

ШКІЛЬНЕ КРАЄЗНАВСТВО ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

Міністерство освіти і науки України
Департамент освіти, науки та молодіжної політики
Івано-Франківської обласної державної адміністрації
Івано-Франківський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

ШКІЛЬНЕ КРАЄЗНАВСТВО ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

*ЗБІРНИК НАУКОВО-МЕТОДИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ
ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ*

Івано-Франківськ
2016

Упорядник:

Ярослав Треф'як,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри педагогіки та психології
Івано-Франківського ОІППО

Рецензенти:

Володимир Великочий,
доктор історичних наук, професор ДВНЗ
«Прикарпатський національний університет
ім. Василя Стефаника»

Валерій Островський,
кандидат історичних наук, учитель-методист
лабораторії суспільно-гуманітарних дисциплін
Івано-Франківського ОІППО

Відповідальний за випуск

Роман Зуб'як,
кандидат педагогічних наук, доцент,
ректор Івано-Франківського ОІППО

Рекомендовано до друку

науково-методичною радою
Івано-Франківського ОІППО 12. 11. 2015 р., протокол № 3

У збірнику висвітлені теоретичні основи краєзнавства. Подані головні напрямки і форми роботи на уроках і в позакласній діяльності з історичного, літературного, географічного, етнографічного, бібліотечного, природознавчого, туристичного краєзнавств у національній школі.

Зміст

Вступ	4
Розділ I. Теоретичні основи краєзнавства.	5
<i>Ярослав Треф'як.</i>	5
Розділ II. Позакласна краєзнавча робота як один із засобів національного виховання дітей та учнівської молоді.	13
<i>Ярослав Треф'як.</i>	13
Розділ III. Літературне краєзнавство у загальноосвітніх навчальних закладах Прикарпаття.	21
<i>Марія Федунь.</i>	21
Розділ IV. Історичне краєзнавство на уроках суспільних дисциплін та в позаурочний час.	38
<i>Світлана Мазак, Ніна Яцуляк.</i>	38
Розділ V. Шкільне географічне краєзнавство на уроках і в позакласній роботі.	44
<i>Роман Чобан.</i>	44
Розділ VI. Етнографічне краєзнавство в школах області.	52
<i>Євген Луців.</i>	52
Розділ VII. Туристсько-краєзнавча робота в школах області.	62
<i>Тарас Маланюк.</i>	62
Розділ VIII. Природознавче краєзнавство (Рослинний і тваринний світ рідного краю).	78
<i>Олена Васильків.</i>	78
Розділ IX. Бібліотечне краєзнавство: теорія і практика роботи.	84
<i>Галина Столярчук.</i>	84

Вступ

Знання про рідний край так само важливі та необхідні для розвитку учнів, як уміння читати і писати. Місцевий матеріал відіграє важливу роль, оскільки пов'язує дослідження життя і побуту окремого населеного пункту з історією країни. Краєзнавчий компонент курсу допомагає усвідомленому засвоєнню учнями найскладніших питань соціально-політичного, економічного і культурного розвитку країни загалом.

У сучасних умовах шкільне краєзнавство – один з елементів освіти, що наповнюється якісно новим змістом. Воно стає дієвим засобом громадянського виховання і формування національної свідомості молодого покоління. Комплексні знання про свій рідний край допомагають молоді відчувати нерозривну єдність поколінь, зв'язок минулого і сьогодення кожного міста і села з історією усієї держави, відчувати причетність до неї кожної сім'ї і вважати своїм найвищим обов'язком та честю стати гідним спадкоємцем кращих традицій рідного краю – невід'ємної складової частини незалежної України.

У збірнику "Шкільне краєзнавство Івано-Франківської області" вміщені матеріали що стосується теоретичних основ краєзнавства. Подана навчальна діяльність на уроках та позакласна робота з літературного, історичного, географічного, етнографічного, бібліотечного, природознавчого та туристичного краєзнавства. Підготовлений збірник призначений педагогам області. Він допоможе вчителям у підготовці та проведенні уроків, позакласних заходів з краєзнавчої роботи в школі.

РОЗДІЛ I. Теоретичні основи краєзнавства

*Ярослав Треф'як,
кандидат педагогічних наук,
доцент, завідувач кафедри
педагогіки та психології
Івано-Франківського ОШПО*

Одним з принципових питань теорії, навколо якого протягом десятиріч не припиняються дискусії, є питання про зміст, об'єкт і предмет краєзнавства. Окремі вчені вважають краєзнавство "науковою дисципліною", "методом дослідження", інші – "дидактичним принципом", "навчальним предметом", "методом навчання і виховання" тощо. Подібна строкатість, з одного боку, свідчить про надзвичайну поліфункціональність краєзнавства, його важливу роль у різних сферах людської діяльності, з іншого, як зазначалось вище, про недостатню зрілість наукової теорії. Відбір найістотніших чинників аксіоматизації та їх типізація дозволили виокремити три основні функції краєзнавства.

Перша функція краєзнавства суто педагогічна. Вона визначає краєзнавство як метод, дидактичний принцип, за допомогою яких можна домагатися підвищення ефективності навчально-виховного процесу в освітніх закладах всіх типів, успішно опановувати основи наук, допомагати формувати практичні уміння і навички.

Друга функція визначає краєзнавство як пропедевтичний курс елементарної історії, географії, природознавства тощо.

І, нарешті, третя функція – наукова. Вона визначає краєзнавство як складову частину тієї галузі науки, представником якої воно є (географія, історія, літературознавство тощо), з усіма притаманними для даних наук методами досліджень. Образно кажучи, наукове краєзнавство є живою тканиною географічної, історичної, філологічної та ін. наук, без якої ці науки не можуть існувати, так само, як вони не можуть існувати без основ теорії. Звідси зрозуміло, що теорія наукового краєзнавства органічно впливає з теорії тих наук, які репрезентують той чи інший напрямок краєзнавства. [2, с. 4].

Методологічні засади національного краєзнавства розробляли декілька поколінь вчених, але найбільш фундаментальне відображення вони знайшли в працях видатних вчених епохи українського відродження початку ХХ ст. Зокрема, історичний аспект української державності всебічно обґрунтував М. С. Грушевський, етнічний – Ф. К. Вовк, територіально-географічний – С. Л. Рудницький.

Варто відмітити щодо сентенції поняття краєзнавства. В Енциклопедії Українознавства за редакцією В. Кубійовича знаходимо таке визначення: "Краєзнавство – сукупність інформації про якусь країну з погляду географії, природи, історії, етнографії, народного господарства тощо [3, с. 1159].

У науковій педагогічній літературі утвердилась як провідна думка вважати краєзнавство дидактичною категорією. Про це свідчить визначення:

“Красзнавство в школі – це вивчення учнями на уроках і в позаурочний час природи, соціально-економічного і культурного розвитку місцевого краю, шкільного мікрорайону, села, міста, району, області” [9, с. 23].

Красзнавство розрізняється за формами організації на державне, шкільне і громадське. Державне – це форма організації роботи, яку здійснюють науково-дослідні установи, краєзнавчі музеї. “Суть шкільного краєзнавства полягає у всебічному вивченні учнями в навчально-виховних цілях певної території свого краю за різними джерелами і головним чином на основі безпосередніх спостережень під керівництвом викладача” [5, с. 16].

Як підкреслює ряд науковців з даної проблеми, особливість шкільного краєзнавства базується на тому, що воно здійснюється учнями під керівництвом учителя і розвивається відповідно до навчальних та виховних завдань, які стоять перед школою. Шкільне краєзнавство поділяється на навчальне, характер і зміст якого визначається шкільною програмою, та позапрограмане, що будується згідно планом виховної роботи школи.

Вивченням історії краю можуть займатись і на громадських засадах, самодіяльно населення, а також туристи, що направляються місцевими профспілками і громадськими організаціями, клубами. В такому випадку краєзнавство називається громадським.

Історичне як складова частина загального краєзнавства представляє галузь прикладної історії і відрізняється двома суттєвими ознаками: локальністю досліджуваних історичних подій, матеріалізованих у пам'ятках історії та культури, і діяльним характером. Інакше кажучи, це не тільки галузь наукового історичного пізнання (вивчає історію краю, виражену в її пам'ятниках, і опирається на закономірності, принципи і методи досліджень історичної науки), але і сфера активної практичної діяльності великої кількості юних і дорослих краєзнавців, спрямованої на поширення знань про історію краю та її пам'ятки серед широких верств населення, причому в простій, доступній, захоплюючій формі.

Як дорослі, так і діти з однаковим інтересом беруть участь в історичних екскурсіях, діяльності різних патріотичних клубів, гуртків, товариств; проводять вікторини, конкурси на краще знання історії краю і його пам'ятників; організовують зустрічі з краєзнавцями, тематичні вечори; влаштовують виставки; створюють громадські музеї, краєзнавчі кімнати.

Ці дві сторони історичного краєзнавства формують нову, якісно струнку систему різноманітних видів історико-краєзнавчої діяльності (пізнавальної, перетворювальної, дослідницько-пошукової, комунікативної) з величезним виховним зарядом. Такий підхід до історико-краєзнавчої діяльності впливає на формування особистості учня; він також дозволяє найбільш доцільно сконструювати її з урахуванням віку школяра. Багатоманітність функцій краєзнавства робить його важливим засобом оптимізації навчально-виховної роботи. Так, наприклад, серед багатьох факторів, які треба врахувати під час вибору засобів, форм і методів навчання, академік Ю. Бабанський називає ряд таких, що мають яскраво

виражений краєзнавчий характер: середовище, географічні умови, виробничі оточення, можливості встановлення зв'язків навчання з життям”.

Історичне краєзнавство як система різних видів людської діяльності створює сприятливі умови для всебічного розвитку особистості. Це в однаковій мірі стосується як особистості учня, так і особистості дорослої людини. Різниця тут полягає лише в цілях, обсязі, рівні цієї діяльності, її результатах. Звичайно, що конкретні завдання і форми історико-краєзнавчої діяльності учнів обумовлені їх віковими можливостями. Для тих, хто організовує цю діяльність, головним є охоплення учнів усіма видами краєзнавчої діяльності, формування у них з шкільної парти інтересу та потреби в цій діяльності як необхідної умови становлення громадянина незалежної України.

Головні напрями краєзнавчої роботи

Краєзнавство слід розглядати як багатогранну діяльність, до складу якої входять освітньо-пізнавальний, пошуково-дослідний, суспільно-корисний або перетворювально-комунікативний види [9, с. 25].

Школярі, котрі беруть участь в освітньо-пізнавальній діяльності, набувають знань про окремі історичні факти, події, історію краю в цілому. Ця діяльність носить суто духовний характер і може мати різні рівні за ступенями складності – від простого засвоєння історичних знань на уроках або позакласних заняттях (наприклад у історико-краєзнавчому гуртку) до пошуку нових знань.

Пошуково-дослідна діяльність здійснюється переважно членами краєзнавчих об'єднань під керівництвом учителів, місцевих краєзнавців, учених. Вона передбачає не пасивне спостереження, а різноманітну активну роботу. Це науковий пошук, відкриття раніше невідомих фактів. У дослідницькій роботі особливо яскраво виявляється активність учнів, їхні вміння самостійно здобувати знання. Творчий пошук ведеться на високому рівні пізнавальної, практичної ініціативи, активності та емоційного настрою, що створює сприятливі умови для розвитку моральних якостей особистості. Школярі, що здійснюють дослідження під керівництвом учителя, виробляють навички цілеспрямованості в пошуковій роботі. Вона допомагає їм перетворити набуті в процесі пошуку знання на переконання, а результати ставить на службу практиці державного будівництва.

Перетворювальна або суспільно корисна діяльність полягає у створенні духовно-практичних цінностей та організації виставок, історико-краєзнавчих кутків і шкільних музеїв, відкритті з ініціативи школярів пам'ятників героям (або досягнення інших практичних результатів), шефстві над сім'ями загиблих у роки Другої світової війни, охороні та догляді за пам'ятниками історії, місцями поховання героїв і т.д.

Часто носіями інформації про особливості минулого свого краю є звичайні люди, які тривалий час проживають у даній місцевості. Вони володіють конкретними знаннями про кожний клептик рідної землі, її історію і передають їх наступним поколінням, через “неписану книгу народної мудрості”. Знання, що їх Здобуває дитина, шляхом

безпосереднього спілкування із старшими людьми, збагачують і виховують її за принципами народної педагогіки. “Ніжна й щира мамина пісня над колискою немовляти, яка заспокоює дитину ... бабусина казка, яка вчить жити й працювати, боротися і перемагати, цікава дідусева бувальщина, захоплююча прогулянка зі старшим братиком на околицю рідного села чи міста допомагають задовольнити природну допитливість і потяг до заглиблення в суть природних і суспільних явищ” [6, с. 13–14].

У цьому і полягає комунікативна діяльність. Вона не тільки розвиває в учнів навички спілкування, потреби в ньому, але й формує готовність до самотійного життя у необхідних суспільству формах міжособистісного спілкування.

Усі чотири види історико-краєзнавчої діяльності тісно взаємозв’язані і взаємообумовлені, виступаючи в органічній єдності.

Так, наприклад, щоб створити шкільний історико-краєзнавчий музей, встановити меморіальну дошку або здійснити який-небудь інший захід, що належить до перетворювальної діяльності, потрібно здобувати нові знання (пізнавально-освітня діяльність), шляхом пошуку відібрати найбільш оптимальне, те, що має історичну цінність (пошуково-дослідна робота). Все це неможливо зробити без контактів людини з людиною (комунікативна діяльність), тобто з людьми, які в тій чи іншій мірі мають відношення до історичних подій в краї (учасники, очевидці, сучасники подій, їх товариші, родичі, односельчани і т.д.), з представниками державних установ, громадських організацій.

Організаційні форми і структура краєзнавства схематично можна представити так:

Краєзнавство передбачає пізнання Батьківщини як на рівні краю, так і на основі цілісного державного організму. Адже не випадково в “Проекті концепції шкільної історичної освіти” закладена провідна ідея, що знання історичного минулого, формування патріота України неможливе без цілісного зв’язку від “мікрорівня і до макрорівня”, від близької історії рідного краю, до історії України [8, с. 12]. Це досягається вивченням і усвідомленням багатограних зв’язків краю з усією країною. Чим глибше учні вникають у історичні, економічні, культурні відносини краю з

іншими регіонами і територіями України, тим чіткіше осмислюється поняття Батьківщини.

Видатний педагог В. О. Сухомлинський з цього приводу писав: "Та найголовніше питання, яке не давало мені спокою протягом усіх років роботи, це питання про те, як ввести маленьких школярів у великий світ суспільного життя, як домогтися того, щоб кожна дитина бачила не тільки своє село, місто, красу річки, на берегах якої пройшло її раннє дитинство, а й величезний, неосяжний світ своєї Батьківщини" [7, с. 98].

При висвітленні даної проблеми доцільно врахувати те, що першоджерелами знань про минуле та сьогодишню дійсність є краєзнавчі об'єкти. За основними напрямками вивчення їх можна поділити на такі групи: адміністративно-політичні (населений пункт, район, область, національна республіка, а також державні органи, громадські організації), економічні (завод, колгосп, транспортний вузол шахта), історичні (пам'ятки, меморіали, заповідники), культурно-мистецькі (навчальні заклади, бібліотеки, театри, музеї, пам'ятки культури), природні (ліс, гори, річки та ін.). Важливим джерелом знань є краєзнавча література: науково-популярна, довідники, путівники, статистичні збірники, місцева преса.

Краєзнавчі дослідження здійснюються за допомогою різноманітних методик: опрацювання краєзнавчої літератури – наукової, науково-популярної, художньої, архівів, місцевої преси: бесід й інтерв'ю із знатними людьми, опитування старожилів; спеціальних методик наукових досліджень – архівних, етнографічних, фенологічних; складання таблиць, схем, діаграм, графіків, що характеризують економіку, культуру краю; методики статистичної обробки матеріалів соціально-економічного характеру; використання технічних засобів фотоапаратів, кінокамер, магнітофонів.

Основи краєзнавчої роботи можуть базуватися на таких теоретичних засадах:

1. Ідейно-патріотична спрямованість. Її суть у тому, що діяльність юних краєзнавців підпорядковується завданням формування в них ідейної переконаності, національної свідомості, любові і гордості до героїчного минулого свого краю, Батьківщини; становлення справжніх патріотів, захисників незалежної України.

2. Науковість. У процесі краєзнавчої роботи в учнів формується система науково-історичних понять: вони засвоюють, краєзнавчі терміни, дізнаються про причини явищ, подій тощо.

Важливо, щоб знання вихованців ґрунтувалися не на емпіричному матеріалі, а були ґлибокими й опиралися на наукові основи. На нашу думку, краєзнавча робота повинна базуватись на добре опрацьованій методиці і передбачає не тільки засвоєння нових знань, а збирання й узагальнення фактів багатогранного життя, спроби вироблення методико-практичних рекомендацій, особливо в напрямі вивчення особливостей історії рідного краю, міста, села, регіону.

3. Диференційований підхід до роботи з краєзнавчим матеріалом. У практиці роботи вчителів часто використовують краєзнавчі матеріали, що є досить складними за документальною насиченістю, специфікою

термінологій, умов написання і т.д. Не враховуючи вікові, психологічні, освітньо-навчальні особливості і можливості учнів педагоги подають весь краєзнавчий фактаж на загаль. А це призводить до різкого спаду результативності краєзнавчої роботи, втрати зацікавленості школярів. Тому слід подбати, щоб зміст і обсяг краєзнавчих досліджень були посильними, доступними для учнів, відповідали їхніми інтересам, здібностям і віковим категоріям.

4. Оптимальне поєднання дослідної і суспільно корисної діяльності. У процесі краєзнавчої роботи учнів значне місце належить пошуково-дослідній діяльності, яка здійснюється під керівництвом учителів, місцевих краєзнавців, науковців. Це діяльність юних археологів, етнографів, архівістів. Зміст і обсяг роботи зумовлений їхніми інтересами, рівнем підготовки, наявністю об'єктів вивчення, можливостями педагогів, глибоким розумінням цінності виконаної суспільно корисної праці в оптимальному поєднанні з дослідницько-пошуковою.

5. Комплексність і систематичність. Оскільки краєзнавча діяльність носить багатогранний характер, то вона має здійснюватись на всіх напрямках впродовж навчального року та канікулярний час [10, с 30–31].

Інтенсивне нагромадження досвіду використання місцевого матеріалу в процесі вивчення основ наук сприяло формуванню предметних галузей краєзнавства – історичної, географічної, літературної, що допомагає комплексному вивченню рідного краю. На зростаючу роль цього актуального принципу краєзнавства акцентовано увагу в методичному посібнику І. Т. Пруса “Краєзнавча робота в школі”. Автором підкреслено, що “Проблема комплексності і міжпредметних зв'язків є однією з найголовніших проблем теорії і практики шкільного краєзнавства і тепер її розв'язання можливе на рівні створення оптимальної системи краєзнавчої роботи в школі”.

6. Спланованість і наступність. Краєзнавча робота планується на кожний навчальний рік. У річному плані школи їй відведено спеціальний розділ, в якому передбачено різноманітні напоями та заходи щодо виконання завдань.

Наступність у роботі реалізується встановленням зв'язків між різновіковими краєзнавчо-туристськими об'єднаннями, товариствами, гуртками та підтримуванням контактів з колишніми вихованцями школи, які живуть у рідному краї і за його межами.

7. Взаємозв'язок дитячих краєзнавчих об'єднань, місцевих державних установ та добровільних товариств. Важливо, щоб школа підтримувала добрі стосунки з місцевими науковими закладами, вузами, музеями, архівом. Вони допоможуть визначити завдання для досліджень, дадуть консультації науково-методичного характеру, посприяють матеріально-технічним забезпеченням та інше.

Особливо необхідними є контакти шкільного краєзнавчого об'єднання з обласною (міською) екскурсійно-туристською станцією, яка є організаційно-методичним центром краєзнавства і дитячого туризму краю.

8. Поєднання дитячого самоуправління з педагогічним керівництвом краєзнавчою роботою.

Дитячі краєзнавчі товариства, об'єднання очолює штаб (президія, правління, рада). До керівного органу входять активні краєзнавці, вчителі. Педагоги допомагають органу самоуправління в плануванні роботи, порадами і рекомендаціями щодо організації масових заходів, поліпшення організаційної структури учнівського об'єднання. У школах, де існують масові краєзнавчі товариства, туристські клуби, створюються ради (комісії) сприяння юним краєзнавцям. До їхнього складу входять директор школи (організатор позакласної виховної роботи), працівники місцевих музеїв, науково-навчальних закладів. Історія краю представляє досить складний об'єкт краєзнавчої діяльності, що відрізняється специфічним обсягом змісту історико-краєзнавчого матеріалу, його хронологічним розмахом. Об'єктом конкретного дослідження може бути як історія краю в цілому, так і різні періоди його історії, а також окремих населених пунктів, вулиць, заводів, колгоспів, шкіл, будинків, церков, пам'ятних місць.

Краєзнавчі дослідження можуть охоплювати великі хронологічні рамки та історичні періоди або, навпаки, обмежитись подіями одного конкретного стану місцевої історії, життям і діяльністю окремих людей, що беруть участь в історичних подіях.

У будь-якому випадку, незалежно від масштабів, цілі історико-краєзнавчого дослідження, його основу становлять факти місцевої історії.

Оскільки історико-краєзнавчий матеріал за своєю суттю і хронологічним розмахом є досить великим, то в історичному краєзнавстві доцільно виділити ряд самостійних напрямів за тематично-хронологічними ознаками із своїм більш вузьким об'єктом дослідження.

Традиційно прийнята у радянський період схема напрямів за тематично-хронологічними ознаками виглядала таким чином:

- історичні події в краї у дорадянський період (епоха феодалізму, капіталізму);
- революційна історія краю;
- воєнне минуле краю, пов'язане з боротьбою за незалежність, захистом Батьківщини в різні періоди історії;
- сучасна історія краю, тобто радянський період (з життя 1917 року до нашого часу), боротьба трудящих за побудову соціалізму, удосконалення соціалістичного суспільства.

Але розвиток історичних подій, переосмислення та переоцінка нашого минулого показали, що дана схема має ряд істотних недоліків – заідеологізована та одностороння. Виходячи з нових підходів викладання суспільних дисциплін та концепції шкільної історичної освіти, ми її скоректували і звільнили від ідеологічних нашарувань. На нашу думку, її можна побудувати у такій послідовності:

I. Рідний край в сиву давнину:

а) археологічні пам'ятки.

II. Історичні події в краї в епоху феодалізму:

а) етнографія і побут.

III. Край в епоху капіталізму.

IV. Національно-визвольна боротьба трудящих регіону за незалежність України в різні періоди історії.

V. Сучасна історія краю.

Шкільному краєзнавству у всіх його ланках необхідна більш глибока наукова основа. Практика переконує в тому, що краєзнавча робота дає найбільш педагогічний ефект тоді, коли вчитель не обмежується передачею готових знань, а організовує учнів на їх самостійний пошук, застосування ними цих знань під час вивчення курсу вітчизняної історії.

Повинен бути тісний зв'язок навчальної, позакласної та позашкільної історико-краєзнавчої роботи, а також різноманітність її форм та методів.

У шкільному краєзнавстві дуже важливе значення має взаємозв'язок теоретичної і практичної роботи учнів. Спочатку школярів необхідно озброїти певними знаннями з історії краю, навчити їх елементарних умінь і навичок краєзнавчої роботи, і тільки після цього можна приступати до виконання практичних завдань [11, с 9].

Отже, краєзнавство – поліфункціональне за формою організації роботи і поділяється на державне, шкільне і громадське.

За напрямками діяльності розрізняють освітньо-пізнавальне, дослідницько-пошукове, суспільнокорисне і комунікативне.

В основі теоретичних принципів краєзнавства є: ідейно-патріотична спрямованість, науковість, диференційований підхід, оптимальне поєднання дослідної і суспільнокорисної діяльності, комплексність і систематичність, спланованість і наступність, взаємозв'язок дитячих краєзнавчих об'єднань, місцевих установ та добровільних товариств, поєднання дитячого самоуправління з педагогічним керівництвом краєзнавчою роботою.

Література

1. Реєнт О. Освітнянське краєзнавство як один із пріоритетних напрямів діяльності національної спілки краєзнавців України / О. Реєнт // Історія в рідній школі. – 2015. – № 5. С. 41.
2. Костиця М. Національне краєзнавство: актуальні питання теорії і методології. Науковий збірник / М. Костиця. Історичне краєзнавство в системі освіти України. – Кам'янець-Подільський. – 2002. – С. 4.
3. Кубійович В. Енциклопедія Українознавства / В. Кубійович. – Львів. – 1994. – Т.3. – С. 1159.
4. Мисан В. Сучасне шкільне історичне краєзнавство. Стан та перспективи розвитку / В. Мисан // Історія України. – 2008. – № 13. – С. 1–6.
5. Прус І. Краєзнавча робота в школі / І. Прус. – Київ. – 1984. – С. 16.
6. Стельмахович М. Народна педагогіка / М. Стельмахович. – Київ. – 1985. – С. 13–14.
7. Сухомлинський В. Серце віддано дітям / В. Сухомлинський. Т.3. – С. 98.
8. Проект Концепції шкільної історичної освіти. – Київ. – 2001. – С. 12.
9. Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в національній школі / Я. Треф'як. – Івано-Франківськ. – 2002. – С. 24–25.
10. Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в національній школі / Я. Треф'як. – Івано-Франківськ. – 2002. – С. 30–31.
11. Шимон Ю. Використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії України / Ю. Шимон // Історія України. – 2011. – № 10. С. 9.

РОЗДІЛ II. Позакласна краєзнавча робота як один із засобів національного виховання дітей та учнівської молоді

Ярослав Треф'як

Як зазначено в "Основних орієнтирах виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України: "Виховання учнів реалізується у процесі реалізації:

- навчально-виховної діяльності;
- позаурочної та позакласної діяльності;
- позашкільної освіти [1].

Маючи спільну мету з урочною системою, позакласна робота відрізняється від неї організаційними й методичними формами.

1. Позакласна робота відбувається в позаурочний час.
2. Вона базується на добровільності школярів.
3. Позакласні заходи здійснюються за рахунок активності і самодіяльності учнів.
4. Позакласна робота сприяє пропаганді історичних знань, розвитку світогляду учнів, їх національно-державному вихованню.
5. Позакласні заходи присвячені актуальним подіям вітчизняної та всесвітньої історії.
6. Вони забезпечують творчий розвиток здібностей учнів.

Позакласна робота з історії має два основні напрямки:

- а) розширення й поглиблення історичних знань, одержаних на уроці;
 - б) вивчення краєзнавчого матеріалу. [2].
- Позакласна краєзнавча робота поділяється на такі основні форми: масова, групова, індивідуальна. До масових форм належать: вечори, конференції, екскурсії, походи. Групова форма: робота гуртка, секції, активу учнів, випуск стінгазет.

Індивідуальна: робота з документами в архіві, музеї, підготовка рефератів, запис спогадів, опис пам'яток історії, культури, виготовлення засобів наочності краєзнавчого спрямування, вивчення історико-краєзнавчих карт.

Педагогічний досвід визначив найбільш ефективні форми і методи позакласної краєзнавчої роботи:

- шкільні історико-краєзнавчі вечори;
- історичні і краєзнавчі екскурсії та походи;
- краєзнавчі вікторини та ігри;
- науково-практичні та читальські конференції на краєзнавчу тематику;
- факультативні заняття;
- краєзнавчі гуртки, товариства, клуби;
- збирання краєзнавчих матеріалів та створення музею;
- тиждень історії рідного краю тощо.

Педагогічна практика показує, що шкільні і історико-краєзнавчі вечори є складовою частиною навчально-виховного процесу, мають значний емоційний вплив на учнів, сприяють зростанню їх інтересу до самого предмету, формують прагнення до самостійної творчої пошукової роботи, відбувається виховання історією рідного краю, формуються патріотичні почуття й національно-державна свідомість. Ініціатива

підготовки і проведення шкільного тематичного вечора належить вчителю. Тематика таких вечорів продумується ним ґрунтовно і не повинно бути випадковою. Проведення вечора планується заздалегідь і, як правило, вноситься до нового річного плану. Шкільні історико-краєзнавчі вечори переважно проводяться з нагоди святкування:

- 1) знакових дат календаря;
- 2) загальнодержавних заходів;
- 3) важливих історичних подій;
- 4) ювілеїв відомих історичних постатей;
- 5) декади, тижні історії в школі;
- 6) за планом виховної роботи навчального закладу.

Так, наприклад в школах області проведені шкільні історичні вечори минулого року на таку тематику: "Історичні постаті Прикарпаття", "Опришківський рух та його роль в історії України", "Національно-культурне відродження рідного краю", "Українська повстанська армія і Прикарпаття", "Славетні галицькі родини".

Важливою ділянкою навчання й виховання є екскурсійна робота. По-перше, вона сприяє більш глибокому засвоєнню учнями матеріалів, пов'язаних з історичними подіями, дає можливість більше уваги приділити вивченню краєзнавчих матеріалів. По-друге, формує історичну пам'ять про величне минуле свого народу. Вони допомагають створити правильне відображення минулого, безпосередньо пов'язати з конкретними історичними речами, пам'ятниками, конкретно, предметно та просто знайомлять із минулим рідного краю, його історією, етнографією, побутом. При підготовці до проведення екскурсій доцільно враховувати їх класифікацію. За навчально-виховним завданням поділяються на:

- вступні - ті, які проводяться напередодні вивчення відповідної теми;
- тематичні - ті, які відбуваються в процесі вивчення нового матеріалу, теми;

- оглядові - по всіх розділах та експозиціях музею;

- підсумкові, які проводяться після вивчення історичної теми і мають на меті закріплення матеріалу.

Існують такі види навчальних екскурсій:

- 1) по місцях історичних подій;
- 2) до історичного, історико-краєзнавчого пам'ятника;
- 3) у музеї;
- 4) у архівні установи і бібліотеки;
- 5) на виробництво;
- 6) у ближнє і дальнє зарубіжжя.

На екскурсіях учителі разом із своїми вихованцями мають справу з такими об'єктами, явищами і процесами, які наочно можна показати тільки в натурі. Екскурсії в природу і на виробництво мають велике значення для виховання в учнів почуття патріотизму: тут у всій повноті розкривається чарівність та різноманіття рідної України. Вважаємо, що екскурсія включає три основні етапи: підготовку вчителя та учнів, проведення її, підбиття підсумків. Перший розпочинаємо із складання перспективного тематичного плану, попереднього вивчення того чи іншого об'єкта та визначення його мети. Пропонуємо вступні екскурсії,

які передують вивченню навчального матеріалу на уроці, дають уявлення про зміст нового предмета, розділу, курсу, наприклад: "Готуємось вивчати і знати свій рідний край", "Історичне краєзнавство, його суть і мета".

Практика і досвід роботи показали, що найбільшу результативність мають супровідні (одно- і багатотемні) екскурсії. Вони проводяться з метою конкретизації, поглибленого вивчення навчального матеріалу на базі речових, письмових історичних пам'яток, або якщо дана тема носить складний і важливий матеріал. Їх називають супровідними тому, що організовуються паралельно з вивченням теоретичного матеріалу. Наприклад, при вивченні теми "Наш край в період між Першою та Другою світовими війнами" доцільно провести цілий цикл одно- і багатотемних супровідних екскурсій. Пропонуємо їх тематику: "Соціально-економічне становище населення Прикарпаття між 1 та 2 світовими війнами", "Суспільно-політичний рух на території краю", "Утворення ЗУНР та її політика", "Наші земляки – визначні діячі ЗУНР", "Становище освіти і культури краю між 1 та 2 світовими війнами", "Національно-визвольна боротьба населення Прикарпаття 1918–1938 рр." [4].

На нашу думку, заключні (підсумкові) екскурсії ефективні тоді, коли проводяться після вивчення розділу програми з метою узагальнення й систематизації теоретичних знань, поглиблення міжпредметних і внутріпредметних зв'язків. Вони допомагають розкрити зв'язки вивченого матеріалу з реальними процесами і явищами.

Відповідно до нашої ситуації пропонуємо таку тематику підсумкових екскурсій: "Уроки і підсумки соціально-економічного і політичного становища краю між 1 та 2 світовими війнами", "Здобутки та прорахунки соціально-політичного руху Прикарпаття між 1 та 2 світовими війнами", "Наш край між 1 та 2 світовими війнами". [5].

Доцільно врахувати, що насичення програм ілюстративним місцевим матеріалом можливе лише в результаті проведення екскурсій. Таким чином, екскурсії є одним з основних засобів вивчення рідного краю. Під час екскурсій важливо зосередити дитячу увагу на об'єктах, які мають становити основу спостереження або дослідження.

При цьому учні не повинні залишатися сторонніми особами (спостерігачами), а повинні брати активну участь у самому процесі екскурсії. Отже екскурсія не повинна перетворюватися на прогулянку. Інакше вона не має тоді ніякого сенсу і втрачає цінність. [6].

У ході екскурсій школярі виробляють нові вміння фіксувати факти спостережень у вигляді рисунків, фотографій, записів, тощо. Участь в екскурсійній роботі сприяє формуванню просторових і життєвих компетенцій учнів, що дуже важливо з огляду на завдання, які стоять нині перед школою. [7].

Надзвичайно великі можливості для проведення екскурсійної діяльності з школярами має Івано-Франківська область. Це єдиний регіон в Україні де збереглися чітко виражені етнографічні групи населення краю: бойків, гуцулів, покутян, опілян, в яких збереглися звичаї, традиції, самобутній побут наших краян. Для кращого пізнання краю з його мальовничими неповторними гірськими пейзажами, багатівковою історією, культурою, архітектурою. Ми розробили для школярів тематичні та оглядові екскурсії.

Учнівська молодь має можливість ознайомитись із пам'ятками історії та архітектури стародавнього Галича і Рогатина; на власні очі побачити колишні могутні замки Пнева, Раківця, Чернелиці, оглянути унікальні пам'ятки природи – скелі Довбуша в Бубнищі та Яремчі.

В музеях, які представляють різні етнографічні групи населення Івано-Франківщини представлено експонати, які ознайомлять школярів з історією самобутнього краю, визначними діячами, особливості матеріальної і духовної культури Прикарпаття.

Наводимо тематику екскурсій в різні етнографічні райони Івано-Франківської області:

Галич – столиця Галицько-Волинської держави.

Коломия – місто над Прутом.

Мистецький Косів.

Манявський скит.

Скелі Довбуша.

Рогатин – серце Опілля.

Вулиці м. Івано-Франківська. [8].

На покращення ефективності краєзнавчої роботи великою мірою впливає створення і функціонування шкільних краєзнавчих музеїв, кімнат. Жоден підручник чи посібник не дасть школярам того багатого історичного матеріалу, про який зможуть розповісти музейні експонати. Пам'ятка історії та культури допомагають вчителю більш яскраво розкрити перед учнями історичну спадщину, зрозуміти процес розвитку суспільства від найдавніших часів до сьогодення. Музейні експонати є відбитком визначних подій історії України, рідного краю, героїчних подвигів і трудових звершень українського народу.

Музейні реліквії – своєрідні “голоси історії”, які являють собою значний ілюстративний матеріал. Знаряддя праці, зброя, одяг, предмети одягу, особисті речі видатних історичних діячів, документи, нагороди, фотографії, різноманітні джерела допомагають учням відчувати історичну епоху і справляють на них велике враження, формують патріотичні почуття і гордість за всіх борців, що віддали своє життя за незалежність України. У багатьох школах сьогодні існують власні музеї, які є досить різноманітними за проблематикою. Це музеї історії школи, етнографії і побуту, краєзнавства, трудових звершень, спортивної слави, присвячені відомим історичним та громадським діячам.

Музейна робота в школі складається з певних етапів:

1 – створення ради музею, обговорення експозиції майбутнього музею, плану роботи, організації активу музею;

2 – збір експонатів для музею й оформлення експозиції;

3 – підготовка екскурсиводів під керівництвом вчителя, розробка проблематики експозиції шкільного музею в урочній та позаурочній роботі.

На основі зібраних матеріалів, здійснюється їх упорядкування та систематизація. Починається музей із комплектування експозиції невеликої виставки певної тематики. Потрібно визначити профіль музею. Створюючи народознавчі, краєзнавчі, історико-краєзнавчі музеї, бажано вести роботу за нижченаведеними напрямками:

І. Етнографія:

- українське народне житло;
- український народний одяг;
- народна землеробська техніка;
- художня творчість;
- українська народна їжа;
- народні промисли і ремесла;
- обряди і свята;
- народні ігри;
- усна народна творчість; народні музичні інструменти;
- лікарські трави і медицина.

II. Історія:

• легенди про заснування населення і походження його назви, історичні джерела із цього питання;

- первісне суспільство (археологічні знахідки);
- Княжа доба;
- історія рідного краю у XIV–XVII ст.

• історія рідного краю у XIX ст. (скасування панщини, поява і розвиток промислових підприємств, еміграція населення тощо);

- Перша світова війна;
- держави відродження України (ЗУНР, УНР);
- рідний край у роки Другої світової війни;
- історія рідного краю в повоєнний період;
- відновлення державності України;
- державна та національна символіка і геральдика. [9].

Хід пошукової роботи записується у щоденнику пошуків. Усі дані про знайдені речі потрібно подавати за такою схемою:

- Знайдено в селі... району... області...
- Коли знайдено (дата)...
- Ким (прізвище, ім'я, по батькові повністю)...
- Рік народження... уродженець...
- Освіта... професія (рід занять)...
- Проживав в цьому населеному пункті з ...
- Опис знахідки...
- Дата.

У роботі щодо створення історико-краєзнавчого музею доцільно враховувати те, що всі музейні експонати незалежно від того, знаходяться вони в експозиції чи в запаснику, належать до основного або допоміжного фонду. Основний фонд утворюють оригінальні експонати, яких прийнято поділяти на 4 групи:

- 1) матеріальні, речові пам'ятники;
- 2) письмові матеріали, документи;
- 3) фотографії, оригінали та кінодокументи;
- 4) твори мистецтва, скульптури. [10].

За результатами краєзнавчої роботи, пропаганді музейної справи по формуванню національної свідомості і патріотизму кращим шкільним музеєм в області визначений "Музей етнографії і побуту в с. Саджава Богородчанської районної ради. Завідувач В. І. Мороз. В цьому шкільному музеї нараховано біля 5 тисяч експонатів, більшість оригінальні. За 25

років від часу його створення проведено понад 2 тисячі екскурсій. У 2001 році музею етнографії і побуту присвоєно звання народний. На його базі проводилась низка районних, обласних семінарів, науково-практичних конференцій. У 2009 році музей етнографії і побуту с. Саджава на міжнародному конкурсі шкільних музеїв зайняв перше місце. Цікаву і змістовну роботу з національно-патріотичного спрямування проводить шкільний музей імені Євгена Грицяка, Устянської загальноосвітньої школи I–III ст., Снятинської районної ради.

Девізом шкільного музею є крилаті слова “Виховати справжнього українця можна на прикладах із життя”. Важливо те, що люди, життя яких є подвигом, зовсім поряд, а головне – ще живі. Імена їх відомі і маловідомі. Серед них – наш земляк, устівчанин Євген Грицяк.

Євген Грицяк є людиною для наслідування, людиною-прикладом. Його життя – це боротьба за волю і незалежність України. Євген Грицяк – організатор Норильського повстання 1953 року, член української молодіжної націоналістичної організації в Снятині, червоноармієць, політв'язень, послідовник індуської філософії, український йог, учасник дисидентського руху, співавтор “Хартії – 77” – постійна жертва сваволі КДБ.

Організатор Норильського повстання політв'язнів, за свідченням істориків в якому взяло участь 30 тисяч ув'язнених. Автор книги “Норильське повстання”. Про Євгена Грицяка як організатора повстання підготовлено 2 документальні фільми. Фільм київського режисера Михайла Ткачука “Норильське повстання” зайняв перше місце на Міжнародному кінофестивалі.

Одержано нагороду з рук Президента України 22 серпня 2009 р. орден “За мужність” I ступеня. В музеї ім. Є. Грицяка відкритого 17 червня 2011 р. в Устянській школі I–III ст. зібрано сотні документів, спогадів. А уроки Мужності учні школи будуть брати в музеї Євгена Грицяка.

Важливою формою краєзнавчої роботи є – індивідуальна. [11]. Індивідуальна робота з документами в архіві, музеї, підготовка рефератів, запис спогадів, вивчення та опис краєзнавчих об'єктів найбільш виражає особистісний вияв школярів. Для того, щоб ця робота була результативною і враховувала особистісні нахили учнів в подальшій індивідуальній краєзнавчій роботі, пропонуємо їм вибір об'єктів краєзнавчої роботи, а також мотивацію цього вибору за відповідно розробленими нами анкетами, та схемами. У видрукуваному нами навчально-методичному посібнику “Методика краєзнавчої роботи в національній школі подано біля 20 схем вивчення та опису краєзнавчих об'єктів. Рекомендуємо декілька з них.

Для школярів, що вибирають об'єктом краєзнавчої роботи історію рідного села, міста рекомендуємо схеми вивчення в такій послідовності:

1. Перша історична згадка про село (місто).
2. Історичні відомості про заснування і назву села (міста).
3. Як здійснювалась його забудова?
4. Перші архітектурні споруди, будинки.
5. Хто перші поселенці і будівельники села (міста).
6. Як зростала чисельність населення?
7. Умови життя, заняття, національний і соціальний склад населення.

8. Вулиці і площі населеного пункту, їхні назви та історія.
9. які визначні історичні місця знаходяться у вашому селі (місті).
10. Зростання житлового фонду, культурних закладів.
11. Визначні особистості – вихідці з рідного села (міста).

Досвід показує, що для формування цілісної історичної свідомості важливо добитись розуміння учнями, що вони належать до народу, історія якого сягає в глибоку давнину, багата славними сторінками і видатними представниками, що цей народ волелюбний і дружелюбний, талановитий і працьовитий. Цьому повною мірою сприятиме поєднання вивчення історії України з історією краю та родини. Саме такий підхід дає можливість школярам одержати відповіді на питання хто ми, чії діти, яких батьків. Тому зрозумілим стає вибір учнями такого краснавчого об'єкта, як історія свого роду. З цією метою пропонуємо рекомендації щодо вивчення історії родоову в такій послідовності:

1. Прізвище, ім'я учня (клас), національність, рік народження, місце народження.

2. Мої батьки (батько, мати), сестри, брати. Прізвище матері (дівоче), чим займається, спеціальність, як допомагають мені вчитись.

3. Мої предки: дідусь, бабуся, прадід, прабаба. Прізвище. Живуть чи померли? Де похоронені? Чим вони займались, які знали народні традиції, ремесла, що про них говорять ваші батьки? Про які цікаві історичні факти, події дізнались з їх уст?

4. Що мені відомо про моїх родичів (освіта, умови життя, чим захоплюються, заняття). Чи знають український фольклор? Які з народних пісень їм найбільш до вподоби і чому? За що любите і поважаєте своїх предків? Як доглядаєте за могилами і пам'ятниками померлих? Кого з них наслідуете у своєму житті? Запишіть до свого родоову пісні, легенди, приказки, колядки, гаївки, які знають ваші батьки і родичі. Чи збереглись у вашій сім'ї перекази, легенди про визначних представників роду? Яке походження вашого прізвища? Які легенди і перекази з ним пов'язані?

Далі школярі продовжують поглиблювати знання з історії родоову на основі проведення циклу бесід "Пам'ять родоову", "Історія роду – історія нашої України", "Ой роде мій, роде, ой роде, мій милий". Пошуково-дослідницька діяльність відбувається у формі експедицій: "Твій сімейний альбом", "Визначні діячі краю – твої родичі", "Рід до роду – листи на Україну" (історія родин українських емігрантів, діаспора).

Ураховуючи наявність умов і зацікавленість значної частини учнів історією роду і родинними традиціями, можна започаткувати створення секції "Пам'ять родоову". Для виявлення результативності роботи й підбиття підсумків проводимо загальношкільне свято "Родина, родина – від батька до сина... Родина, родина – це вся Україна", де звітуються всі причетні до вивчення історії роду.

Практикується проведення й захист наукових робіт "Славетні галицької родини", "Історія роду – історія України та краю", оформлення альбомів "пам'ять родоову", "Роде наш красний". [12].

Усе більше поширення набувають учнівські науково-дослідні науково-дослідницькі роботи краєзнавчого змісту. На підставі зібраних матеріалів, роботи в архівах, записів спогадів із цікавими особистостями

Прикарпаття школярами здійснюється написання і захист наукових досліджень краєзнавчого спрямування.

Так, наприклад в цьому році на міжнародному конкурсі з українознавства троє учнів з області стали переможцями на всеукраїнському рівні:

Дубковецька Н. Ю., Городенківська ЗОШ І–ІІІ ст. № 2. Тема дослідження “Обряди та звичаї Городенки”.

Іванчук В. І. Калуська ЗОШ І–ІІІ ст. № 4. Тема “Історія життя Калуських храмів як духовна основа націотворення”.

Мацевич В. В. Болехівська ЗОШ І–ІІІ ст. № 2. “Михайло Черешновський – митець нашого краю. Отже, поєднання різноманітних форм і методів позакласної краєзнавчої роботи при оптимальному забезпеченні сучасною методикою є важливим засобом реалізації національного виховання.

Література

1. Зміст та особливості національного виховання у сучасному освітньому закладі. Науково-методичний збірник / Упорядники: Келембет Л. І., Фляк О. О., Риндич О. М. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – С. 262.
2. Позакласні заходи з історії / Авт.-упорядник Ф. В. Левітос – Х.: Вид. гр. “Основа”, 2004. – С. 5.
3. К. О. Баханов. Професійний довідник учителя історії. – Х.: Основа, 2011. – С. 202.
4. Я. І. Треф’як. Методика краєзнавчої роботи в національній школі. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 80.
5. Там же с. 80.
6. Позакласна робота з географії. Сценарії заходів, робота з обдарованими дітьми / Укладач В. М. Андреева. – Х.: Вид. гр. “Основа”, 2006. – С. 81.
7. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Від 23 листопада 2011 р. № 1392.
8. Т. Маланюк. Туризм і краєзнавство в школі. Навчально-методичний посібник. – Івано-Франківськ, 2009. – 40 с.
9. К. О. Баханов. Професійний довідник учителя історії. – Х.: Основа. – 2011. – С. 218–219.
10. Ярослав Треф’як. Методика краєзнавчої роботи в національній школі. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 83.
11. Зміст та особливості національного виховання у сучасному освітньому закладі. Науково-методичний збірник / Упорядники Келембет Л. І., Фляк О. О., Риндич О. М. – Івано-Франківськ: Місто НВ., 2013. – С. 242–244.
12. Я. І. Треф’як. Методика краєзнавчої роботи в національній школі. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 75–84.

РОЗДІЛ III. Літературне краєзнавство у загальноосвітніх навчальних закладах Прикарпаття

Марія Федунь,

*доктор філологічних наук, доцент
Івано-Франківського ОІППО*

Навчати й виховувати, розвивати особистість засобами красного письменства – першочергове й актуальне завдання школи. Тут у пригоді педагогу, на наш погляд, стане літературне краєзнавство, яке сприятиме вихованню й самовихованню, становленню всебічно розвиненого й свідомого громадянина, плеканню патріотично налаштованої особистості тощо (на цьому наголошується в нині діючих програмах з літератур для загальноосвітніх навчальних закладів).

Логічним, звичайно, постає питання: чи є тотожними поняття «літературне краєзнавство» та «література рідного краю» (далі у тексті, стосовно останнього терміну, паралельно вживатимемо й «ЛРК»)? У силу певних обставин, і перше, й друге поняття рівнозначно надзвичайно широкі. Однак вживати друге визначення замість першого чи навпаки, на наш погляд, було б дещо формальним. Тому, що літературне краєзнавство охоплює проблеми фольклору й етнографії, художньої та наукової літератури тощо. Зрештою, письменства українського й зарубіжного. Йдеться також про різні форми роботи... Літературне краєзнавство вдало реалізується через уроки літератури рідного краю та позакласну роботу.

Письменство ж певного краю, входячи в програму загальноосвітніх навчальних закладів, охоплює в кожному регіоні різножанрові твори наших авторів різних періодів розвитку культури. Отже, поняття «література рідного краю», звичайно, є дотичним (вірніше, однією зі складових!) краєзнавства літературного, яке визначається певними територіальними та часовими рамками¹.

До проблеми західноукраїнського літературного краєзнавства звертався у своїх працях І. Франко («Галицьке краєзнавство», 1892), питання шкільництва та краєзнавства порушували й сучасні прикарпатські дослідники В. Грабовецький, Б. Гаврилів, П. Арсенич та інші. Так, науковець, доцент Івано-Франківського ОІППО Я. Треф'як у розвідці «Методика краєзнавчої роботи в національній школі», акцентуючи увагу на історичному краєзнавстві, справедливо підкреслює, що літописи, усна народна творчість і описи мандрівок були свого часу джерелами знань з елементами краєзнавства для навчальних закладів Київської Русі, а навчальні книги братських шкіл (XV–XVII) збагачувалися фактами з історії краю та етнографічними матеріалами. Простежуючи розвиток

¹ Далі впродовж викладу теоретичного матеріалу будемо робити деякі посилання на практичну діяльність педагогічної громадськості в Івано-Франківській області. – М. Ф.

історичного краєзнавства на Прикарпатті, Я. Трєф'як слушно називає й роль «Руської трійці» та значення виданої Г. Ількевичем збірки «Галицькі приповідки і загадки» (Відень, 1841) та інші факти. Перелічене вище, безперечно, засвідчує розвиток літературного краєзнавства та зв'язок його з історичною наукою про рідний край. Загалом же, літературне краєзнавство, на наш погляд, тісно переплітається з іншими видами краєзнавчої науки: географічним, історичним тощо.

Більше того, варто додати, що простежується зв'язок і переплетення подій історії та масиву письменницького матеріалу (взяти до уваги хоча б етнографічні матеріали) в мемуарній літературі першої половини ХХ століття. Необхідно також підкреслити, що наші письменники та літературознавці в різні часи зверталися й продовжують звертатися нині до опрацювання історичної тематики. Зокрема, перу О. Назарука (1883 – 1940) належать не лише історичні повісті (одна з них («Роксолана») вивчається сьогодні у школах), але й наукові розвідки (зокрема, присвячені Олексі Довбушу). Таких прикладів можна навести й більше.

А серед сучасних західноукраїнських письменників, які часто виявляють свою залюбленість у фольклорному матеріалі, черпаючи з нього насагу, треба назвати лауреата Шевченківської премії С. Пушика. Йому належить чимало записів і окремих книг. Багато для популяризації народної творчості, митців, пов'язаних із рідним краєм, зробив наш краєнин, науковець, доктор філології, академік В. Качкан. Краєзнавчий матеріал, пов'язаний з Прикарпаттям, знаходимо й у книгах М. Влад і С. Вінценза. Звичайно, цей список імен можна продовжити й далі...

І все-таки у площині літературного краєзнавства було й залишається ще чимало завдань і проєкцій. Оскільки це питання надзвичайно актуальне, ми хочемо детально зупинитися на ньому, адже відчуваємо в цій царині непочатий край роботи. Зауважимо, що вдало розкривається ця проблема через систему уроків літератури та позакласної роботи. Тому, перш за все, акцентуємо увагу на цьому аспекті.

Літературне краєзнавство чи не найбільше привертало й привертає увагу дослідників. Відомі науковці-галичани Л. Кіліченко та В. Полек свого часу чимало доклалися до пропагування в галузі місцевого краєзнавства з літератури значної кількості письменницьких імен, у т. ч. сучасних ім. Ще у 70–80-х роках минулого століття краєзнавці-професори Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені В. С. Стефаника (нині Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника) Л. Кіліченко² та В. Полек систематично навчали наших студентів і вчительську громадськість, яка перебувала на курсах підвищення кваліфікації при обласному інституті вдосконалення вчителів (зараз Івано-Франківський ОНПО), організовувати краєзнавчу роботу в школах. Цілком слушно надавали великого значення позакласній роботі з

² Див., зокрема, книгу під її редакцією «Франкова криниця. Посібник для вчителя» (1993).

літературного краєзнавства й такі вітчизняні дослідники, як С. Пасічник, І. Волинець, Л. Мірошніченко та інші.

Краєзнавча робота в школі охоплює індивідуальні, гурткові та масові форми організації позакласної краєзнавчої діяльності школярів. Принципи відповідності краєзнавчої діяльності віковим особливостям учнів вимагає реалізовувати ці форми за допомогою гуртків, туристично-краєзнавчих естафет, походів, шкільних краєзнавчих куточків, музеїв, конференцій, зльотів, вечорів тощо. Додамо також, що в літературному краєзнавстві нині широко можна використовувати й форму проектної діяльності³.

Так, нами був розроблений і діяв упродовж 2014 року науково-методичний проект «Літературне Опілля» (див.: табл. 1). Мета такого проекту передбачала співпрацю між учителями різних шкіл Івано-Франківської області задля розкриття творчого набутку Опілляни. Змістова лінія науково-методичного супроводу стосувалася краєзнавчого аспекту на уроках літератури та в позакласній роботі в ЗНЗ як засобу акмеологічного розвитку особистості педагога та школяра. Таким чином, проект передбачав ряд заходів. Оскільки 2014-й рік був ювілейним, Шевченківським, заходи присвячувалися цій даті (знову ж таки див.: табл. 1).

Таблиця 1

Проект «Літературне Опілля» (на 2014 р.)

№ з/п	Зміст діяльності	Форма організації (узагальнення)	Місце проведення	Термін виконання	Відповідальні
1	2	3	4	5	6
1.	Літературне краєзнавство. Т. Шевченко і Західна Україна	Семінар	ОІППО	Лютий-березень	
2.	Невідоме в літературному краєзнавстві: пошуки та знахідки	Робота в державних і приватних архівах, музеях	Архіви, музеї Тернопільської, Львівської, Івано-Франківської областей	Упродовж року	
3.	Лепківські поцінування Шевченка	Засідання творчої групи	НВК «Івано-Франківська школа-гімназія № 3»	Квітень-травень	

³ До таких, що вартують на увагу, слід віднести проекти на тему: «Велика людина з малої землі» (вчителі Дебеславської ЗОШ І-ІІІ ступенів М. Дем'янюк і Г. Марчук у такому проекті, розробленому під час перебування на курсах підвищення кваліфікації, вшанували свого земляка, доктора філології Василя Лизанчука), в яких можна розгорнути дослідження, присвячені визначним постатям вихідців із певної місцевості, та інші.

1	2	3	4	5	6
5.	Література і красзнавство	Виїзне науково-методичне консультування	ЗНЗ Рогатинщини	Упродовж року	
6.	Тарас Шевченко та Опільщина	Науково-практична конференція	Рогатинська СЗОШ І-ІІІ ст. № 1 з поглибленим вивченням іноземної мови	Вересень-жовтень	
7.	Літературне Опілля. Підготовка напрацьованих матеріалів до друку	Круглий стіл	Жовчівська ЗОШ Рогатинського району	Листопад	
8.	Літературна Опільщина (до 200-річного ювілею Кобзаря). Результати моніторингу ефективності використання красназничого матеріалу з літератури в ЗНЗ	Семінар	Черченська ЗОШ Рогатинського району	Грудень	
9.	Літературне красназничство Опілля на уроках літератури в ЗНЗ	Науково-методичне консультування	ОІППО	Упродовж року	
10.	Літературне красназничство Опілля у виховній роботі в ЗНЗ	Науково-методичне консультування	ОІППО	Упродовж року	
11.	Тарас Шевченко і Західна Україна	Лекційно-практичне заняття	ОІППО	Упродовж року	
12.	Методика використання галицької шевченкіани на уроках словесності	Лекційно-практичне заняття	ОІППО	Упродовж року	

Заплановані форми організації (узагальнення) роботи дозволяли нам виходити на широке коло навчальних закладів області. Так, проводячи підсумковий семінар у 2014 році на базі Черченської ЗОШ Рогатинського

району на тему: «Літературна Опільщина (до 200-річного ювілею Кобзаря)» (див.: табл. 1, позиція 8), ми залучили до виступів і педагогів, зокрема Івано-Франківської спеціалізованої ЗОШ I-III ступенів № 11 з поглибленим вивченням англійської мови (Л. Білічак), та учнів (школяр Дзвиняцької ЗОШ I-III ступенів Богородчанської районної ради І. Василів, робота якого зайняла призове місце на обласному рівні (учитель Н. Василів), доповідав за темою свого дослідження в МАН) інших шкіл області. Вдалими, на наш погляд, були на семінарі й презентація дослідження на тему: «Богдан Ленкий і Черче» (робота учениці 11 класу Черченської ЗОШ I-III ступенів Рогатинської районної ради І. Савків (науковий керівник – В. Плісак, директор школи), виступи на цьому заході працівників обласного музею Б. Лепкого в м. Бережанах Тернопільської області.

Загалом же, педагоги Рогатинщини постійно ведуть пошуки з літературного краєзнавства. Останнє засвідчують і матеріали на тему: «Лежить на серці доля України. Богдан Лепкий і Жовчів», які представлені в музеї, створеному за сприяння вчителя Жовківської ЗОШ Рогатинського району С. Багрій. Серед зібраного тут зацікавлять, перш за все, невідомі картини Б. Лепкого, стенди, які познайомлять з живими свідками творчості Лепкого в селі Жовчеві, портретами світил української культури, які пов'язані з цим населеним пунктом, тощо.

5 листопада 2014 року, згідно орієнтовного планування, відбулося виїзне засідання обласної творчої групи вчителів із впровадження науково-методичного проекту «Літературне Опілля» (відповідальна за проведення доктор філологічних наук, доцент кафедри теорії та методики навчання ОІППО М. Федунь) на тему: «Лепківські поцінування Тараса Шевченка» (див.: табл. 1, позиція 3). Учасники засідання з'ясували сутнісний зміст заявленої проблеми через формування та розвиток національної свідомості школяра засобами шевченкіани Б. Лепкого, розкрили місце і роль доробку письменника, присвяченого Т. Шевченку, в навчально-виховному процесі, відкрили для себе маловідомі сторінки життя та творчості учнів Лепкого (зокрема, знаного не лише на Прикарпатті, але й у світовому просторі маляра Дениса-Лева Іванцева) задля репрезентації їх у навчальній і виховній роботі ЗНЗ. Було розглянуто питання використання шевченкіани (поетичної та малярської) Б. Лепкого на уроках і в позакласній роботі в ЗНЗ, напрацьовано навчально-методичне забезпечення заявленої проблеми тощо. Присутні на засіданні провели методичний діалог, працювали в режимі круглого стола, відбулися також презентація матеріалів та обмін досвідом роботи, екскурсія. Із фондами музею художника Д. Іванцева в селі Делева Глумацького району Івано-Франківської області⁴ учасників творчої групи ознайомив син відомого маляра – кандидат історичних наук, професор

⁴ Про цей музей див. у путівнику: Іванцев І. Д. Музей Дениса-Лева Іванцева в Делеві. Путівник. – Івано-Франківськ, 2010. – 28 с.

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника І. Іванцев. Присутні із цікавістю вислухали доповідь М. Федунь, у якій йшлося про внесок західноукраїнських діячів, у т. ч. й Богдана Лепкого, в українське шевченкознавство⁵. На засіданні були накреслені основні напрямки роботи на 2015 рік.

У сплануваній роботі на 2015 рік (див.: табл. 2) ми проглянули проблеми з фольклору та етнографії, охопили письменницький доробок ХХ–ХХІ сторіч тощо.

Таблиця 2

Проект «Літературне Опілля» (2015 р.)

№ з/п	Зміст діяльності	Форма організації (узагальнення)	Місце проведення	Термін виконання	Відповідальні
1	2	3	4	5	6
1.	Фольклор та етнографія Опілля	Семінар	Пуківська ЗОШ Рогатинського району	Лютий-березень	
2.	Літературне краєзнавство Опілля: пошуки та знахідки	Робота в державних і приватних архівах, музеях	Архіви, музеї Тернопільської, Львівської, Івано-Франківської областей	Упродовж року	
3.	Опілля: літературознавчий аспект	Засідання творчої групи	ОІППО	Квітень-травень	
4.	Література і краєзнавство в навчально-виховному процесі ЗНЗ	Виїзне науково-методичне консультування	ЗНЗ Рогатинщини, Івано-Франківська	Упродовж року	
5.	Доробок письменників Опілля ХХ–ХХІ століття	Науково-практична конференція	Рогатинська СЗОШ І–ІІІ ст. № 1 з поглибленим вивченням іноземної мови	Вересень-жовтень	
6.	Літературне Опілля вчора і сьогодні. Підготовка напрацьованих матеріалів до друку	Круглий стіл	Жовківська ЗОШ Рогатинського району	Листопад	

⁵ Про це детальніше йде мова у підготовленій до друку та виданій нами книзі «Тарас Шевченко і Західна Україна» (Івано-Франківськ, 2014).

1	2	3	4	5	6
7.	Літературна Опільщина на переломі століть. Результати моніторингу ефективності використання краєзнавчого матеріалу з літератури в ЗНЗ	Підсумковий семінар	Черченська ЗОШ Рогатинського району	Грудень	
8.	Літературне краєзнавство Опілля на уроках літератури в ЗНЗ	Науково-методичне консультування	ОППО	Упродовж року	
9.	Літературне краєзнавство Опілля у виховній роботі в ЗНЗ	Науково-методичне консультування	ОППО	Упродовж року	
10.	Використання шевченкіани громадських діячів і письменників Західної України на уроках в ЗНЗ	Лекційно-практичне заняття	ОППО	Упродовж року	
11.	Літературознавчий доробок з проблеми краєзнавства	Лекційно-практичне заняття	ОППО	Упродовж року	
12.	Елементи літературного краєзнавства періоду першої половини XX століття в навчально-виховному процесі ЗНЗ	Лекційно-практичне заняття	ОППО	Упродовж року	

Без перебільшення вважаємо, що заслуговує на увагу ґрунтовно розроблене питання організації літературно-краєзнавчої діяльності школярів у позакласній роботі з української літератури вітчизняним дослідником Є. Пасічником. Він слушно визначив такі форми проведення зазначеного навчання: екскурсії до історичних, краєзнавчих, літературно-

меморіальних музеїв, пам'ятних місць, тих об'єктів, що змальовані у творах письменників, літературні подорожі в рідну природу; літературно-краєзнавчі походи по літературних місцях, пов'язаних з творчістю певного письменника; організація літературних вечорів на краєзнавчій основі, тематичних вечорів, присвячених творам окремого літературного жанру, а також зустрічей, у ході яких учні діляться своїми враженнями про побачене під час екскурсій, походів, фольклорних експедицій тощо.

Стосовно екскурсій до місць знаходження об'єктів, які змальовані у творах письменників, варто навести приклад вдало зреалізованих уроку та екскурсії місцями, які змалював М. Петрушевич⁶ в оповіданні «Градобур» (мандрівку в XIX століття провела вчитель української мови та літератури, старший учитель Новицького навчально-виховного комплексу Калуської районної ради Івано-Франківської області Н. Головачак⁷).

Повелістику названого щойно вище автора педагог виклала на уроці літератури рідного краю в десятому класі на тему: «Галичина й галичани у творах Михайла Петрушевича», де учні, під керівництвом педагога, вдалися до ряду міні-проектів. Мета даного уроку-проекту передбачала наступне: розширити кругозір учнів, поглибити їх знання про письменників і життя рідного краю; показати неповторність творчої спадщини Михайла Петрушевича; розвивати творчі здібності учнів, виховувати патріотичні почуття, гуманізм. Були поставлені такі завдання для дослідницької роботи школярів:

- дізнатися про життя Галичини і галичан кінця XIX ст.;
- глибше вивчити творчу спадщину нашого земляка Петрушевича і з'ясувати його роль у розвитку літературного процесу кінця XIX ст.;
- дізнатися більше про Йосипа Петрушевича, батька письменника;
- дослідити зв'язок сучасних новичан із родиною Петрушевичів;
- розширити знання про життя, мову, культуру, архітектуру Галичини загалом і Новиці зокрема;
- з'ясувати гуманістичні аспекти творчості М. Петрушевича.

Не менш цікавим, на наш погляд, був би урок на тему: «Західноукраїнська новеслітика кінця XIX – початку XX сторіч», де предметом уваги школярів можуть стати твори М. Петрушевича, В. Стефаника та інших письменників, або: «Письменницька когорта галицьких священиків» тощо. Залишається лише закликати педагогів вносити цей благодатний матеріал, який дало нам саме життя, в шкільний навчальний процес, на уроки ЛРК.

⁶Про Петрушевича Михайла читаємо коротку замітку в «Українській загальній енциклопедії» (Львів – Станіславів – Коломия : Видання кооперативи «Рідна школа», 1935), де згадуються аж п'ятеро Петрушевичів: «Михайло, гал.-укр. письм. (1869 – 96), гр.-кат. свящ.; нариси в “Зорі” 1895 – 96: “Паламар”, “Душа”, “Вибори”, “Градобур”, поезії». До слова, його твір «Градобур» високо оцінив І. Франко.

⁷ Див. про це повідомлення у часописі «Вісті Калущини» (2011, №9).

Є. Пасічник слушно обстоював процес упровадження такого виду діяльності, як літературна картографія, тобто виготовлено мап, які відтворюють літературне життя краю, оскільки кожна область в Україні зв'язана з іменами визначних письменників. На думку методиста, певну роль в активізації літературно-краєзнавчої позакласної роботи відіграють шкільні музеї, створення та функціонування яких передбачає різні види діяльності школярів: зустрічі з діями літератури і мистецтва, з людьми, які знали письменника або були свідками цікавих історично-культурних подій, співпраця з певними організаціями тощо, виготовлення та впорядкування експонатів музею, публікації у виданнях, випуски альбомів, альманахів учнівської творчості та інше. Ефективними формами літературно-краєзнавчої роботи вченим слушно визначено читальські конференції та диспути. Серед інших заслуговують на увагу і такі види роботи школярів, як краєзнавчі дослідження, оформлення краєзнавчих папок, бесіди за прочитаними творами з краєзнавчої тематики.

Учитель Коломийської ЗОШ І-ІІІ ступенів №8 Н. Чорноскожа на прикладі своєї роботи з літературного краєзнавства переконливо доводить, як може багато зробити словесник з висвітленого нами питання, обравши об'єктом своєї уваги доробок лише одного автора. Ще у студентські роки майбутній педагог темою своєї курсової роботи обрала літературну та громадську діяльність Я. Яроша. У процесі роботи в школі вчитель зреалізувала наступне: сценарій літературно-мистецького свята на тему: «Всі сторони світу Ярослава Яроша», урок літератури рідного краю в десятому класі на тему: «Ярослав Ярош. "Біла лілія". Літературний портрет письменника. Майстерність створення образів Василя Стефаника та Ольги Кобилянської. Краса їх стосунків», урок-телепередача (5 клас) на тему: «Ярослав Ярош "Пташиний рік". Представлення книжки». У авторському виданні Н. Чорноскожі матеріали з літературного краєзнавства за творчістю Я. Яроша представлені не лише вказаними розробками, але й публікаціями в наукових збірниках і літературно-громадських часописах. Це свідчить про систематичну й копітку роботу вчителя.

Предметом уваги наших педагогів усе більше стають твори сучасних письменників, наших краян. Так, учитель Богородчанської ЗОШ І-ІІІ ступенів № 1 Н. Семків на уроці літератури рідного краю звернулася до твору С. Процюка «Троянда ритуального болю». Більше того, педагогом було розроблено збірник текстів і завдань для 5-11 класів «Читання мовчки й аудіювання», де за основу, окрім інших матеріалів, взято художні тексти письменників Прикарпаття.

Психолого-педагогічні аспекти використання матеріалів літературного краєзнавства в навчально-виховному процесі, зокрема і в позакласній роботі, засвідчують, що врахування вікових особливостей

дітей допомагає формувати у школярів, зокрема старшокласників, власний погляд на світ, інтерес до суспільних, моральних, естетичних проблем; до художньої літератури, навички самостійної дослідницької роботи, потребу в творчій діяльності. Принципи використання літературно-краєзнавчих матеріалів, співвідношення прийомів і форм вивчення літератури рідного краю дають можливість вводити елементи літературного краєзнавства на уроки світової літератури. Як результат, пропонуються методичні рекомендації щодо використання краєзнавчих матеріалів на уроках літератури і в позакласній роботі.

Науковець Г. Самойленко у тій же позакласній роботі з краєзнавства виокремлює колективні форми (екскурсії, походи пам'ятними місцями та в музеї, експедиції, вечори, олімпіади, конкурси, конференції, концерти, зустрічі), групові (гуртки, товариства, метою яких є підготовка альбомів, альманахів, журналів, газет, наочних посібників тощо) та індивідуальні – знайомство з краєзнавчою літературою, архівними матеріалами, підготовка рефератів, доповідей, матеріалів до оглядових чи монографічних тем, записи спогадів, збирання та оброблення фольклорних матеріалів. Таку роботу систематично проводить учитель української мови та літератури, вчитель-методист Микуличинецької ЗОШ I-III ступенів Яремчанської міської ради О. Сорохмалюк. Її урок з позакласного читання на тему: «Микуличином зачаровані» містить чимало краєзнавчого матеріалу: використано факти перебування відомих письменників у Микуличині, невідомий лист О. Кобилянської, уривки з книги Мені Мюреал Дові (англійської письменниці шотландського походження) «Дівчина в Карпатах», яка п'ять разів видавалася англійською мовою, не зреалізувавшись жодного разу в українських перекладах⁸.

Заслугують на увагу своїм науково-теоретичним обґрунтуванням та практичним характером подачі матеріалу й напрацювання з позакласної роботи зі світової літератури науковців Л. Мірошниченко та Ю. Дишлюк. Методисти-дослідники розкрили питання системи позакласної роботи, організаційних форм її проведення, зокрема, гуртків, серед яких зустрічаємо і літературно-краєзнавчого спрямування, а також літературного салону, літературних екскурсій, вечорів, вікторин, ігор, диспутів тощо, науковці вдало зупинилися на методичних спектрах (спрямуваннях) ефективної реалізації кожної із зазначених форм. Цікавими, на нашу думку, є літературні вечори (як, наприклад, «Стрілецька Голгофа», сценарій заходу, присвяченого творчості Олеса

⁸ Відома учнівська наукова робота (Косівщина) на тему: «Гуцульські ремесла у книзі Мені Дові "Дівчина в Карпатах"», у якій дослідник визначає актуальність своєї роботи – показати зацікавленість книгою після її публікації у Великобританії.

Бабія, розробила вчитель Новицького НВК Калуської районної ради Івано-Франківської області Н. Головачук)

І. Волинець, виходячи з напрацювань попередників, слушно трактує проблему «Літературне краєзнавство у шкільному курсі світової літератури» як змістову складову світової літератури, що розкриває світовий літературний процес у тісному зв'язку з Україною за певними напрямками, має свій предмет досліджень, джерела, а також сприяє розвитку особистості кожного школяра, підвищенню ефективності засвоєння ним навчального предмета.

На думку дослідниці, варто запропонувати такі напрями дослідження взаємозв'язків зарубіжних письменників з Україною в аспекті літературної краєзнавчої діяльності: 1) життєтворчий шлях, доробок зарубіжних письменників, які мали безпосередні зв'язки з Україною, а також літературно-краєзнавчі пам'ятки, присвячені цим митцям; 2) життєпис і творчість зарубіжних митців, опосередковано пов'язаних з Україною; 3) відображення українського національного колориту (історичні події, явища, факти, відомі особистості, культура, світобачення, традиції, побут, мова тощо) в інокультурних творах та інших матеріалах зарубіжних письменників. До таких письменників належить, безперечно, С. Вінценз, який залишив у спадок двом культурам (українській і польській) свій роман-епопею «На високій полонині»... Зіставлення цього твору й доробку про Гуцульщину наших країн дасть неперевершений результат. Думаємо, що такий підхід до вивчення світової літератури збагатить знання учнів непересічними фактами, які сприятимуть національному вихованню. Учителю, за допомогою таких творів, плекатиме патріотів своєї Батьківщини.

Майже ніхто з дослідників проблем літературного краєзнавства не зупиняється на ефективності експериментів. Свого часу (з 1.01.2007р. по 30.12.2011р.) на базі двох навчальних закладів області (Івано-Франківська гімназія № 3 (нині: навчально-виховний комплекс «Івано-Франківська гімназія № 3») Івано-Франківської міськради та Рогатинської спеціалізованої ЗОШ I-III ступенів №1 з поглибленим вивченням іноземної мови Рогатинської районної ради, які набули статусу експериментальних) нами проводилася експериментально-дослідна робота регіонального рівня на тему: «Українознавчий аспект у процесі використання мемуаристики на уроках літератури та позакласній роботі в загальноосвітніх навчальних закладах»⁹. Об'єктом дослідження було

⁹ Дані про вказану дослідно-експериментальну роботу вміщено у книзі: «Дослідно-експериментальна робота з оновлення змісту освіти та підвищення її якості на базі навчальних закладів. Інформаційно-аналітичний довідник» / За заг. ред. Ю. І. Залевського [Рекомендовано Міністерством освіти і науки України]. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – С. 217.

обрано мемуаристику XX століття. Предметом – українознавчий аспект спогадових творів, особливий акцент робиться на маловідомій нині мемуарній спадщині Галичини першої половини XX століття. Таким чином, ми підійшли до використання регіонального компонента.

Мета експерименту передбачала широке ознайомлення педагогічної громадськості, школярів із жанром мемуарів, виявлення найбільш оптимальних варіантів використання творів мемуаристики в системі уроків літератури та позакласній роботі загальноосвітніх навчальних закладів, дослідження українознавчого аспекту в спогадовій літературі XX століття, доведення ефективності використання мемуаристики в процесі викладання рідної й зарубіжної літератури та позакласній роботі, дієвості її виховного потенціалу.

Мета виходила на реалізацію таких завдань:

- знайти в архівах невідомі досі спогадові праці, що побутували в Галичині першої половини XX століття, та репрезентувати спомини, котрі знайшли матеріальне втілення у видавничих джерелах сьогодення;
- розширити знання педагогів про мемуари як феномен культури;
- довести поліцентричність українознавчого аспекту в спогадовій спадщині минулого;
- створити модель вивчення мемуарного жанру та дослідження українознавчого аспекту в мемуарній літературі XX століття в загальноосвітніх навчальних закладах;
- широко використовувати мемуари на уроках літератури та позакласній роботі;
- з'ясувати маловідомі сторінки громадського та суспільного розвитку, життя і творчості окремих письменників (І. Франка, Б. Лелкого, А. Чайковського, О. Назарука);
- забезпечити патріотичне виховання молодого покоління через використання духовного потенціалу мемуаристики;
- поглибити систему наукових пошуків у загальноосвітніх навчальних закладах;
- експериментально перевірити ефективність методики використання творів мемуарного жанру з акцентом на українознавчому аспекті на уроках літератури та в позакласній роботі;
- розробити методичні рекомендації з проблеми використання мемуаристики на уроках літератури та позакласній роботі в загальноосвітніх навчальних закладах.

Робота в рамках експерименту (одну із світлин, пов'язаних із заявленою експериментально-дослідною роботою, див у *додатку 2* до нашої статті) вилилася у проведення щорічних конференцій “Мемуари і художня література” (2008р.: на базі Рогатинської ЗОШ І-ІІІ ступенів № 1

із поглибленим вивченням іноземної мови; було організовано виїзд у м. Бережани Тернопільської обл.; 2009: на базі Івано-Франківської гімназії № 2, Рогатинської ЗОШ I-III ступенів № 1 із поглибленим вивченням іноземної мови; 2011р.: на базі Івано-Франківського ОІППО).

З темами, які вималювалися як проблемні із заявленої теми експерименту, учасники дослідно-експериментальної роботи виступили на наукових конференціях, у т.ч. всеукраїнських (напр., "Інноваційні технології в освіті: реалії, проблеми, пошуки" (Чернівці, 2007)), Міжнародній конференції, присвяченій 120-річчю від дня народження С. Вінченца, яка відбулася в Прикарпатському національному університеті ім. Василя Стефаника 25-27 вересня 2008р., обласній конференції, присвяченій ювілею І. Франка (тема виступу Г. Нестерук (учитель Івано-Франківської гімназії № 3): «Спогади Марка Черемшини про Івана Франка – джерело формування світобачення учнів»; виступ був надрукований у журналі «Обрії») та інших. Загалом, вважаємо, що проблеми краєзнавчого значення на уроках і в позакласній роботі в навчальних закладах повинні широко висвітлюватися у педагогічних джерелах, на конференціях. Останнє засвідчили виступи вчителів Новицького НВК Калуської районної ради Н. Головчак і Микуличинецької ЗОШ I-III ступенів Яремчанської міської ради О. Сорохмалюк на Всеукраїнській конференції (з міжнародною участю) на тему: «Гуманізація навчально-виховного процесу закладу освіти як основа модернізації освітньої галузі» (Івано-Франківськ, 2015).

Під час проведення експерименту успішно застосовувався й знайшов схвальну оцінку захист учнівських досліджень «Літературні стежки Івано-Франківська: спогад з минулого» (Івано-Франківська гімназія № 3). До проведення експериментальної роботи було залучено педагогів інших навчальних закладів, зокрема вчителя Івано-Франківської ЗОШ № 25 Костюка В., який зреалізував свій проект, складений в процесі роботи на курсах слухачів ОІППО, та видав книгу Осипа Мошури «Тремтіння і пориви» (Івано-Франківськ, 2007). Презентація відбулася 12 листопада 2008 р. в Івано-Франківській ЗОШ № 25. Схвально відгукнулися на це видання кандидати філологічних наук, а саме: доцент Є. Баран, професор О. Слоньовська. Було презентовано книгу «Осип Назарук. Мемуари» (видану в Прикарпатському національному університеті ім. Василя Стефаника, автор вступної статті, упорядник текстів М. Федунь).

Аналіз звітів керівників ЗНЗ, залучених до проведеної експериментально-дослідної роботи, свідчить про зміни, які відбулися в ході дослідно-експериментальної роботи:

1. Апробація й упровадження моделі українознавчих досліджень краєзнавчого походження сприяла функціонуванню школи як цілісної системи, згуртуванню колективів шкільної молоді та педагогічних кадрів.

2. Було створено середовище, котре сприяло акмеологічному розвитку учнів та педагогів.

3. Зросла зацікавленість мемуарами, розуміння їх ролі в житті нації.

4. Простежувалася тенденція до підвищення інтересу вчительських кадрів щодо наукової, дослідно-експериментальної роботи.

5. Сформовано готовність керівників та учителів до реалізації системного підходу з використання мемуаристики, в т.ч. місцевого походження, на уроках літератури, позакласній роботі, впровадження експериментальної роботи.

І. Волинець слушно вважає, що задля організації позакласної роботи з літературного краєзнавства у курсі світової літератури доцільно проводити презентації новинок літературного краєзнавства. Посилаючись на працю методистів Л. Мірошніченко та Ю. Дишлюк, дослідниця рекомендує в ході вивчення світової літератури оформляти літературно-краєзнавчі газети, стенди (напр., «Зарубіжна література: літературне краєзнавство» або «Україна і зарубіжні письменники», в яких можуть бути рубрики: «Це цікаво знати», «Новинки літературного краєзнавства», «До теми, що вивчається», «Письменника пам'ятають в Україні», «Упізнай літературно-краєзнавчу пам'ятку», «Зарубіжні митці про нашу країну» та інші).

Вагомим напрямом позакласної роботи з літературного краєзнавства І. Волинець небезпідставно вважає забезпечення пізнання учнями культурних літературно-краєзнавчих пам'яток України, пов'язаних із зарубіжними письменниками. Нині історична культурна пам'ять нації – це музеї зарубіжних письменників (їх в Україні чимало), кімнати письменників у краєзнавчих музеях, шкільні музеї, пам'ятники (наприклад, М. Гоголю в Ніжині, Великих Сорочинцах, Миргороді, Полтаві тощо), меморіальні дошки на будинках, у яких жили зарубіжні митці. Ці факти засвідчують взаємозв'язки світового літературного процесу з Україною, є яскравим прикладом пошанування пам'яті відомих зарубіжних письменників у нашій країні. Ознайомлення учнів з ними, як акцентує І. Волинець, – засіб ґрунтового засвоєння літературного краєзнавства у процесі вивчення світової літератури.

Дослідниця свідомо педалює такі прийоми, види і форми навчальної діяльності, як «літературно-краєзнавчі хвилинки» або «літературно-краєзнавчі сторінки», повідомлення на основі досліджень різноманітних джерел, навчальна гра «Експерсія літературними стежками», літературно-краєзнавчі очні та заочні екскурсії.

Тут слухними є зауваги Г. Токмань про те, що літературно-краєзнавчі походи, екскурсії потребують попередньої ретельної підготовки. Вирушаючи в таку мандрівку, школярі повинні ознайомитися з науковим історико-літературним матеріалом про місця, у яких жив письменник; про твори, написані ним саме в цьому краї; про твори, в яких відтворено цей куточок України чи країну в цілому; вивченні путівників, які знайомлять з певним місцем, музеєм, іншою літературно-краєзнавчою пам'яткою, підготовленні повідомлення, презентації фотоматеріалів тощо. Щодо світової літератури, то варто рекомендувати такі теми: «Прикарпаття в житті й творчості польських письменників»; «Прикарпатський край і світове письменство» та інші.

Л. Мірошніченко та Ю. Дишлюк радять використовувати такі форми літературних вечорів: літературно-музичні композиції; літературні вітальні; композиції, присвячені епістолярній спадщині письменників, історико-літературні вечори, «зустрічі у театральній майстерні». Сценарій вечора, основу якого, зазвичай, складає вчитель, потрібно, як слушно зазначає Г. Токмань, доопрацювати разом з учнями, «щоб він став цікавим для них» [6, с. 175].

І, врешті, факультативні заняття. Про їх значення писали В. Доманський, Н. Волошина, С. Жила та ін. Ці заняття сприяють багатогранному і глибокому розвитку літературних інтересів і здібностей учнів. Не менше значення мають і спецкурси. Учасниками експериментально-дослідної роботи, про яку йшла мова вище, в процесі її проведення було розроблено низку спецкурсів, які базувалися на місцевому матеріалі.

Позитивне значення має й такий прийом навчання як літературна картографія, тобто виготовлення карт, які відтворюють літературну географію краю. Важливою складовою позакласної навчальної діяльності старшокласників у системі вивчення літературного краєзнавства є написання науково-дослідних робіт. Дослідження стають визначальними і для докурсових завдань у процесі проведення курсів при ОНПО. Так, Г. Бучак, вчитель української мови та літератури Болехівської ЗОШ І-ІІІ ступенів № 2, для своєї доурсової роботи обрала наступну тему: «Михайло Гаврилко – перший творець шевченкіани».

Зібраний матеріал може послужити й проведенню літературних вечорів. Варто збирати й укладати хрестоматії з літератури рідного краю, про що свідчить хоча б такий збірник, як «Літературна Рожнятівщина. Хрестоматія 5-11 кл.» (укладачі Депутат С. П., Слюсаренко Д. С., Шумей В. М. – Брошнів, 2014). Загалом же, в Івано-Франківській області проводиться копівка робота щодо збору краєзнавчих матеріалів. Це засвідчують такі видання: «Гуцульщина літературна. Книга І»

(упорядники Н. Крет, О. Ткачук. – Косів, 2002), «Гуцульщина літературна. Книга 2» (упорядник О. Ткачук. – Снятин, 2006), «Гуцульщина літературна. Поетичне намисто» (упорядник О. Ткачук. – Косів, 2009) та інші. Мета другої книги з цієї серії – сприяти методичному забезпеченню виконання «Орієнтовної програми з гуцульщинознавства для загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв», зокрема її розділу «Література рідного краю». Серед інших заслуговує на увагу розробка уроку на тему: «Богдан Лепкий. Цикл віршів «У Розтоках»» (учитель-методист Є. Кобильовська). Цей матеріал, як і її добірка на тему: «Найпопулярніша постать Галицької землі» (сценарій свята до 130-тиріччя з дня народження Богдана Лепкого), на наш погляд, вдало доповнює опільський портрет нашого краянину. Не менш унікальною, в цьому аспекті, є розробка методиста Коломийського медичного коледжу С. Васильчук на тему: «Богдан Лепкий. Огляд творчості», де автор, звернувшись до проблеми «Богдан Лепкий і Прикарпаття», окреслює зв'язок письменника з Коломиєю, зокрема зупиняється на згадках митця про це місто (див.: нарис про В. Стефаніка, розділі «У Коломиї»).

Серед проблем, які вибирають окремі педагоги в процесі своєї роботи зі школярами, є й тема «Літературне краєзнавство як фактор становлення патріотичної, моральної та естетичної особистості» (вчитель української мови та літератури Дзвиняцької ЗОШ І–ІІІ ступенів Богородчанського району, директор школи Н. Семків). Із досвіду своєї діяльності педагогом розроблена доповідь на тему: «Урок ЛРК: пошук, ідеї, технології», де дописувач звертається до таких структурних компонентів: дослідницько-пошуковий блок, створення кабінету літературного краєзнавства, процесуальний і коригуючий блоки. Слушним, на наш погляд, є висновок, який робить словесник: «Літературне краєзнавство створює сприятливі умови для всебічного розвитку особистості учня». За програмою, вміщеною у хрестоматії «Література рідного краю» (5–11 класи; автори Костів М. І., Микула Н. П. та інші), вчитель розробила тестові завдання, є в неї й авторська програма, тема доурсового завдання теж стосувалася ЛРК, не оминає наставник і проектної роботи (див. її проекти: «Роль елементів весільної обрядовості Богородчанщини у соціокультурному розвитку юної особистості», проект-дослідження за новелою В. Стефаніка «Камінний хрест» та інші). Предметом уваги вчителя на уроках літератури рідного краю стає творчість Д. Павличка, С. Пушика, Т. Мельничука, М. Дяченка (Марка Боєслава) та інших митців. У Дзвиняцькій ЗОШ І–ІІІ було проведено літературно-краєзнавчу конференцію «Художні обрії рідного краю», де відбулася зустріч з письменником-земляком В. Бабієм.

На завершення хочемо ще раз наголосити, яку користь дають укладені педагогами проекти, як, зокрема, проект на тему «Парк-меморіал» (автор проекту вчитель української мови та літератури Надвірнянської ЗОШ I-III ступенів № 2 М. Костик). Дослідження історії кладовища м. Надвірна, зокрема т. зв. старого цвинтаря, та робота по упорядкуванню могил відомих земляків, привели школярів до місця захоронення Марти Свідрук, яка, обравши для себе псевдонім Настя Черемшина, творила повстанську поезію. Це саме їй Марко Боєслав присвятив рядки свого вірша, котрі згодом стали відомою повстанською піснею:

Цвіти, цвіти, черемшино,
Широко ся розвивай.
А ти, молода дівчинонько,
Про кохання забувай.

Чималу роботу проводять наші педагоги щодо вшанування пам'яті Марійки Підгірянки (тут варто назвати М. Стефанів (м. Калуш), М. Посацьку (м. Тлумач) та інших).

Отже, на нашу думку, літературне краєзнавство – потужний інструмент, здатний розширити горизонти наукових пошуків учителя, збагатити учнів духовно, сприяти їхньому розвитку, формуванню національно налаштованих особистостей.

Література

1. Мірошніченко Л. Ф. Зарубіжна література. Позакласні заходи. 9-11 кл. : посібн. для вчителя / Л. Ф. Мірошніченко, Ю. М. Дишлюк. – Харків : Ранок, 2004. – 208 с.
2. Наукові основи методики літератури : навч.-метод. посібн. / [Волошина Н. Й., Бандура О. М., Гальонка О. А. та ін.] ; за ред. Н. Й. Волошиної. – К. : Ленвіт, 2002. – 344 с.
3. Пасічник Є. А. Літературне краєзнавство в школі / Євген Андрійович Пасічник. – К. : Рад. школа, 1965. – 132 с.
4. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навч. посібн. [для студ. вищих навч. закладів освіти] / Євген Андрійович Пасічник. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.
5. Самойленко Г. В. Краєзнавство культурно-мистецьке та літературне : навч. посібн. / Григорій Васильович Самойленко. – Ніжин : НДПУ, 2001. – 150 с.
6. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі : екзистенціально-діалогічна концепція : монографія / Ганна Леонідівна Токмань. – К. : Міленіум, 2002. – 320 с.
7. Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в національній школі. – Івано-Франківськ, 2002. – 110 с.

РОЗДІЛ IV. Історичне краєзнавство на уроках суспільних дисциплін та в позаурочний час

*Світлана Мазак,
методист районного методичного
кабінету*

Тисменецької районної ради

*Ніна Яцуляк,
вчитель історії Угринівського НВК
Тисменецької районної ради*

Блаженна людина, що любить свій край

Іван Огієнко

Забудеш свій край – твоє всохне коріння

Павло Тичина

Кожна травичка на своєму корені росте

Народне прислів'я

У час національно-культурного та патріотичного піднесення нашого народу все більше і більше зростає інтерес не тільки до історії України в загальному, а й до малої батьківщини, де проросло наше коріння. Цілком очевидно, що без краєзнавства – без знання рідного краю годі говорити про національну гідність, самовідданість, національний менталітет.

Святе відчуття Батьківщини і рідної землі починається зі свого села чи міста, вулиці, своєї домівки, де ти народився і виріс, де пройшло твоє дитинство, із протоптаної стежини, якою ходив до школи. Воно передається з покоління в покоління з молоком матері, колисковою піснею, розповідями бабусі та дідуся.

Історичне краєзнавство – важливий засіб забезпечення нерозривного зв'язку минулого нашого краю з вітчизняною і світовою історією. Воно допомагає дітям читати книгу життя через крихітні частинки минулого не лише очима, а й розумом, самостійно розібратись, куди веде шлях їхніх батьків і дідів, нашого народу. Безперечно, знайомство з багатою, насиченою, документально засвідченою історією рідного села чи міста збагатить душу й розум високими думками і глибокими почуттями вірності батьківській хаті, маминій пісні, рідній землі, Україні.

Мета історичного краєзнавства тісно переплітається із загальними цілями історичної освіти школярів, а саме, досягнення якісно нового рівня у вивченні історії України, історії рідного краю, формування національної свідомості, любові до землі своїх предків, свого народу.

Вагомий внесок у розвиток національного краєзнавства зробили прикарпатські науковці В. Грабовецький, В. Полек, П. Арсенич, Я. Треф'як, С. Пушик. Зокрема, теоретичні основи краєзнавства, методіку краєзнавчої роботи та історію краєзнавчого руху на Прикарпатті ґрунтовно розкрито у книзі кандидата педагогічних наук, доцента Івано-

Франківського інституту післядипломної педагогічної освіти Ярослава Треф'яка «Методика краєзнавчої роботи в національній школі», виданий в Івано-Франківську в 2002 році.

Варто детальніше зупинитись на деяких аспектах методики краєзнавчої роботи на уроках історії України та позаурочний час.

Уроки із використанням матеріалів з історії рідного краю можна проводити як у класі, так і в місцевому краєзнавчому музеї. Речові пам'ятки (матеріали археологічних розкопок, нумізматичні колекції, карти і плани місцевості, фотографії, схеми), письмові джерела активізують образно-емоційне сприймання і дозволяють створити якнайповніший образ про життя місцевого населення, тим більше, що матеріал періоду, що вивчається, буде пов'язаний з попереднім і наступним періодами історії краю. Після відвідання музею вчитель може запропонувати учням розповіді у формі оповідання про мандрівку у далеке минуле краю (у середніх класах), підготувати доповідь, реферат, мультимедійну презентацію.

Основними джерелами краєзнавчих матеріалів, які вчитель може використовувати на уроках історії є: науково-популярна, довідкова, художня краєзнавча література, місцева преса, повідомлення місцевого радіо і телебачення, власні спостереження, матеріали краєзнавчого музею, посібники, фотокартки, розповіді населення про свій край. Для узагальнення, повторення та систематизації набутих знань актуальними можуть бути активні ігрові форми навчання, зокрема історичні вікторини, брейн-ринги, історичні аукціони, КВК.

У книзі «Методика краєзнавчої роботи в національній школі» її автор, науковець Ярослав Треф'як, зазначає, що залежно від співвідношення основного й місцевого матеріалів можна використати такі елементи краєзнавства на уроках історії України:

- краєзнавчий вступ до уроку або одного із питань, що розглядаються на ньому;
- краєзнавча конкретизація основних проблем занять;
- краєзнавче доповнення до опорного матеріалу;
- краєзнавчий матеріал як основа вивчення теми уроку або деяких його питань.

Важливою ділянкою краєзнавчої роботи в школі є позакласна і позашкільна діяльність. В її основі лежить добровільний і глибокий інтерес учнів до краєзнавства. Активізації інтересу учнівської молоді до історії, в першу чергу до минувшини рідного краю, формуванню навичок критичного погляду на історичні події, уміння робити висновки сприяє дослідницька діяльність. Особливого змісту вона набуває, коли учні проводять власне опитування, спілкуються з очевидцями подій, знайомляться з родоводом своєї сім'ї, аналізують, ілюструють матеріал фотодокументами і виступають перед однокласниками зі своїми дослідженнями. Ця робота є цікавою і захоплюючою, стимулює інтерес учнів до історії рідного краю. При цьому можуть бути широко застосовані

такі форми і методи, як інтерв'ю, збір історичних експонатів, робота в архівах тощо.

В своїй праці науковець Треф'як пропонує вчителям і учням використовувати у позашкільній роботі різноманітні форми та методи навчання, зорієнтовані на поглиблене вивчення краєзнавчих об'єктів. Серед них визначальними є:

- екскурсії в краєзнавчий музей, тематичні розповіді екскурсовода;
- навчально-практичні роботи, робота з документами та архівними матеріалами з історії краю;
- зустрічі з видатними людьми;
- тематичні походи та експедиції;
- конференції з історії краю;
- організація книжкових тематичних виставок і занять з бібліографії краю;
- створення краєзнавчих музеїв, кімнат, кутків.

В останні роки набула популярності проектна діяльність. Вона передбачає підготовчий, освітньо-пізнавальний та практичний етапи.

Отже, шкільне краєзнавство – це вивчення учнями під керівництвом учителя на уроках і в позаурочний час природи, соціально-економічного життя, історії і культури певного краю. Воно вирізняється двома ознаками: локальністю досліджуваних подій і діяльним характером.

Як галузь наукового пізнання минулого краю шкільне краєзнавство ґрунтується на певних основоположних засадах – принципах, дотримання яких носить обов'язковий характер:

1. Патріотична спрямованість.

Краєзнавча діяльність підпорядкована формуванню національної свідомості, любові і гордості за свій край, його героїчне минуле, патріотизму – готовності захищати свою Вітчизну, розбудовувати й зміцнювати її суверенітет, незалежність.

2. Науковість.

Вивчення має будуватися на міцному науково-теоретичному ґрунті, знанні форм і методів дослідницької роботи.

3. Природовідповідність.

Цей принцип вимагає враховування природних можливостей дітей, окремо – учнів I-III, V-IX, X-XII класів, дбати, щоби зміст і обсяг краєзнавчих досліджень був посильним, доступним, відповідав інтересам, віковим можливостям дітей.

4. Оптимальне поєднання дослідницької і суспільно корисної діяльності.

На основі вивченого слід створювати краєзнавчі кутки, музейні експозиції, доглядати за могилами загиблих, пам'ятниками, поширювати краєзнавчі знання.

5. Комплексність.

У ході вивчення краю використовувати міжпредметні зв'язки, адже навіть похід чи експедиція – це дотик до природи, історії, культури його

населення, географії, економіки, людського побуту, етнографії і фольклору краю і потребує поєднання даних різних галузей знань, зусиль учителів різних предметів.

6. Систематичність.

Шкільна краєзнавча робота має здійснюватися не тільки по всіх напрямках, а й упродовж навчального року, канікул, всього шкільного періоду.

7. Планомірність.

Робота не повинна проводитися стихійно, у річному плані школи, класних керівників, керівників гуртків, музею передбачаються заходи, дати, виконавці.

8. Наступність, скоординованість.

Реалізується переходом від рівня нижчого до вищого, а також – встановленням зв'язків між різновіковими туристсько-краєзнавчими формуваннями – товариствами, гуртками, факультативами і т.д.

9. Зв'язок дитячих краєзнавчих установ з місцевими державними і громадськими краєзнавчими установами і закладами.

Шкільне краєзнавство має будуватися на основі поєднання зусиль і взаємодії відділів освіти, культури і туризму, бібліотек, архівних установ, музеїв, станцій юних туристів-краєзнавців, натуралістів і закладів освіти.

10. Поєднання дитячого самоуправління з педагогічним керівництвом.

У ході краєзнавчої співпраці учителів та їх вихованців здійснюються:

1. Освітньо-пізнавальна функція – вивчення, пізнання минулого краю.

2. Пошуково-дослідницька – науковий пошук, відкриття раніше невідомих подій, явищ, імен. Школярі під керівництвом учителя набувають не тільки знань, а й навичок працювати з науковою літературою, архівними матеріалами, музейними фондами, спостерігати, записувати спогади, аналізувати, синтезувати, робити власні висновки, оформляти їх у їх у повідомлення, реферати, лекції, доповіді, наукові конкурсні роботи, статті.

3. Перетворювальна, суспільно корисна праця – це і догляд за пам'ятниками, і шефство над ветеранами, учасниками бойових дій, й організація виставок, кутків, музеїв, поширення знань про рідний край.

Учителі та учні при цьому використовують різні джерела краєзнавчих знань:

1. Матеріальні (археологічні, архітектурні, речові).

2. Письмові (краєзнавча література, преса, журнали, довідники, путівники, статбірники, матеріали поточних архівів селянських колективних господарств, сільських, селищних рад, шкіл, підприємств, організацій, установ, районних, міських та державних обласних архівів).

3. Усні (спогади, пісні, легенди, перекази, казки).

Важливе місце серед джерел учнівських знань займають оточуючі краєзнавчі об'єкти, на які спрямовується учнівська навчальна, дослідницька діяльність:

1. Адміністративно-політичні (населені пункти, район, область, регіон), державні, політичні, громадські організації.

2. Економічні (господарські) – завод, фабрика, колективне чи фермерське господарства, об'єкти підприємництва, транспорту, зв'язку тощо.

3 Історичні – пам'ятники, меморіали, заповідники.

4 Освітні, культурно-мистецькі – навчальні заклади, бібліотеки, театри, музеї.

5 Природні – урочища, ліси, гори, ріки і т.п.

Красназавчі дослідження здійснюються із застосуванням певних методів (способів):

- опрацювання літератури, архівних і музейних фондів, археологічні пошуки, складання таблиць, схем, діаграм, хроніки подій, спостереження, запис спогадів, збір топонімічних матеріалів, використання математичних, статистичних, технічних засобів та інших.

Отже, шкільне краєзнавство виконує ряд завдань:

- сприяє міцному засвоєнню учнями основ наук;
- допомагає відродити і сформувати духовність, моральність, національнусамоусвідомість;
- формує міцний учнівський колектив, об'єднаний спільною метою;
- поповнює за рахунок вивчення, збору матеріалів з історії краю музеї, архіви, красназавчі кутки, кабінети;
- прищеплює учням інтерес до наукового пізнання, навик дослідника.

Керуючись методичними рекомендаціями, запропонованими Треф'яком Я. М., використовуючи краєзнавчі дослідження науковців нашого краю, методоб'єднання вчителів історії і суспільствознавчих дисциплін Тисменицького району нагромадило багатий та цікавий досвід історико-краєзнавчої роботи.

У ряді шкіл району діють краєзнавчі музеї, кімнати, кутки. Унікальні матеріали з історії краю та села зібрано педагогічними колективами, учнями та громадськістю сіл Слобідки, Клубівців, Липового, Підпечар та ін. В більшості шкіл при підготовці і проведенні уроків рідного краю використовуються посібники з історії села. Значна частина вчителів історії долучилася до написання цих посібників.

Важливе місце в краєзнавчій роботі займають історичні постаті. Нові сторінки життя та політичної діяльності С. Ленкавського, соратника С. Бандери, дослідили та систематизували учні Загвіздянської ЗОШ І-ІІІ ступенів. Учні Угринівського НВК під керівництвом Максимів О.Я. та Кухарської І.В., працюючи з різними джерелами інформації, дослідили життєвий шлях громадського діяча, уродженця села Угринова, посла до Галицького крайового сейму по Станіславському округу Йосипа Гурика, «доброго промовця, завзятого оборонця селянських інтересів».

В школах району влаштовуються зустрічі з місцевими старожилами та людьми, яким не байдужа історія рідного краю. Працюючи над

проектом «Ми-громадяни України» вчителі шкіль разом з учнями систематизували пошуково – дослідницький матеріал з окремих сторінок життя села в певний період. Учні Угринівського НВК разом з директором школи С.О.Євгейчук та вчителем історії Н.Я.Яцуляк, працюючи над проектом «Дорога до Сибіру», зустрічалися з людьми, доля яких закинула на чужину в період масових депортацій населення після закінчення Другої світової війни.

Учні Черніївської ЗОШ І-ІІІ ступенів досліджували життя і діяльність відомого односельчанина Мартин Корольока, який був членом створеної 1890 року І. Франком та М. Павликом Української Радикальної партії (УРП), різнобічно підтримував і всяко заохочував діяльність читальні “Просвіти” у Чернієві, опікувався будівництвом сільської школи, що гостинно відчинила для учнів свої двері 1910 року.

В ряді сіл вчителі практикують проводити краєзнавчі заняття біля пам’ятників чи інших визначних місць. Так, учні Братковецької, Черніївської, Клубовецької, Старокривотульської шкіль разом із громадськістю вшановують пам’ять героїв-односельчан, розстріляних в період сталінських репресій.

На сторінках районної газети «Вперед» публікуються цікаві дослідницькі статті вчителів історії І.Терновецького, І.Когуца, С.Мазак, Н.Яцуляк та ін. Дані цих публікацій використовуються під час проведення краєзнавчих занять.

Отже, різні форми використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії та позаурочний час дозволяють підвищити пізнавальний процес, мотивують учнів до вивчення історії, надають образності фактам, постатям, процесам, місцям та сприяють національно-патріотичному вихованню. Включення місцевого матеріалу в програмний зміст навчального курсу формує системні, цілісні, структуровані знання про історичний процес, створює умови для глибокого розуміння закономірностей історичного розвитку.

РОЗДІЛ V. Шкільне географічне краєзнавство на уроках і в позакласній роботі

*Роман Чобан,
вчитель географії
Джурівської ЗОШ I-III ступенів
Снятинської районної ради*

Сучасний стан розвитку суспільства потребує по-новому осмислити ті зміни, що пройшли у навчально-освітньому процесі за роки незалежності України. Навчання та виховання школярів у дусі патріотизму, національної свідомості та екологічної грамотності є завжди актуальним завданням для сучасної освіти. Теперішнє юне покоління росте в середовищі стрімких темпів змін у науці та техніці, зростання рівня урбанізації, глобальних та локальних екологічних проблем, світових міграційних процесів та невідворотності глобалізації з її широким асортиментом того негативу, що не сприяє розвитку національної самосвідомості особистості. Найкраще навчає та виховує рідне середовище. Тому важливо у шкільні роки дати дитині максимум загальноосвітніх знань та умінь про свій рідний край. Серед краєзнавчих предметів особливе місце займає географічне краєзнавство. Воно сприяє розширенню кругозору природничих знань в цілому, збагачує знання, вміння та навички з географії, історії, та суміжних природничих дисциплін, створює учневі можливість формувати себе як творчу особистість, націлює на постійну потребу в праці, самовдосконаленні як основних необхідностей для цікавого та змістовного життя.

Однак місце краєзнавства серед інших шкільних предметів не завжди є пріоритетним. У інваріантній частині шкільної програми з географії окремого курсу географічного краєзнавства не передбачено. На зорі розбудови нашої держави вивченню географії України виділяли 4 години (2 години – фізична географія, 2 години – соціально-економічна географія). Географія своєї області вивчалася як у восьмому, так і в дев'ятому класах (відповідно 12 і 10 год). Починаючи з 2005 року пройшло скорочення географії України на 1 годину (тепер 3 години). Курс «Географія рідного краю», що у 2003-2005 рр. читався у 5 класі, ліквідовано. Дійшло до того, що в інваріантній частині шкільної географічної програми поняття «географія рідного краю» зовсім відсутнє. У навчальні програми для загальноосвітніх шкіл закладено курс географії лише для 6 – 9 класів (наказ МОН молоді та спорту України від 06 червня 2012 р. №664). Він зводить до мінімуму вивчення географії: 7,5 годин на тиждень; в тому числі географію України до 2 годин. Таким чином

вивчення рідного краю в шкільному курсі географії стало проблематичним.

Виходом із ситуації є максимальне використання вчителями краєзнавчої інформації на уроках, розробка окремих краєзнавчих уроків (інваріантна частина), факультативні заняття (варіативна частина), та позакласна робота.

До варіативної частини перенесено курс «Географія рідного краю» в 5 класі. Членами авторської майстерні вчителів географії Івано-Франківської області розроблена програма, тематично-календарне планування та орієнтовні практичні заняття курсу «Юний географ-краєзнавець» та «Юний еколог-краєзнавець». Вона схвалена Міністерством освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (лист від 02.06.2014 № 14.1 /12-Г 812 та лист від 02.06.2014 № 14.1/12-Г-804).

В цілому зміст програми базується на фізичній та соціально-економічній географії та суміжних з ними науками – історії, етнографії, археології, мистецтвознавстві. Найкращим варіантом для засвоєння знань програми даного факультативу в школі було би його щорічне вивчення у 6-9 класах по 34 год на рік. В такому випадку програмовий матеріал міг би розподілятися по частинах, відповідно до вікових особливостей учнів та змісту інваріантної програми шкільної географії (фізична географія у 6-8 класах та соціально-економічна у дев'ятому). Оскільки у більшості випадків у школах факультативні заняття можуть географам надаватися тільки у окремих класах, то у розробленій програмі передбачено і такий варіант. При цьому у 6,7 класах більше робиться акцент на фізичну географію ніж на соціально-економічну та враховуються вікові особливості учнів. У 8 класі фізична географія представлена в програмі факультативу найповніше. У 9 класі навпаки – максимально представлена соціально-економічна географія та суміжні науки – історія, етнографія і т.п., а зміст фізичної географії дещо спрощений. Відповідно це стосується і практичних робіт.

Оскільки курс «Географія рідного краю 5 клас» та факультативи з географічного краєзнавства викладаються лише в окремих школах області, то можна вважати, що цілісного підходу до вивчення географії рідного краю немає.

Позакласна робота з географічного краєзнавства – це ще одна можливість розширювати кругозір школяра здобуттям нових знань та умінь на основі краєзнавчого інформаційного потенціалу рідного краю. Тут для вчителя відкриваються широкі можливості використання різних форм, методів, засобів навчання. Традиційними залишаються проведення екскурсій, походів, тематичних вечорів, зустрічей із краєзнавцями. При

цьому особливим важливим аспектом краєзнавства в школі є пошуково-дослідницька робота школярів. Координує та надає методичну допомогу в такій роботі в межах області Обласний центр туризму та краєзнавства учнівської молоді (ОДЦТКУМ) та Обласне відділення Малої академії наук. За даними ОДЦТКУМ станом на 1 січня 2013 року в школах області діяло 57 гуртків географічного краєзнавства, 20 – геологічного краєзнавства та 16 етнографічного краєзнавства. Щорічно школярі мають можливість брати участь у традиційному Всеукраїнському конкурсі «Моя Батьківщина – Україна», що має напрями: «Духовна спадщина мого народу», «Козацькому роду нема переводу», «Із батьківської криниці», «З попелу забуття», «Геологічними стежками України», «Географія рідного краю». Мала академія наук щорічно проводить конкурс-захист науково-дослідницьких робіт у відділенні наук про Землю (секції: геологія, геохімія та мінералогія, географія та ландшафтознавство, кліматологія та метеорологія, гідрологія). У 2014 р. на обласний конкурс у відділенні наук про Землю було представлено 20 науково-дослідницьких робіт. Цікаво, що всі останні роки переважна більшість дослідницьких робіт учнів-членів МАН базувалися на матеріалах дослідження території рідного краю.

Гуртковою та дослідницькою роботою ОДЦТКУМ, Центрів дитячої творчості та МАН охоплена чимала кількість школярів. Однак більшість шкіл залишаються не задіяними гуртками цих освітніх установ. [5]. У деяких школи вчителі мають уроки краєзнавства із годин, відведених для позакласної роботи. В окремих школах склалася своєрідна традиція щодо заняття краєзнавством та напрацьований досвід вчителями кількох поколінь. Нами розроблено окремі рекомендації щодо реалізації краєзнавчого підходу у екскурсійній та пошуково-дослідницькій роботі. Насамперед це стосується факультативів, навчальної польової практики з географії, занять на місцевості, окремих рекомендованих типів екскурсій та рекомендацій щодо використання джерельної інформативної бази для занять краєзнавства в нашому краї [14].

Одним із важливих завдань учителя у навчально-виховному процесі, є формування в учнів вміння спостерігати та бачити причинно-наслідкові зв'язки природних процесів у навколишньому середовищі. Про особливу важливість вміння спостерігати писав у свій час Василь Сухомлинський: «Спостереження – найважливіше джерело *енергії розуму*. Чим більше треба дитині осмислити й запам'ятати, тим більше необхідно їй побачити відношень і взаємозв'язків у навколишній природі, у праці. ...Ведіть дітей у природу в ті переломні для неї періоди, коли відбуваються бурхливі, стрімкі зміни – пробуджується життя, оновлюються живодайні внутрішні сили живого, нагромаджується енергія для могутнього життєвого пориву» [11, с.72].

Важливість уроків на природі для школяра є очевидною. Тому великим позитивом можна вважати запровадження з 2000-2001 навчального року навчальної практики з предметів. Щодо географії то, на нашу думку, це повинна бути польова навчальна практика. Польові географічні дослідження мають багато переваг над класно-урочною системою навчання, так як дають можливість спостерігати й вивчати процеси природи чи господарство безпосередньо на місцевості чи на виробництві.

Щодо структури часу, відведеного на практику, то доцільно щоби вона була розділена вчителем на три складові. Перша – підготовча. Учитель оголошує учням мету, завдання, зміст заняття, проводить організаційну підготовку обладнання, розподіляє завдання та ін. Ця робота проводиться в класі і бажано, щоб займала мінімум часу. Друга складова – це власне робота на місцевості, що займає основну кількість годин, відведених на практику. Третя – це час на камеральну обробку матеріалів та підведення підсумків, що на нашу думку повинно зайняти до третини часу польової практики.

Щодо змісту занять, то відповідно до рекомендацій Міністерства освіти навчальна практика стосується в основному фізичної географії (5-8 класи). Виходячи із цього вважаємо, що у кожному із класів повинні бути завдання по кожній з геосфер (літосфері, гідросфері, атмосфері, біосфері) чи по взаємозв'язку компонентів природи, як складових цих оболонок.

При цьому постає проблема вибору місця проведення практики, тобто визначення своєрідного географічного полігону, на території якого якнайповніше і якнайнаочніше учневі можна показати географічні об'єкти й процеси.

Місцеві умови школи не завжди дозволяють це зробити. Загальні вимоги до такого полігону можуть бути наступні (в ідеальному варіанті): наявність пересічного рельєфу, водотоків, природного рослинного покриву (ліс, луки) на порівняно невеликій території; мінімальні антропогенні зміни даного ландшафту; наявність місць для спостережень (панорама з височин, широкі відкриті площини терас річки); черговість відкритих і закритих ділянок місцевості; можливість проведення практики на перспективу, тобто постійний статус вибраної території як навчального полігону школи для природничих предметів; мінімальна затрата часу на перехід від школи до даної місцевості; безпечність території (віддаленість від доріг, урвищ, глибоких плес та ін.). При відсутності місць з різноманітними проявами природних складових, найприйнятнішими у міських умовах можна вважати околиці міста, берег річки, у сільських, де високий ступінь розораності – заплаву струмка з природною рослинністю.

Однією із цікавих та мало розроблених в методиці занять є уроки на природі, що проводяться із височин – уроки-краєвиди. Їх суть полягає в тому, що заняття проводиться на природній височині чи штучному утворенні, звідки спостерігається панорама довколишньої місцевості, що дає можливість безпосередньо бачити об'єкт вивчення, та крім поставленої перед учнями навчальної, виховної, естетичної та пізнавальної мети, сприяє оздоровленню школярів на природі. При сприятливих місцевих умовах проведення таких уроків можливе і в урочний час. Заняття-краєвиди можуть бути застосовані для вивчення багатьох тем із різних наукових дисциплін. Нами розроблена класифікація та методичні рекомендації деяких типових занять [16, с. 107-115].

Кожний населений пункт, де розміщується школа, має специфічні конкретні природні, соціально-історичні та господарські об'єкти, які містять у собі багату краєзнавчу інформацію. Часто вона є вивчена недостатньо. Тому актуальним чи не для кожної школи є визначити такі особливі природні та соціально-економічні об'єкти, згрупувати їх за певними ознаками, напрацювати оптимальний обсяг відомостей про них. Тобто повинна існувати інформативна база знань про село, рідний край для кожного учня. Для цієї праці найкраще підходить така традиційна форма навчання та виховання як навчальна стежка природи. В науковій літературі їх класифікують за багатьма ознаками: *за довжиною маршруту* (береться до уваги як кілометраж так і час проходження маршруту); *за способом руху* (пішохідні, велосипедні, лижні, змішані та інші); *за порами року*; *за формою маршруту* (радіальні, кільцеві, лінійні); *за віковими особливостями* (дитячі, для школярів різного віку, для дорослих); *за призначенням* (пізнавально-рекреаційні – із метою відпочинку на природі, туристично-пізнавальні – маршрут із елементами спортивних туристських навиків, навчально-пізнавальними – з метою вивчення, дослідження території чи окремих об'єктів).

Дуже цікавою, важливою для краєзнавчої роботи є розробка нових екскурсійних маршрутів в межах області. Новими і абсолютно не розробленими ні в методиці краєзнавства ні в краєзнавчому плані для пізнавальних цілей є екскурсії в межах **поперечних долин Карпат та Передкарпаття**.

На території Івано-Франківської області спостерігаємо своєрідне компактне взаємопоеднання Карпат та двох великих водних артерій Дністра і Пруту. Вони є одним із складових творення унікальності природних та суспільних особливостей нашого краю, який вважається одним із найбагатших рекреаційних регіонів України та Європи. Праві притоки цих рік, що течуть із Карпат мають поперечні долини, що розташовані здебільшого в двох адміністративних районах. Рибниця

(Косівський, Снятинський), Пістинька (Косівський, Коломийський), Бистриця Солотвинська (Богородчанський, Тисменецький), Чечва (Рожнятівський, Калуський), Бистриця Надвірнянська (Надвірнянський, Тисменецький, Богородчанський), Лімниця (Рожнятівський, Калуський, Галицький) Мізунька, Свіча (Долинський). Фрагменти поперечних долин також мають Прут в межах Надвірнянського району та Черемош (Верховинський, Косівський).

Розташування поперечних долин в межах двох великих ландшафтів гірської країни та зони лісостепу на порівняно невеликій території дає змогу бачити різноманіття взаємодії різних природних компонентів, зумовлених як зональними так і а зональним факторами.

В організаційному плані сприятливим для екскурсій насамперед є те, що подорож поперечними долинами рік-приток Пруту та Дністра можна здійснити за один день. Для більш детального ознайомлення та дослідження території найбільш оптимальним є двох- трьохденний пішохідний похід, або дводенна екскурсія із радіальними виїздами на певні об'єкти.

Отже, що ми можемо спостерігати та вивчати, подорожуючи від витoku до гирла долиною річки.

Геологічний аспект. Поперечною долиною будь якої із річок області ми можемо спостерігати весь діапазон карпатських відкладів, починаючи із мезозою: породи верхньокрейдового віку, нижнього, середнього та верхнього палеогену (меніліти), неогенові (моласові) породи та повсюдно антропогенні відклади. У більшості долин річок спостерігаються унікальні тектонічні порушення, насуви, різні типи складок, специфічні для карпатського регіону, зсуви.

Щодо корисних копалин, які в Карпатах в основному осадового походження, об'єктами спостережень можуть бути родовища нафти, газу, менілітів, соленосних відкладів, різних видів будівельної сировини.

Геморфологічний аспект. Гірські та рівнинні форми рельєфу. Заплави, високі та низькі тераси, скелі-останці із різноманітними формами вивітрювання, вузькі та розширені фрагменти долин річок, прадolini, місця перехоплень річок, пороги, водоспади. Ці різноманітні форми рельєфу є відображення постійно діючих внутрішніх та зовнішніх сил Землі. Останні більш помітні для людського ока. Подорожуючи долиною річки, можна побачити всю різноманітність ерозійних, транспортних, акумулятивних делювіальних, елювіальних та інших зовнішніх процесів.

Гідрологічний аспект. Гірські типові річки, особливості їхнього режиму, підземні води, зокрема густу сітку джерел (в тому числі мінеральні) озера зсувного та льодовикового походження, заболочені ділянки.

Природа. Рослинний, тваринний світ в межах ландшафтів долин рік досить цікавий. Від витoku до гирла річок можна спостерігати висотну

поєдність: тундра (полонини), лісотундра, хвойні, мішані та широколисті ліси, лісостеп. При цьому строкатість мікроландшафтів, зумовлених експозицією схилів, мікрорельєфом, особливістю геоморфології долин річок дуже своєрідна. Антропогенні ландшафти та вплив людини повсюдно спостерігається як з доброї так і з поганої сторони. Чи не на кожному кроці можна зустріти червонокнижних представників рослинного та тваринного світу. Деякі долини рік є суцільними прородоохоронними територіями (Лімниця, Рибниця). Більшість з них проходять через кілька заповідних територій, в межах яких є різноманітний спектр об'єктів із природоохоронним статусом.

Суспільний аспект надзвичайно інформаційний. Карпати та Передкарпаття – це унікальний в суспільно-історичному відношенні регіон, що з найдавніших часів був контактною зоною різних цивілізацій. В долинах річок є значна кількість археологічних об'єктів – місця стоянок первісних людей, городища, замки, монастирі, місця важливих історичних подій. В етнографічному плані територія Івано-Франківщини чи не найоригінальніша в Європі. Гуцульщина, Бойківщина, Покуття, Опілля – це території, що розташовані відносно недалеко одні від одних. Долини верхнього Пруту, Пістиньки, Рибниці, Черемошу знаходяться в межах двох етнографічних регіонів. Народні звичаї, фольклор, традиції, ремесла, унікальні люди – це невичерпний матеріал для досліджень, просвітництва та виховання підростаючого покоління. На загальному фоні економічних проблем та негараздів держави населення Івано-Франківщини вирізняється порівняно кращою демографічною ситуацією. Господарський розвиток нашого краю завжди визначали працелюбність та дбайливість її жителів.

Для подорожей по нашому краю розроблено чимало маршрутів. Їх класифіковано із різних точок зору: за тематикою, за складністю, способом руху, комплексністю і т.п. У нашому випадку основним завданням при розробці екскурсій долинами річок беруться за основу ті аспекти, які найбільше відображають специфіку природи та використання її людиною у різні історичні часи. Отже, здебільшого такі екскурсії є комплексними. Чи не найважливішим завданням під час розробки змісту таких екскурсій є збір інформативно-ілюстративного матеріалу, який міг би використовуватися у викладанні географії як наочність при вивченні різноманітних географічних понять, об'єктів та процесів, номенклатури. Наприклад, тераса, заплава, зсув, алювій, паводок (геологічна складова), арніка, пізноцвіт, полонина, мішаний ліс, полоз, саламандра (жива природа, ландшафти), кошара, гребля, сінокіс (господарський аспект), гора Сивуля, водоспад Гук, скелі Довбуша (природоохоронні об'єкти) і т.п.

Напрошується напрацювання освітнього обласного каталогу комплексної інформації про унікальні об'єкти, екскурсійні маршрути Івано-

Франківщини з метою використання її у навчальних та виховних цілях з учнівською молоддю. Такий каталог необхідно напрацювати, об'єднавши зусилля науковців, вчителів різних дисциплін, методистів райметодкабінетів, працівників інституту післядипломної освіти, освітніх керівництво.

Для цього перш за все необхідно зібрати та систематизувати інформацію (текстову, фото та відеоматеріали) про оригінальні об'єкти природи історії, господарства в межах кожного із адміністративних районів. Ця робота багато вже зроблена у багатьох школах. Необхідний координатор для систематизації таких матеріалів і пристосування їх з метою до освітньо-культурних послуг. Доцільним було би в цьому плані створення відповідного інтернет-сайту.

Література

1. Бондаренко С. Шкільні краєзнавчі екскурсії. // Краєзнавство, географія та туризм. – 2010. – № 8. – С. 9.
2. Гілецький Й. Р. Географія рідного краю (Івано-Франківська область). Підручник для 5 класу загальноосвітньої школи. – Львів: ВНТЛ, 2000. – 56 с.
3. Корнєєв В. П. Позакласна діяльність учнів. // Географія. – 2006. – № 10. – С. 2–5.
4. Костиця М. Ю., Обозний В. В. Шкільна краєзнавчо-туристська робота. – К.: Вища школа, 1995. – 224с.
5. Косило М. Ю. Формування всебічної особистості школяра засобами туризму і краєзнавства в сільській та гірській місцевостях Івано-Франківщини. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe.
6. Крачило М. Географія: Практичні заняття на місцевості / М. Крачило, В. Серебрий – К.: Вид. дім «Шкіл.світ»; Вид.Л. Галицина, 2006. – 128 с.
7. Макара Лідія. Екологічна стежка «У дивосвіт природи» // Географія та основи економіки в школі. – 2009. – № 11–12. – С. 20.
8. Маланюк Тарас. Туризм і краєзнавство в школі. – Івано-Франківськ. – 2009.
9. Обозний В. В. Краєзнавча підготовка вчителя. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. – 240 с.
10. Суторміна Л. І. Географічне краєзнавство як засіб активізації навчально-виховної роботи (методичні рекомендації) // Географія. – 2008. – № 7.
11. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям. – К.: Рад. школа, 1976. – 304 с.
12. Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в національній школі. – Івано-Франківськ, 2002.
13. Федченко Л. О. Літня навчальна практика з географії // Географія. – 2009. – № 11–12. – С. 23–24.
14. Чобан Р.Д. Уроки на природі / Науково-методичний вісник «Джерела», ІППО, 1998. – С. 91–93.
15. Чобан Р. Д. Географія рідного краю. Івано-Франківська область. Робочий зошит для 5 класу. – Львів: ВНТЛ–Класика, 2000–2004. – 72 с.
16. Чобан Р. Д. Краєзнавча робота //Джерела. – 2006. – №1–2. – С. 107–115.
17. Швець М. Краєзнавчий гурток як засіб формування компетентності учнів // Географія. – 2009. – №6. – С. 19.

РОЗДІЛ VI. Етнографічне краєзнавство в школах Івано-Франківської області

*Євген Луців,
вчитель географії
Пасічнянської ЗОШ І-ІІІ ст.
Надвірнянської районної ради*

Гуртки юних краєзнавців створюються в загальноосвітніх і позашкільних закладах і мають на меті виховання в української молоді засобами туристсько-краєзнавчої роботи дбайливого ставлення до природи, духовних надбань українського народу, розширення і поглиблення знань з історії, народознавства, природничих дисциплін.

Під краєзнавством розуміють всебічне вивчення якої-небудь території на науковій основі. Об'єктами вивчення є природа, господарство, історія, побут, населення, культура тощо.

Краєзнавство – перший крок на шляху наукових досліджень. Воно навчас вести самостійний пошук, поєднуючи вивчення літератури, історичних джерел тощо з експериментально-дослідницькою діяльністю.

Важливе місце серед різних напрямів вивчення краю займає етнографічний.

Етнографія (від грецького “етнос” – плем'я, народ; “графо” – пишу, буквально – народопис) – галузь гуманітарних наук, об'єктом дослідження якої є народи, їх культура і побут, походження (етногенез), розселення, процеси культурно-побутових відносин на всіх етапах історії людства.

Етнографічне краєзнавство – один з визначних аспектів вивчення історії та культури краю, що повинен посісти поважне місце у діяльності школи. Цей напрям передбачає широкий спектр способів вивчення народної матеріальної і духовної культури: фіксація відомостей про традиційне народне житло, одяг, їжу, промисли і ремесла, звичаї, вірування, обряди, народні знання, менталітет народу. Адже традиції рідного краю – це пам'ять про своїх предків, тому існує природна потреба триматися невмирущих традицій народних ремесел та художніх промислів, а ще зберегти їх у спадок наступним поколінням.

Етнографічні знання необхідні для глибокого розуміння історії й культури народів на всіх етапах розвитку людського суспільства. Історія народу – це не тільки історія добування засобів для життя; вона включає в себе історію його житла, одягу, харчування, його родинного укладу, форм побуту в широкому значенні цього слова. Історія народу – це не тільки історія його боротьби за свої ідеали, це разом з тим історія його світогляду, народних знань, вірувань і марновірства, обрядів і звичаїв.

Головною метою роботи етнографічного гуртка є засвоєння основних понять етнографії, оволодіння знаннями регіональних особливостей матеріальної культури та навичками етнографічних досліджень; оволодіння

знаннями регіональних особливостей духовної культури народів України, закріплення навичок проведення етнографічних досліджень.

Етнографія – наука, яка досліджує етноси – народи у всій різноманітності їх культури, в тому числі традиційно-побутової. Проведення етнографічних досліджень потребує певної попередньої підготовки, яка включає вивчення основ науки, методики польових досліджень, формування практичних умінь та навичок.

Цю підготовку можна здійснити лише протягом тривалого часу. Тому слід передбачити, щоб формування етнографічної грамотності розпочиналося з раннього віку дитини, не обмежувалося церковними заходами, що проводяться час від часу, а здійснювалося системно із застосуванням різних форм роботи – на уроках, гуртках, у процесі проведення позакласної та позашкільної роботи.

Основні вимоги до знань і умінь юних етнографів-красназавців:

учні повинні знати: основні поняття етнографічної науки; питання формування української народності та нації; історико-етнографічні райони та етнографічні групи українського народу;

характеристики основних видів господарської діяльності, промислів і ремесел, традиційних засобів пересування, поселення та житла різних регіонів України;

особливості традиційного одягу та народної кулінарії різних історико-етнографічних районів України;

характерні особливості сімейного побуту, фольклору та народного образотворчого мистецтва України;

основи народних знань /астрономічних, метеорологічних, медичних тощо/;

основні поняття з топоніміки;

особливості культури та побуту інших народів України; основні вимоги, методику збирання та обробки етнографічних і фольклорних матеріалів, створення – музейної експозиції.

Учні повинні вміти:

визначати пам'ятки народної культури рідного краю; працювати з письмовими, документальними джерелами та археологічними пам'ятками в архіві та музеї;

визначати етнічний склад населення своєї області, району, міста, села; проводити регіональне обстеження, визначати належність свого села, міста до певного історико-етнографічного району;

охарактеризувати основні види господарської діяльності, промисли і ремесла, традиційні засоби пересування, поселення та житла свого регіону;

виконувати первинну обробку зібраних етнографічних матеріалів, використовувати графічні та фотографічні прийоми фіксації етнографічних матеріалів;

заповнювати польову документацію зошити, щоденники; складати анкети; вести бесіди з інформаторами;

виявляти риси традиційно-побутової культури, які свідчать про етнічну своєрідність українців, про локальні особливості населення свого району;

складати етнографічну карту населеного пункту; схарактеризувати основні топологічні ознаки житла, його загально-національні риси та локальну специфіку одягу, засоби пересування, промисли і ремесла тощо;

виявити характерні риси народної творчості свого району.

використовувати народні знання з астрономії, метеорології, медицини тощо;

записувати географічні назви /топоніми/, назви народів і етнічних груп /етноніми/ тощо;

збирати, обробляти та вивчати етнографічні та фольклорні матеріали; створювати виставочні експозиції.

Програма роботи гуртка повинна включати наступні основні теми, які необхідно супроводжувати виконанням учнями практичних робіт:

тема **“Етнічний склад населення України”** – учні повинні провести дослідницьку роботу з визначення етнічного складу і чисельності населення своєї області, району, міста, села; нанести на карту області досліджених даних;

тема **“Історико-етнографічне районування України та етнографічні групи Українського народу”** – провести визначення належності свого села, міста до певного історико-етнографічного району, етнічних груп, які проживають у рідному краї; особливостей традиційно-побутової культури; нанести на карту України умовні кордони історико-етнографічних районів і територій розселення етнографічних груп українців;

тема **“Основні та допоміжні галузі господарства”** – вивчити географічні умови існування землеробства, скотарства, інших видів господарської діяльності в своєму районі; ознайомитися із сучасною системою обробки землі, сільськогосподарськими знаряддями та машинами; зібрати матеріали про традиційні види господарської діяльності населення свого району /фото, малюнків про традиційну техніку обробки землі, знарядь праці та побуту, записів про їх призначення та використання технології виготовлення та місцевих назв/;

тема **“Домашні промисли та ремесла”** – знайомство з народними умільцями рідного краю і зустрічі з ними; збирання зразків їх робіт /опис, фотографування, кінозйомка, записи з уст умільця/; складення альбому «Народні художні промисли рідного краю»; навчання основ окремого виду ремесла /на вибір/: вишивки, гончарства, лозоплетіння, писанкарства тощо;

тема **“Транспортні засоби”** – збирання матеріалів про традиційні засоби пересування свого села /міста, району/ – фотографій, малюнків записів про їх призначення, використання, технологію виготовлення та місцевих назв;

тема **“Поселення та житло”** – вивчення географічних, соціально-економічних і національних причин, які впливають на форму, планування поселень і житла в своєму селі /місті, районі/; визначення віку поселень за документальними даними; фіксація матеріалів про поселення за

великомасштабними картами та топографічними планами; самостійна зйомка планів поселень; опитування старожилів про історію даного поселення; визначення житлового комплексу; положення селянського двору в поселенні; вивчення плану подвір'я і складання схеми розташування побудов на подвір'ї; обмір і складання планів певного житла; фотографування побудови; опис або фотографування внутрішнього вбрання житла та меблів;

тема **“Народний одяг”** – вивчення одягу населення свого села, району, області; групування одягу за видами; виділення комплексів одягу; фіксація елементів одягу: викрійка, фотографування, копіювання; збирання матеріалів про старовинний одяг, прикраси, обряди, пов'язані з народним одягом та його виготовленням;

тема **“Народна кулінарія”** – збирання рецептів традиційних українських страв минулого та сьогодення, найпоширеніших у своєму районі, селі; запис обрядових дій під час приготування та споживання ритуальних страв, відомостей про обрядове значення їжі; приготування українських страв у польових умовах;

тема **“Сільська община та сімейний побут”** – бесіди зі старожилами про стародавній уклад суспільного та сімейного побуту; вивчення архівних матеріалів та літератури сучасного громадського життя; збирання матеріалів про проведення календарних, сімейних свят і обрядів, що побутували в минулому і поширені в рідному краї сьогодні; записи ходу проведення свят: художнього, музичного та поетичного оформлень /пісень, прислів'їв, термінології, фото, малюнків, обрядових дій/; виявлення спільних і відмінних рис у святкуванні календарних і сімейних свят у своєму селі /місті, області/ та сусідніх районах;

тема **“Усна народна творчість”** – запис творів усної народної творчості: прислів'їв, казок, загадок, легенд, народних пісень рідного краю; систематизація, вивчення та оформлення зібраних матеріалів; відтворення різних видів календарно-обрядового фольклору; проведення вечорів-зустрічей з майстрами народної творчості;

тема **“Народне образотворче мистецтво”** – ознайомлення зі зразками художніх промислів і ремесел, декоративно-прикладного мистецтва в краєзнавчому, етнографічному музеях, майстернях народних умільців; збирання матеріалів про розвиток художніх промислів і ремесел у XIX – на початку XX ст. і про їх сучасний стан /фотографій, малюнків, знарядь праці та художніх виробів, відомостей про поширення художніх ремесел, локальних особливостей орнаментики, її смислове значення і місцеву термінологію; функціональне призначення декоративних предметів тощо/; виявлення характерних рис народної творчості свого села /району, міста, області/;

тема **“Народні знання”** – збирання матеріалу про народні прикмети, на основі якого старожили визначали зміни погоди, а також про народні методи лікування; проведення одно-, дводенних походів по рідному краю з метою виявлення лікарських рослин, вивчення народних прикмет;

тема "Топоніка" – запис, вивчення та фотографування топонімів;

тема "Культура та побут місцевого населення" – складання карти етнографічних пам'яток свого села, району, міста; збирання колекцій традиційних знарядь праці, одягу, керамічного та дерев'яного посуду, декоративних тканин, документальних матеріалів, які відображують риси традиційно-побутової культури свого народу; виготовлення макетів знарядь праці, поселень, житла та ін.; записи творів усної народної творчості; проведення вікторин, конкурсів на краще знання матеріальної та духовної культури свого народу та його історії.

Підсумком практичних занять гуртка є етнографічна експедиція, організація якої потребує особливої підготовки та проведення. Її проведенню передують відвідування бібліотек, архівів, краєзнавчого, історичного або етнографічного музею і вивчення літератури, письмових джерел, матеріалів, які характеризують географію та демографію, історію та етнографію, культуру і побут населеного району, де працюватиме етнографічна експедиція. Попередньо слід визначити теми, завдання, строки експедиції, розробити маршрут, програму, скласти анкети, запитальники із переліченням проблем, які необхідно вивчити під час польової роботи. Необхідно провести фіксацію речових матеріалів: графічних прийомів, фото- і кінозйомки, зйомки планів поселень і житла; вивчити правила ведення польової документації: польових зошитів, експедиційних щоденників, анкет.

Зібрані під час експедиції матеріали потрібно обробити, провести систематизацію графічних та фотоматеріалів, виготовити наочні посібники. За результатами роботи варто створити виставочну експозицію для якої потрібно виготовити обладнання, текстовий і допоміжний матеріал.

Слід зазначити, що етнографічно-краєзнавча діяльність гуртківців часто сприяє відродженню народних промислів та ремесел. Тож цей напрям є не лише цікавим та захоплюючим, а й корисним в збереженні історії та культури рідного краю. Адже не знаючи свого минулого, жоден народ не збудує світлого майбутнього.

Також даний напрям роботи в нашій області зараз стає все більш актуальним, оскільки активно зростає популярність сільського зеленого туризму. Цей вид туризму має чудові можливості розвитку на Івано-Франківщині, особливо у її гірських та передгірських районах. Різноманітність і краса ландшафтів, самобутній фольклор, народне мистецтво, смачні страви – все це приваблює гостей з усіх усюд.

Не менше за чудову природу гостей цікавлять і господарі цього краю, самобутній життєвий лад котрих зовсім не такий, як у мешканців інших регіонів. Кожен край, кожне місто і село Прикарпаття по-своєму привабливі, колоритні.

На відміну від багатьох інших форм бізнесу, сільський туризм не потребує великих капіталовкладень. Він допомагає вирішувати проблеми зайнятості сільського населення, покращувати його добробут.

В етнографічно-краєзнавчому відношенні Івано-Франківська область виступає берегиною багатьох цікавих народних звичаїв, традицій, легенд, ремесел, які в сучасному світі забуті та перебувають у тіні псевдокультур.

Історичні події та особливості природного середовища обумовили формування тут самобутньої етнокультури. Цікаво, що у межах Івано-Франківщини проживають представники близько 70 національностей, а частка власне українського населення у нас є найбільшою в Україні і становить 97,5%. Корінне населення Івано-Франківщини належить до декількох етнографічних груп. На сьогоднішній день ми маємо можливість познайомитись із тими етногрупами, риси побуту та культури яких найкраще виражені і добре збереглися. Традиційне життя етногруп зіткане з місцевого діалекту, традицій та звичаїв, особливостей пошиття, оздоблення одягу та народних ремесел. У нашому чарівному краї гармонійно поживають гуцули, бойки, лемки та ополяни, покутяни.

Гуцули – мешканці південно-східної частини Карпат. Проживання у гірській місцевості визначило спосіб життя, заняття скотарством, народними промислами (різьба по дереву, художня обробка металу, кераміка, вишивка, ткацтво, килимарство, художня обробка шкіри), деревообробкою, писанковим розписом. Оригінальна архітектура дерев'яних церков XVI–XX століття є доказом високої майстерності гуцулів у роботі з деревом. Гуцули спокон віків були волелюбними та невгамовними людьми, які впродовж довгого часу боролися за збереження самобутності своєї культури. У ній ми можемо відстежити вплив християнства та язичницьких вірувань, які відображають глибокі душевні зв'язки гуцулів із силами природи. Гуцули живуть на Івано-Франківщині: південь Надвірнянського, Косівського та Верховинського районів; в Чернівецькій області: в Путильському та на півдні Вишніцького районів; в Закарпатській області переважно в Рахівському районі.

Походження назви гуцулів досі викликає дискусії серед вчених. Найпоширеніші гіпотези – від молдавського гуц, гоц, що означає “розбійник”. У XVII–XVIII ст. серед гуцулів було чимало опришків – повстанців, народних месників. На думку Дмитра Зеленіна це слово позначало партизанів, тобто “благородних розбійників”. Мовознавці пов'язують цю назву з дієсловом кочувати через форми кочул, гочул, що не зовсім переконливо. Немає також достатніх аргументів на підтвердження гіпотез про походження цієї назви від назви тюркського племені уци, або давньоруського племені уличі. Отже, назва досі лишається не зовсім зрозумілою. Самі гуцули не називають себе цим словом, яке, можливо, в давнину було для їхніх предків образливим.

Володимир Шухевич писав: “Всім укладом свого життя, своїми нравами і звичаями гуцули відрізняються від своїх співвітчизників, що живуть у Карпатах і далі на захід. Зокрема, гуцульський костюм являє собою особливе й видатне явище; більш за все він відзначається великою кількістю металічних прикрас, що дуже красиво виділяються на темно-червоному фоні їхнього одягу”.

Оригінальність культури гуцулів стала причиною гіпотез про походження їх від кавказців, котрі змішалися з українцями (Федір Вовк), або фракійців. Володимир Січинський знаходить в гуцульській архітектурі чимало спільних рис із культурою давніх етрусків. Архаїзм давніх гуцульських будівель полягає насамперед у типовому замкненому подвір'ї – своєрідній фортеці, яка має тільки ворота і хвіртку. Кожна гуцульська хата нагадує своєрідний музей народного мистецтва: всі речі повсякденного вжитку (посуд, меблі, килими, одяг, зброя) прикрашаються різноманітними візерунками, різьбою, вишивками, художнім розписом тощо.

Живучи в горах, гуцули не забули землеробства, тим більше, що в живна вони спускалися в долини на заробітки. Землеробська термінологія гуцулів уся слов'янського походження, тоді як термінологія тваринництва має багато слів волоського (молдавського) походження: бербениця – діжка; бриндзя; будз – назви сирів; деякі назви рослин і тварин.

Типові гуцульські прикраси клокічки – намисто з плодів, яке носять як жінки, так і чоловіки. Можливо, в давнину воно було ритуальним або оберегом. Нараквиці – чоловічі та жіночі прикраси у вигляді браслетів, плетених з вовни, прикрашених геометричним орнаментом. З часів Київської Русі збереглися жіночі чільця – налобні прикраси. Згарди – литі з металу хрести, нанизані на ремінець, які носять жінки, не зустрічаються більше ніде в Європі. Лише в гуцулів зберігся плачевидний ритуальний одяг нареченої гугля, який нагадує давньоруське корзно.

Особливі й гуцульські штани: холоші вишиваються із зворотного боку яскравою вовною, а потім вивертаються вишивкою наверх. Сорочка носить поверх штанів. Онучі та шкарпетки (капчурі) вишиваються по краях. Жінки носили доколінніці – ноговиці з білого сукна (в холодну пору року). Доколінніці – стародавніші від жіночих штанів. Гуцулки також носили головні перемітки – убруси. Безрукавний одяг називався: гугля, гуня, манта, чуга.

Характерна дівоча налобна прикраса, схожа на давньоруські рясна, потребувала багато праці і була святковою. Її готували всі дівчата й жінки для старшої дочки: поки старша не виходила заміж, молодші не мали права вдягати цей головний убір.

Природні умови та рекреаційні ресурси Гуцульщини дуже сприятливі для лікування і відпочинку населення, туризму, заняття різними видами спорту, особливо зимовими. Найбільш привабливою вона є для туризму. Неповторної краси гірські краєвиди, унікальні пам'ятки природи, заповідники, заказники (Горгани, печери Довбуша поблизу с. Космач, Страгора, де знайдено джерела залізистої води, та багато інших, своєрідна архітектура і побут гуцулів, розвиток кустарних промислів, виробництво різноманітних високохудожніх виробів та побутових речей, унікальних сувенірів, найстародавніші пам'ятки матеріальної культури створюють найкраще у світі середовище для туризму. У цьому відношенні Гуцульщина може конкурувати навіть з австрійськими Альпами, польськими Татрами, італійськими Апенінами та іншими. Цілюще

повітря, велика кількість лікувальних рослин, грибів і ягід, сприятливі умови для розвитку бджільництва створюють можливість для будівництва санаторно-курортних комплексів.

Покутяни заселяють найродючіші землі у регіоні, які розташовані північніше Гуцульщини. Назва Покуття походить від назви смт. Кути Косівського району Івано-Франківської області. На думку польського етнографа Оскара Кольберга, автора збірки "Покуття", "Гуцульщина" та ін., поляки, захопивши значну частину України, говорили: "Наша держава по Кути", що пізніше оформилося в Покуття. Нині Покуттям прийнято вважати рівнинну частину Івано-Франківщини між Дністром і Прутом. Отже, це південно-східний кут Галичини.

Етнографічні особливості Покуття мають багато спільного з Буковиною та Гуцульщиною, проте є й оригінальні риси. Подвір'я має своєрідне планування типу "дворядної зв'язі". Интер'єр хати відзначається великою кількістю барвистих тканин, вишивок. На ліжках викладають по кілька вишитих подушок, на жердках вивішують рушники, а над ліжком – одяг. Мальовнича кераміка також була окрасою покутської хати: миски, глечики різної форми і різного призначення. Одяг відрізняється від гуцульського і буковинського переважно візерунками, вишивками, але не кроєм. Чоловіки носять сорочку поверх штанів, одягають торбинку через плече. Жінки підтикають запаску, як на Буковині. Сердак тут носили довгий, опанчу – подільського типу. Особливу увагу привертає декоративно-прикладне мистецтво – вироби з глини, колоритні вишиванки, писанкарство, килимарство.

Бойки – жителі середньої частини Карпат. Особливістю цієї групи є розвинуте ковальство та унікальні архітектурні ансамблі з дерева. Бойки живуть на Івано-Франківщині: у південно-західній частині Рожнятівського району та в Долинському районі (за винятком його північної частини); на Львівщині: у Воловецькому, на півночі Міжгірського і Великоберезнянського районів; в Закарпатській області. Самі бойки цю назву не люблять, дехто вважає її глузливою, тому віддають перевагу назві верховинці. Дослідник С. Верхратський виводить назву бойків від діалектної частки бойє, яку вони вживають у значенні "так". "Руська трійця" – Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич та Яків Головацький – вважали бойків нащадками кельтських племен, які з VI ст. до н. е. жили в Центральній Європі, а близько I ст. н. е. перейшли на Балкани. Археологи стверджують, що в басейнах рік Тиси, Дністра, Західного Бугу, а також Прип'яті, Дніпра, в Криму є пам'ятки кельтського походження. Як видно, територія бойків також позначена кельтськими пам'ятками. Мовознавці назву бойків пов'язують з антропонімом (прізвище чи ім'я) Бойко, яке в слов'ян було поширене з дуже давнього часу.

Для поселень бойків дуже характерний замкнутий двір, де будівлі розташовані в одну лінію. Клуна називається боїско. Оригінальний стародавній звичай мали жінки для укладання волосся. У буденні дні заміжні жінки від закладених під очіпок кіс відділяли по пасму волосся і

обох боків так, щоб воно спускалось на груди. На свята ж волосся повністю розпускалось на спину, навіть якщо воно було довшим, ніж до пояса. Розпущене волосся покривали півкою, давнім видом намітки (прямокутне полотно або перкаль з вишивкою на одному з країв). Чоловіки також носили довге розпущене волосся, яке іноді заплітали в дві коси – це було дуже архаїчне явище, зафіксоване тільки у бойків. Жіночі сердаки без рукавів такі ж, як і в лемків та болгар. Жіноча сорочка складається з двох частин: верхня дуже коротка, відокремлена від нижньої – подолки. Чоловічий сердак довший від гуцульського, з вусами, більше схожий на свиту.

Ополяни переважно займаються землеробством. Вони займають територію західної частини Подільської височини. Культура та звичаї ополян близькі до Покуття й Поділля. У вишивці вони використовують рослинний орнамент та оздоблення бісером.

Етнографічний район Карпат і Прикарпаття має ще історичну назву **Галичина**. У X–XI ст. вона входила до складу Київської Русі. В XII ст. тут було Галицьке князівство, а XIII–XIV ст. Галицько-Волинське. Отже, нині територія Галичини точно не визначена. Крім того, Галичиною називалися у пізніші часи й землі, що входили до інших держав (Польщі, Австрії). Нині Галичиною прийнято вважати території Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської, Чернівецької областей. Частину етнографічних груп цих областей ми вже розглянули, тому далі мова піде про райони, перехідні між Поділлям і Гуцульщиною.

Назву Галичина пов'язують з племенами Геродотових алазонів (галізонів). Геродот розмістив їх у межиріччі Дніпра й Південного Бугу, нині це територія Вінницької та Київської областей. Отже, така гіпотеза була б правомірною, якщо припустити, що ці племена перемістилися на захід. Цікавою гіпотезою є думка Олексія Стрижака про кельтське походження назви і самого населення Галичини. Це підтверджується багатьма топонімами та етнонімами спільного походження як у Галичині в Україні, так і в Галлії у Франції, в Галатії у Малій Азії, тобто на всьому шляху, який подолали ці племена. Греки називали кельтів галатами, римлянам – галлами. Цікаво й те, що в південній Галлії є історична провінція Руссийон, столицею якої було місто Русцино, а трохи північніше – м. Рутени (теперішнє Родез), населення якого ще і нині називає себе рутенами.

Отже, виходячи із сказаного, етнографічно-краєзнавча робота, яка проводиться серед учнів нашої області, не тільки сприятиме збереженню історії та культури рідного краю, але й відродженню народних промыслів та ремесел. Все це в поєднанні з природними ресурсами краю в подальшому сприятиме розвитку сільського зеленого туризму і дасть поштовх створенню нових робочих місць для місцевого населення. Вже зараз керівництво Івано-Франківщини планує розвиток рекреаційно-оздоровчого комплексу, в основі якого має бути покладена ідея природно-історико-етнографічної рекреації. Вона базуватиметься на створенні

рекреаційного середовища та найбільш раціональному використанні територіальних поєднань природних умов, ресурсів, історичних і архітектурних пам'яток. У перспективі можуть бути створені природно-історико-етнографічні рекреаційно-туристичні комплекси "Гуцульщина", "Бойківщина" та ін.

Література

1. Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є. Декоративно-прикладне мистецтво. – Львів, 1992.
2. Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія. – К., 1977.
3. Бойківщина: Історико-етнографічні дослідження / За ред. Ю.Г. Гошка. – К., 1983.
4. Болтарович З. Б. Народна медицина українців. – К., 1990.
5. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К., 1980.
6. Воропай О. Звичаї нашого народу. – К.: Оберіг, 1993.
7. Горяєнко В. Ф., Бойко І. Д., Куницький О. С. Народна землеробська техніка українців. – К., 1971.
8. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1991.
9. Гуцульщина: Історико-етнографічні дослідження / За ред. Ю. Г. Гопжа. – К., 1987.
10. Данилюк А. Г. Українська хата. – К., 1991.
11. Дмитренко М. К. Уроки з народознавства. – К., 1995.
12. Заставний Ф. Д. Українські етнічні землі, – Львів, 1993.
13. Захарчук-Чугай Р. В. Українська народна вишиванка: Західні області УРСР. – К., 1988.
14. Культура і побут населення України / За ред. В. І. Наулка. – К.: Либідь, 1993.
15. Лозко Г. С. Українське народознавство. – К.: Зодіак-Ж, 1995.
16. Макачук С. А., Гошко В. Г., Кирчів Р. Ф. Етнографія України. – Львів: Світ, 1994.
17. Матейко К. І. Український народний одяг. – К., 1977.
18. Мацейків Т. І., Якименко Н. Д. Шляхи організації фольклорно-пошукової роботи учнів: Метод. рекомендації. – К., 1990.
19. Скуратівський В. Берегиня. – К.: Рад. письменник, 1987.
20. Скуратівський В. Покуть. – К.: Довіра, 1992.
21. Скуратівський В. Місяцелік. – К., 1993.
22. Струнка М. Л. Організація пошукової роботи з етнографії у шкільних краєзнавчих музеях: Метод. рекомендації. – К.: Рад. шк., ІОНУ.

РОЗДІЛ VII. Туристсько-краєзнавча робота в школах Івано-Франківської області

*Маланюк Т. З.,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри організації туризму
та управління соціокультурною діяльністю
інституту туризму ДВНЗ Прикарпатський
національний університет імені Василя Стефаника*

На етапі інтегрування української системи освіти в міжнародний освітній простір постала потреба збереження національної ідентичності, культурної спадщини, виховання національної гордості, патріота рідної землі.

Основу формування у молоді національних світоглядних позицій, створення комплексної системи патріотичного становлення учнів у багатьох випадках забезпечує використання туристсько-краєзнавчої роботи у подальшому культурному й духовному розвитку особистості, відродженні історичної пам'яті, збереженні природної.

У загальноосвітніх школах України туристсько-краєзнавча робота є однією із складових змісту навчально-виховного процесу школи у патріотичному становленні особистості школярів.

Туристсько-краєзнавча робота посідає чільне місце в патріотичному вихованні молодого покоління, а участь у Всеукраїнському русі учнівської молоді за збереження і примноження традицій, звичаїв, обрядів народу, Всеукраїнських експедиціях «Краса і біль України», «Сто чудес України», обласної – «Люби і знай свій рідний край» сприяє вихованню в учнів національної свідомості і самосвідомості.

У своїй дослідно-експериментальній роботі ми використовували приклади навчальних і позанавчальних занять шкіл нашого краю.

Виходячи з аналізу наукових джерел та вивчення досвіду організації туристсько-краєзнавчої роботи в Україні, ми виділяємо такі види туристсько-краєзнавчої діяльності, які найбільше слугують для розв'язання завдань патріотичного виховання підлітків.

На сьогодні набув поширення поділ краєзнавства на види за двома ознаками: змістовою (географічне, історичне, літературне, етнографічне тощо) та організаційною (державне, шкільне, громадське) [96, с. 27].

Кожна із змістових ознак має свої об'єкти вивчення – природу, історію рідного краю, традиції та звичаї народу, населення і господарство та ін. У такому розмаїтті напрямів туристсько-краєзнавчої роботи відкриваються широкі перспективи глибокого осягнення в історичній перспективі причин та наслідків різноманітних ставлень до людини, суспільства, природи, повернення із забуття колись створених народом моделей, норм правил і способів поведінки, глибокої моральності та духовності, налагодження спадкоємності культурних традицій. Їх

оновлення, очищення коренів і витоків від часових нашарувань. У використанні різноманітних форм і методів здійснення туристсько-краєзнавчої роботи закладений потенціал задоволення потреб підлітків у самовираженні та самореалізації, відкриваються можливості для виховання в колективі та особистісно-зорієнтованого підходу до гуртківців. Створюються умови для індивідуальної та групової діяльності, а в результаті, за умови правильної організації роботи, – для морального розвитку, духовного збагачення, формування гуманістичних цінностей [98, с. 68].

Як показали результати дослідження, туристсько-краєзнавча робота в школі – одна з ефективних умов у вихованні патріотизму і прищеплення любові до своєї місцевості і України в цілому. Зокрема історичне, географічне, літературне краєзнавство виявилось джерелом збагачення учнів знаннями про рідний край, виховання любові до нього 97,4% обстежених школярів, розкриває учням зв'язки рідного краю, міста, села зі всією країною 68,8%, допомагає усвідомити нерозривний зв'язок, єдність історії населеного пункту з історією всієї України 59,2%, відчуття належності до неї кожної сім'ї і визнати своїм обов'язком чесно стати гідним послідовником кращих традицій рідного краю 47,9%.

У процесі залучення до різних видів туристсько-краєзнавчої роботи (географічної, історичної, народознавчої, літературної тощо), ми прагнули максимально використати її результати у навчально-виховному процесі.

Цінну в патріотичному вихованні зростаючого покоління туристсько-краєзнавчу роботу проводиться в експериментальній Марковецькій школі Тисменицького району Івано-Франківської області. Туристсько-краєзнавча робота в школі відзначається широким змістом, цікавими методами і формами роботи, головним завданням є виховання учнів – патріотів своєї Батьківщини.

Головна тема шкільної позаурочної роботи у школі «Історія села Марківці» постійно поглиблюється і розширюється введенням нових тем: «Історія нашої школи», «Національно-визвольні змагання на території села», «Визначні люди в історії с. Марківці», «Марківці в роки незалежності України». Велике значення щодо формування у зростаючого покоління патріотичної свідомості сприяла не тільки вищезгадана тематика і зміст краєзнавчої роботи, а і використання наступних прийомів, методів і форм організації роботи: збір архівних матеріалів і документів, літературних джерел, бесіди зі старожилами села, проведення простих досліджень на місцевості, оформлення всіх матеріалів на стендах шкільного краєзнавчого музею з картами, малюнками, фотографіями. Важливу роль у формуванні патріотизму юних краєзнавців сприяла зустріч з ветеранами Другої світової війни, які у свої ще можна сказати «юнацькі роки» боролись за волю своєї Батьківщини.

Контент-аналіз – залучення учнів до ефективних видів туристсько-краєзнавчої роботи показав, що вчителі найбільше використовують краєзнавчий матеріал у діяльності туристських клубів 31,3%, туристсько-

краєзнавчих гуртків 54,8%, екскурсій і походів 84,6%, історичними місцями рідного краю з пізнавальною і з метою патріотичного виховання підлітків.

Педагоги краю вказують на те, що відчуття причетності до рідної землі має формуватися в учнів свідомо, а значить в основу цього процесу має бути покладена різноманітна діяльність учнів: і дослідження природних багатств краю, і ознайомлення з традиційними ремеслами та народно-прикладним мистецтвом, і вивчення фольклорного доробку дідів-прадідів, і виховання власних почуттів під впливом творів професійних митців, і, головне, – збереження та примноження власним талантом того, що дісталось у культурний спадок [155, с. 5–6].

Важлива роль у формуванні патріотичних якостей підлітків, що сприяє формуванню національної свідомості, належить літературі рідного краю. Уже стало традицією учителів-словесників експериментальних шкіл залучати учнів до духовних скарбниць свого рідного краю. Зокрема учні включалися в дослідження фольклорної спадщини, звичаїв традицій, життєвого та творчого шляхів письменників-літераторів нашого краю.

Великі можливості для патріотичного виховання учнів має українська художня література, яка впродовж тисячолітнього шляху свого розвитку виробила справжнє художньо-естетичне, ідейно-моральне багатство національних і вселюдських духовних цінностей.

У середніх класах учні глибоко усвідомлювали, що з утратою українцями своєї державності в умовах російського самодержавства заборонялася українська мова не тільки як мова навчання в школах і навчальний предмет, але і як єдиний природний засіб творення та розвитку художньої літератури – важливої галузі української культури.

Найважливішим напрямом літературного краєзнавства є вивчення місцевої художньої літератури. Напрямами діяльності краєзнавців, що допоможуть розкривати сучасне звучання класики, можуть бути творчість і біографії письменників, які народились або жили і творили в рідному краї, пам'ятні місця, які пов'язані з художніми творами. Стосовно цього доцільно розробити відповідні туристсько-краєзнавчі маршрути [145, с. 106].

Збирання і вивчення місцевих пам'ятників усної народної творчості і фольклору і є одним із найважливіших напрямів літературного краєзнавства. Народна мудрість – невичерпне багатство. Казка і пісня, щедрівка і колядка, дотепне прислів'я і скоромовка, загадка і лічилка – це джерельні краплини нашого письменництва, нашої духовності. Ще змалку діти ознайомлюються із стародавніми формами фольклору, казками, бувальщинами, піснями. В них у захоплюючій формі подаються історичні події, в яких вимисел і фантазія допомагають не тільки зрозуміти образи та ідеали далекого минулого, мудре народне відношення до явищ історичної дійсності, але й збагатити характер духовних цінностей наших предків. І важливо зберегти наступність у вивченні школярами фольклорної спадщини нашого народу в наступні роки шкільного життя.

що буде сприяти збагаченню і розширенню уявлення про історію розвитку художньої культури краю, відродженню почуття патріотизму і національної гідності [145, с. 107].

Важливе значення для літературного краєзнавства є використання періодичних видань. Так у газетах та журналах учні експериментальних шкіл знаходили чимало цікавих статей про літературно-пам'ятні місця краю; знайомилися з творчістю та біографією відомих письменників, поетів, які народились або перебували на території нашого краю.

На факультативних заняттях з літературного краєзнавства учні Марковецької школи вивчали творчість своїх відомих земляків-покутян В. Стефаника, Л. Мартовича, М. Черемшини. Для кращого знайомства з біографією та творчим шляхом діячів Покутської трійці учні неодноразово бували у літературно-меморіальних музеях с. Русова, с. Торговиці, м. Снятина.

Поєднуючи патріотичне виховання з краєзнавчою роботою, екологічним вихованням, необхідно пробуджувати в учнів засобами навчальних предметів любов до природи рідного краю. Його рослинного світу, без якого не можна уявити життя людини. Учні починають більшою мірою берегти «зелене царство», рослинний світ рідного краю і всієї України, коли вони дізнаються, що явища живої природи, зокрема дерева і кущі, наприклад, дуб, символізують міцність і вічність українського народу, пам'ять про видатних українців – патріотів, діячів минулого [43, с. 244].

Сьогодні екологічна освіта і виховання учнів розглядається як цілісна педагогічна система, структура якої визначає зміст, види і форми навчально-пізнавальної і дослідницької діяльності та конкретної природоохоронної роботи особистості, формування її екологічного світогляду, суспільно значущої поведінки і діяльності в навколишньому середовищі. У свою чергу екологічне виховання учнів має забезпечити ефективність інтелектуального, духовного і фізичного розвитку особистості, реалізації її індивідуальних здібностей та творчого потенціалу у процесі вивчення, охорони та використання природних ресурсів довкілля [175, с. 7].

У своїй дослідно-експериментальній роботі ми використовували приклади краєзнавчої роботи у формуванні екологічного світогляду учнів, що у свою чергу сприяє патріотичному вихованню учнів. Вивчаючи рідний край, підлітки детальніше і глибше вникають у проблеми рідного краю, зокрема екологічні. Так на території Прикарпаття розроблені краєзнавчо-екологічні стежки, які у свою чергу підвищують екологічну грамотність, сприяють формуванню гуманного ставлення до природи, відчуття відповідальності за її долю як найвищу національну і загальнолюдську цінність, становить невід'ємну рису екологічного виховання молоді [117, с. 393–394].

В школах і інших навчальних закладах Прикарпаття екологічне виховання підлітків здійснюється в різних напрямках: на уроках, заняттях гуртків, під час проведення екскурсій, різних масових заходів тощо.

Для прикладу в загальноосвітній школі №24, Українській гімназії №1, гімназії №2 вже багато років діють туристсько-краєзнавчі гуртки, які займаються вивченням природи, історії свого краю, пошуковою роботою, туризмом. Члени гуртка проводять походи по околицях міста, Карпатах. Вони знайомляться з різними природними комплексами свого краю, виявляють ступінь їх зміни людиною, наочно бачать приклади раціонального і нераціонального природокористування. Це дає їм змогу глибше й повніше усвідомлювати екологічні проблеми краю.

Як свідчить практика, ті діти, які побували у походах, ніколи не розпалюють вогнище безпосередньо на траві, не залишають його непогашеним, заберуть сміття після свого відпочинку. Ці учні мають, порівняно з іншими дітьми, сформовані екологічні навички, вони цінують природу, навчені ставитися до неї дбайливо.

Екологічному вихованню сприяють також туристські змагання, що систематично відбуваються в Івано-Франківській області. Крім змагань з туризму і краєзнавства на них проводиться конкурс на кращий екологічний стан табору. Тому всі члени команд мають навички правильної поведінки на природі. Безперечно, такі навички залишаються на все життя.

Важливу роль у формуванні екологічного світогляду відіграє також краєзнавча робота. Вивчаючи рідний край, учні детальніше і глибше вникають у проблеми рідного краю, зокрема екологічні [117, с. 392–393].

Яскравим прикладом любові до природи рідного краю, збереження її для нащадків була природоохоронна діяльність релігійного та громадського діяча митрополита Галичини А. Шептицького. Зокрема, за його ініціативою у 1935 р. було створено кедровий заповідник, а в 1936 р. – Український парк природи [120, с. 22].

Патріотичне виховання з пізнанням природи рідного краю проаналізовано у педагогічній спадщині В. Сухомлинського. Видатний педагог неодноразово підкреслював, що любов до рідного краю починається з любові до певного куточка природи, який став незабутнім спогадом на все життя. Патріотичне виховання з формуванням естетичного ставлення до природи В. Сухомлинський вважає міцним емоційним корінням справжньої любові до Вітчизни.

Отже, педагогічні ідеї видатного педагога пов'язані з еколого-виховною діяльністю учнів в ім'я збереження природи рідного краю на сучасному етапі їх осмислення творчо реалізуються в освітньому процесі шкіл України [208, с. 108–109].

Туристсько-краєзнавча робота, важлива для здійснення патріотичного виховання школярів, адже дає можливості включити їх у різноманітні форми туристсько-краєзнавчої діяльності та проявляти своє ставлення до країни у патріотичних діях, вчинках.

Для реалізації патріотичної спрямованості особистості підлітків у ході педагогічного експерименту ми використовували активні форми, такі як екскурсії, туристські походи і подорожі по рідному краю.

Дослідження засвідчило, що надзвичайно великі можливості проведення екскурсійної діяльності для патріотичного виховання учнів основної школи має Івано-Франківська область. Це єдиний регіон в Україні де проживають чітко виражені етнографічні групи населення краю: бойків, гуцулів, покутян та опілян, в яких збереглися звичаї, традиції, самотутній побут наших краян. Для кращого пізнання краю з його мальовничими неповторними гірськими пейзажами, багатівковою історією, культурою, архітектурою ми розробили для експериментальних шкіл тематичні та оглядові екскурсії. На таких позанавчальних виховних заходах учнівська молодь мала можливість ознайомитись із пам'ятками історії та архітектури стародавнього Галича і Рогатина; на власні очі побачити колишні могутні фортеці, які частково збереглися у с. Пнів Надвірнянського району, с. Раковець і Чернелиця Городенківського району; оглянути унікальні пам'ятки природи – скелі Довбуша в Бубнищі та Яремче.

Ефективною формою виховання свідомих громадян Української держави засобами туристсько-краєзнавчої роботи є розроблений нами і впроваджений авторський проект «Екскурс-тур». Метою проекту було: засобами екскурсій по рідному краю сприяти формуванню національної свідомості, любові до рідної землі з її багатівковою історією, культурою, природними об'єктами; формувати особистість школяра – патріота української держави. Для реалізації проекту розроблено комплексну програму тематичних екскурсій. Крім того ми виділили їх за такими напрямками: історико-краєзнавчі, літературно-мистецькі, природничі.

За змістом в історико-краєзнавчих екскурсіях виділяються основні підгрупи: історичні, військово-історичні, історико-архітектурні, історико-релігійознавчі.

У реалізації завдань комплексного екскурс-туру ми намагались висвітлити історію формування української державності, народності та нації, сформувати об'єктивну оцінку подіям, пов'язаним з історичними фактами, допомогти зростаючому поколінню вшановувати пам'ять національних героїв, призабутих імен національного-визвольного руху, прищеплювати любов до рідного краю, своєї Батьківщини.

У технологічному забезпеченні комплексного екскурс-туру важливою є етапність здійснення туристсько-екскурсійної діяльності. У процесі дослідної роботи результативними виявились такі технологічні поетапні кроки:

- визначення мети і завдань екскурсії;
- вибір теми;
- вибір літературних джерел;
- відбір та вивчення літературних джерел;
- складання маршруту екскурсії;
- підготовка контрольного та індивідуального тексту екскурсії;
- вибір методичних прийомів проведення екскурсії;
- складання технологічної карти.

За першим напрямом історико-краєзнавчих екскурсій висвітлюється історична екскурсія : «Галич – столиця Галицько-Волинської держави».

Метою екскурсії є: ознайомити учнів з історичними пам'ятками даннього Галича; архітектурними шедеврами; з життям і діяльністю володарів Галицько-Волинської держави; виховувати любов до рідного краю, стимулювати й розвивати патріотичні якості особистості.

Основні завдання екскурсії:

- виховання любові до Батьківщини;
- шанобливе ставлення до героїчного минулого, історичної пам'яті;
- формування почуття гордості за свій народ;
- утвердження в свідомості особистості збереження культурної спадщини, поваги до історичного минулого краю;
- розуміння національного обов'язку, формування готовності стати на захист своєї Вітчизни.

Основним технологічним документом, який завершує підготовку екскурсії, є технологічна карта (табл. 1; 2; 3).

Таблиця 1

**Технологічна карта екскурсії
«Галич – столиця Галицько-Волинської держави»**

Тема екскурсії	Тривалість	Протяжність	Автор-розробник	Зміст екскурсії	Маршрут екскурсії
Галич – столиця Галицько-Волинської держави	6 год.	60 км.	Маланюк Т.З.	Історична	м. Івано-Франківськ – с. Крилос – с. Шевченкове – м. Галич – м. Івано-Франківськ

Проведена екскурсія дає можливість школярам дізнатись про історичне минуле рідного краю, ознайомитись з історико-культурними пам'ятками Галицької землі. На нашу думку, така екскурсія має велике пізнавальне і виховне значення, що у свою чергу дає змогу формувати в учнів патріотизм, освічену творчу особистість школяра.

Другим напрямом тематичних екскурсій є літературно-мистецький. Для висвітлення цього напрямку пропонувалась екскурсія: «Івано-Франківськ – літературно-мистецький».

Метою екскурсії є: ознайомити учнів з місцями, пов'язаними з діяльністю майстрів слова і театру, музики, мистецтва; прищеплення любові до рідної землі; толерантне ставлення до звичаїв, традицій та культури інших народів та націй; формування національної самосвідомості, розвитку самобутності кожної особистості.

Основні завдання екскурсії:

- виховання любові до рідного краю, міста, села;

- розуміння і сприйняття національної ідеї – розбудова незалежної Української держави;
- формування поваги до своїх звичаїв і традицій, культурної спадщини;
- засвоєння в свідомості особистості національних цінностей: дбайливого ставлення до рідної мови, національної культури.

Таблиця 2

Технологічна карта екскурсії «Івано-Франківськ – літературно-мистецький»

Тема екскурсії	Тривалість	Протяжність	Автор-розробник	Зміст екскурсії	Маршрут екскурсії
Івано-Франківськ – літературно-мистецький	3 год.	2 км.	Маланюк Т.З.	Літературно-мистецька	Вул. Незалежності, площа А. Міцкевича, майдан А. Шептицького, площа Ринок

Пропонована екскурсія, яка висвітлює визначні архітектурні пам'ятки національного значення, монументальні пам'ятки, меморіальні дошки та музеї м. Івано-Франківська, дала можливість учням більше дізнатись про визначних громадсько-політичних діячів, поетів, письменників, художників, театральних діячів, які своєю творчістю збагачували національно-культурну спадщину українського народу.

Третім напрямом тематичних екскурсій є природничий. Для висвітлення цього напряму пропонується екскурсія: «Стежками Карпатського національного парку».

Метою екскурсії є: ознайомити учнівську молодь з географічним положенням своєї місцевості, її рельєфом, кліматом рослинним і тваринним світом; пропагувати літературні твори, де здійснюється взаємозв'язок людини з природою; прищеплювати любов до багатств природи рідного краю; формувати національного-свідомого патріота України.

Основні завдання екскурсії:

- шанобливе ставлення до природи рідного краю;
- розуміння берегити і примножувати природні багатства;
- сприяння оздоровленню учнів;
- розвиток пізнавальних інтересів школярів;
- виховання любові до Батьківщини.

Екскурсія «Стежками Карпатського національного парку» дає можливість поповнити свої знання з географії, історії, біології, літератури та має велике пізнавальне і виховне значення.

Таблиця 3

Технологічна карта екскурсії «Стежками Карпатського національного парку»

Тема екскурсії	Тривалість	Протяжність	Автор-розробник	Зміст екскурсії	Маршрут екскурсії
Стежками Карпатського національного парку	6 год.	10 км.	Маланюк Т.З.	Природнича	с. Ямна, Скелі Довбуша, еколого-пізнавальна стежка «Скелі Довбуша», Камінь Довбуша, Водоспад Прибій, Вольське господарство

Пропонована екскурсія, формує почуття патріотизму до рідного краю, виховує любов до рідної землі, її історії та природи, нинішнього і майбутнього нашої країни.

Особливе місце серед різноманітних форм виховної діяльності педагогічного колективу основної школи, які сприяють формуванню патріотизму, належить туристсько-краєзнавчим походам по рідному краю. Туристські походи підвищують ефективність навчально-виховного процесу, сприяють формуванню всебічного розвитку особистості школярів.

Для учнів експериментальної групи ми розробили походи вихідного дня та багатоденні туристські мандрівки [111, с. 91–96]. Разом з тим, при організації туристських походів ми враховували вікові характеристики майбутніх учасників туристського походу. Так для учнів 7-8 класів було запропоновано походи нескладні, з тривалістю 1-3 дні, а для учнів 9 класів – це вже складні маршрути прокладені у високогір'ї Карпат, з тривалістю 3-5 днів. У першу чергу, щоб піти у туристський похід потрібно добре підготуватись (табл. 4).

Для того, щоб походи виконували водночас і завдання краєзнавства, потрібно планувати маршрути й вибирати для дослідження такі місця й об'єкти, які є цікавими в пізнавальному і типовими в краєзнавчому планах, щоб на їхньому матеріалі можна було формувати, розширювати й поглиблювати природно-географічні поняття й уявлення.

Із цією метою вчитель відбирає для показу й дослідження на маршруті ті об'єкти, які найбільше відповідають поставленим вимогам і можуть бути використані в навчально-виховному процесі [84, с. 14].

Таблиця 4

Підготовка та організація туристських походів

Організація туристських походів					
Комплектування групи	Розробка маршруту	Оформлення похідної туристської документації	Підбір туристського спорядження	Підбір продуктів харчування	Краєзнавча підготовка юних туристів
Встановлення оптимального складу учасників походу; складання списку учасників; розподіл обов'язків	Обрання району подорожі; прокладання траси маршруту; детальне відпрацювання основної нитки маршруту	Оформлення маршрутного листа, маршрутної книжки; заповнення реєстраційної книги; складання звіту подорожі	Підбір індивідуального туристського спорядження; підбір групового туристського спорядження	Вимоги добору продуктів харчування; варіанти раціонів харчування у туристському поході	Організація пошукової роботи; Вивчення історії, культури, звичаїв і традицій населення; дослідження природи рідного краю

Учасники туристських походів експериментальних класів під час мандрівок використовували такі методи краєзнавчих досліджень (табл. 5).

Таблиця 5

Методи краєзнавчих досліджень під час туристських походів

Методи краєзнавчих досліджень					
Літературний метод	Картографічний метод	Візуальний метод	Історичний метод	Метод польових досліджень	Метод індивідуальних бесід і метод анкетування
Методи анотування, реферування, тезування, складання плану, конспектування, цитування	Метод для підготовки картографічної основи туристського походу; метод аналізу карт і планів населених пунктів	Метод спостереження і огляду під час туристського походу при застосуванні фото і відео зйомки	Метод вивчення пам'яток археології, пам'яток історії і культури, пам'яток мистецтва, пам'яток архітектури і містобудування	Метод відбору, вивчення, обробки і фіксації історичних і природних об'єктів, явищ і процесів	Метод опитування, метод збору спогадів, бесіди з респондентами, оформлення тексту матеріалів

Педагогічна цінність походів полягає в тому, що під час їх проведення учні всебічно ознайомлюються з багатогранним життям,

історією й культурою рідного краю. В умовах походу більш рельєфно виявляється характер учнів, їхні інтереси, ставлення до товаришів, праці та інше. Діти привчаються до самообслуговування, що сприяє розвитку в них потрібних життєвих навичок і вмінь, вчаться раціонально організовувати й культурно проводити свій відпочинок. Туристські походи відіграють важливу роль також у формуванні дитячого колективу, сприяють вихованню в учнів самостійності, підвищують відповідальність за доручену справу [222, с. 176].

Подорожі є одним з основних засобів поглиблення й розширення географічних знань учнів і, разом з тим, – засобом нагромадження краєзнавчого матеріалу для наступного використання його в навчально-виховному процесі. Вивчення рідного краю й окремих районів нашої країни під час подорожей має надзвичайно важливе значення для розвитку в учнів логічного мислення, виховання в них діалектико-матеріалістичного світогляду й суспільної активності. Походи збагачують дітей знаннями і життєвим досвідом, сприяючи кращому сприйняттю природних і суспільних явищ [84, с. 14].

Туристські походи тісно пов'язані з краєзнавством. У таких походах учні спостерігали за природою і господарською діяльністю людей краю, виконували завдання краєзнавчого характеру. Зібрані в поході різні предмети побуту краян доповнили краєзнавчий музей школи. По суті, кожен туристський похід по рідному краю має включатися в план краєзнавчі дослідження. Таким чином, туризм виховує таку важливу якість краєзнавця, як самостійність, учить спостережливості, вмінню орієнтуватися на місцевості, проводити бесіди з місцевим населенням.

У туристських мандрівках відкриваються безмежні можливості для проявлення ініціативи школярів, яка може бути направлена й на краєзнавче вивчення різних місць [37, с. 15].

Під час туристських походів об'єкти навколишнього світу викликають в учнів конкретні чуттєві враження, стимулюють наочно-образне мислення, тому створюються умови для активного пізнавального процесу. Наочне сприйняття впливає на почуття, стимулює інтерес до пізнання світу. Відомо, що батьківщина пізнається завдяки вивченню рідного краю, а це неординарний фактор патріотичного виховання [51, с. 12].

Туристські походи в експериментальній групі здійснювалися за такою будовою (табл. 6).

Для нашого дослідження важливо було розробити такі маршрути туристських походів: цікавими і пізнавальними для учнів; з унікальними природними куточками Карпат і Прикарпаття; історичними пам'ятками; культурним надбанням етнографічних районів Гуцульщини і Бойківщини.

Тому під час походів учні мали можливість познайомитися з Карпатським та Гуцульським національним природним парком, пам'ятками природи, заказниками, заповідними урочищами; історичними пам'ятками, які пов'язані з ім'ям керівника опришківського руху Олексі Довбуша, козацького полковника Семена Височана, діячів національно-

визвольного руху ОУН-УПА, Січових стрільців; літературними місцями, пов'язаними з ім'ям Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки, Василя Стефаника, Марка Черемшини, Леся Мартовича, Ірини Вільде, Станіслава Вінценза, а також звичаями та традиціями наших країн етнографічних груп Бойків та Гуцулів.

Таблиця 6

Технічні і тактичні прийоми проведення туристських походів

Будова проходження туристських походів				
Топографія і орієнтування на місцевості	Базування в туристському поході	Техніка і тактика туристського походу	Гігієна туриста. Перша долікарська медична допомога	Заходи безпеки в туристських походах
Топографічна підготовка туриста; Орієнтування на місцевості за допомогою карти, компасу, природних орієнтирів	Організація малого привалу; Організація обіднього привалу; Організація ночівлі у польових умовах	Технічні прийоми раціонального і безпечного пересування по маршруту; вибір технічних прийомів руху під час подорожі	Особиста гігієна туриста; самоконтроль під час туристського походу; надання першої медичної допомоги	Суб'єктивний фактор виникнення небезпек; об'єктивні умови виникнення небезпек; важливі складові вдалого туристського походу

Проведення таких мандрівок для учнів активізувало формування творчої особистості патріота України.

Результати нашого дослідження засвідчили, що форми і методи пошуково-дослідницької роботи в шкільному туризмі області настільки багатогранні, що дозволяють задовольнити інтереси школярів і активізувати їхню пізнавальну діяльність. До таких форм і методів належать: вивчення рідного краю за допомогою спостереження, робота в гуртках істориків-краєзнавців, геологів, географів-краєзнавців і інших.

Це вимагає від організаторів, керівників походів, туристського активу глибокого знання рідного краю, теорії і методики туристсько-краєзнавчої роботи. Саме тому в шкільному туризмі утвердилася практика об'єднання учнів за інтересами в краєзнавчі гуртки: істориків, географів, геологів та інших [130, с. 54].

В області стали традиційними проведення міських, районних, обласних злетів туристів-краєзнавців, юних геологів, турнірів пам'яті ветеранів туризму та масових сходжень на найвищі вершини українських Карпат, засчних конкурсів на кращу туристичну мандрівку.

В закладах освіти області проводиться дослідницько-пошукова робота, формується експедиційний рух учнівської молоді [130, с. 53].

Прикладом пошуково-дослідницької роботи в школі є історико-краєзнавчий клуб «Пам'ять» Калуської СЗШ І – ІІІ ст. №4. Зусиллями пошуковців клубу, а також учителя історії С. Загребельної створено шкільний музей «Історія рідного краю».

Музей є живим діяльним організмом, пошуково-творчою лабораторією учнів, де вони щодня отримують можливість спілкування з історією рідного краю.

Особлива атмосфера музею вже сама пособі виховує, дає можливість пов'язати минуле із сучасним, спів ставити, доторкнутися серцем і вже через призму побаченого та почутого, оцінити сьогодення, що важливо у вихованні патріота України.

Виховні заходи, уроки, проведені в музеї, сприяють формуванню особистісного ставлення школярів до проблеми, що вивчається, конкретних уявлень про умови життя, побуту, долю людей – учасників історичного процесу.

Образно-емоційні уявлення, які при цьому виникають – співпереживання, гордість за своїх земляків, захоплення творіннями рук наших предків – є важливою умовою становлення особистості: знання перетворюється в переконання [130, с. 58].

Разом з тим, у музеях, які представляють різні етнографічні групи населення Івано-Франківщини, представлено експонати, що ознайомлять школярів з історією самобутнього краю, визначними діячами, особливості матеріальної і духовної культури Прикарпаття [112, с. 179].

Важливу роботу в процесі вивчення рідного краю з обдарованими дітьми проводить вчитель географії Печеніжинської ЗОШ, Коломийського району О. Басацька. Педагог відзначає: «З власного досвіду знаю, що найбільшим стимулятором всебічного розвитку школяра і зацікавленості його географією є багатоденний туристичний похід... Варто потрапити в негоду в Карпатах на відстані бодай денного переходу від найближчого населеного пункту, – і маєте нагоду навчання виживанню, переконливішого за будь-який кабінетний тренінг. Під час походу складаються умови для розвитку комунікативних здібностей дітей, тут і профілактика (інколи і лікування) «зіркової хвороби», і виховання вольових якостей. А вже якщо діти на власні очі побачили, наприклад, кар, карлінг, цирк, то ці поняття в їхній свідомості залишаються назавжди. Туризм для школярів ще і могутній засіб патріотичного виховання, здобуття навичок екологічної поведінки в природі» [130, с. 53].

Зупинимось докладніше на результатах пошукової роботи, які проводили члени експедиційного загону Отинійської ЗОШ Коломийського району під керівництвом вчителя географії Б. Козак.

Коломийщина славиться пам'ятками історії та культури, багатством своїх музеїв, таких, як єдиний у світі музей Писанки, музей Гуцульщини і

Покуття ім. Й. Кобринського та багато інших. Серед природних об'єктів найбільш цікавим і відомим є Княздвірський тисовий заказник.

Знайомство з історією та природою рідного краю під час екскурсій та походів вихідного дня є найбільш ефективною і результативною формою патріотичного виховання у школі.

Тому починаючи з п'ятого класу діти займаються пошуковою роботою, використовуючи багатий матеріал про Прикарпаття та прикарпатців, який друкується в ЗМІ, науково-популярній, художній літературі, готують повідомлення, реферати, малюнки природних комплексів тієї місцевості, де вони проживають чи де побували під час екскурсій та походів.

Під час канікул, здійснюючи дводенні, триденні та багатоденні походи Карпатами, учні більш поглиблено знайомляться з формами рельєфу, гідрографією, ґрунтами, кліматом, рослинним і тваринним світом, природоохоронними об'єктами.

Усі зібрані матеріали: фото планшети («Веде мене серце в гори Карпати», «Ой Карпати, сині гори», «На Чорногору», «Карпати кличуть, Карпати ждуть», «По Горганах», «Сьогодні ми в Довбуша країні», «Тут все священне, все твоє, що зветься краєм рідним», «Срібні водогони гір», «Блакитні плеса України», «Шовкова косиця», «Дуб Карпінського», «Мандрівка у підземне царство та інші), слайди, колекції гірських порід та мінералів, відео матеріали – стали надбанням географічного кабінету, опорою для вчителів при викладанні шкільних курсів географії та проведенні позакласних заходів. Краєзнавчий матеріал допомагає поповнювати знання учнів про рідний край, його природу, історію, господарство, побут населення, його звичаї, традиції тощо [130, с. 54].

Цікаву дослідницько-пошукову роботу проводять члени експедиційного загону Дзвиняцької ЗОШ І-ІІ ст. Богородчанського району (керівник Н. Мельник), що працюють в рамках Всеукраїнської історико-етнографічної експедиції «Україна вишивана». Члени пошукового загону збрали та оформили 5 тематичних альбомів з історії української народної вишивки: «Український народний одяг», «Українська сорочка», «Традиційні вишивки Прикарпаття із зразками орнаментів», «Давні та сучасні вишивки с. Дзвиняч», «Майстрині нашого села».

Учні вишили карту Івано-Франківської області, де представлено характерні етнічні регіони Прикарпаття – Покуття, Гуцульщину, Бойківщину та Опілля, кожен з яких має свої особливості народної вишивки.

Юні дослідники збрали багатий матеріал про більш як 20 майстринь-вишивальниць с. Дзвиняч, а також зразки вишивок, серветки, рушники, скатерті, тощо. Всі вони – оригінальні, неповторні із характерним бойківським орнаментом.

Зібрані матеріали та кращі роботи школярів поповнили експозицію кімнати народознавства, широко використовуються в навчально-виховному процесі, сприяють вихованню любові до народної творчості,

почуття гордості за український народ, що має славне минуле і багату творчу спадщину.

Логічним результатом дослідницько-пошукової роботи юних краєзнавців є створення шкільних музеїв. Шкільний музей – є однією з форм роботи у туристсько-краєзнавчій діяльності. Метою діяльності шкільних музеїв є формування в учнів патріотизму, збереження історико-культурної спадщини свого краю, вихованню пізнавальних інтересів та здібностей.

На сьогоднішній день в Івано-Франківській області нараховується 52 таких музеї. За профілями більшість складають краєзнавчі музеї (18), 17 історичних, 2 літературних, 1 меморіальний, 14 етнографічні.

Кращими в області визнано музеї етнографії «Опільська хата» Букачівської ЗОШ Рогатинського, краєзнавчий Кутської ЗОШ Косівського, історії та побуту села Підмихайлівської ЗОШ Калуського, бойківського побуту та вишивки Виготської ЗОШ Долинського, історико-краєзнавчий Чернелицької ЗОШ Городенківського, музею історії і побуту села Саджавської ЗОШ Богородчанського районів, «Історія освіти міста» Івано-Франківської Української гімназії №1. Івано-Франківської міської ради.

Одним із кращих шкільних музеїв області є історико-краєзнавчий музей Голосківської ЗОШ І-ІІ ст. Коломийського району (керівник О. Боднар), відкритий в 1968 році з ініціативи педколективу школи та громадськості села.

У музеї є 5 розділів: «Археологічні знахідки на території села», «Наш край за часів Галицько-Волинського князівства», «Промисли і ремесла селян Покуття», «Нумізматика», «Польський поет Францішек Карпінський – уродженець с. Голоскова», «Народний месник – О. Довбуш».

Загальна кількість експонатів музею становить понад 1200, серед них оригінальні зразки народного одягу, взуття, посуду, вишивки, предмети побуту і сільськогосподарський реманент, що характерні для сіл покуського регіону.

Музей – центр виховної та позашкільної роботи з учнівською молоддю, де проводяться виховні години, тематичні вечори, історико-краєзнавчі конференції, уроки історії, народознавства, вечори з ветеранами УПА, з народними умільцями, письменниками Прикарпаття [130, с. 54-55].

Використання в загальноосвітніх школах форм туристсько-краєзнавчої роботи – туристських походів, подорожей, експедицій та екскурсій сприяла формуванню національної свідомості, спонукала учнівську молодь краще пізнавати свою рідну землю: історичне минуле та сьогодення Батьківщини, її природні багатства, етнічну самобутність, активізувала творчу особистість патріотів України.

Література

1. Демідієнко О. Основи краєзнавства / О. Демідієнко, О. Іонова, В. Кузнецова. – Х. : Світ дитинства, 1999. – 96 с.

2. Дубина М. Виховання учнів і студентів Українського патріотизму / М. Дубина, Ю. Руденко. – К. : ТОВ «Експрес–Поліграф», 2010. – 400 с.
3. Захаров С. Формування пізнавальних інтересів учнів основної школи у процесі позакласної роботи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / С. Захаров. – К., 2001. – 20 с.
4. Крачило М. Географія : практичні заняття на місцевості / М. Крачило, В. Серебрий. – К. : Шкіл, світ ; Вид. Л. Галицина, 2006. – 128 с.
5. Кушнаренко Н. Бібліотечне краєзнавство : підручник / Н. Кушнаренко. – К. : Знання, 2007. – 502 с.
6. Лопатинська В. Оптимізація процесу гуманного розвитку підлітка засобами позашкільної туристсько-краєзнавчої роботи / В. Лопатинська // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди : наук.-теор. зб. – Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2009. – С. 67–69.
7. Маланюк Т. Краєзнавство і туризм : навч. посіб. / Т. Маланюк. – Івано-Франківськ : Друк СПД І. О. Іванців, 2010. – 200 с.
8. Маланюк Т. Краєзнавство й туризм як ефективні засоби в патріотичному вихованні учнів основної школи / Т. Маланюк // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : педагогічні науки. – Луганськ : Вид-во «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2010. – № 16. – С. 174–180.
9. Маланюк Т. Особливості екологічної освіти і виховання у сфері рекреаційно-туристської галузі в освітніх закладах Прикарпаття / Т. Маланюк // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького педагогічного університету імені Григорія Сковороди : наук.-теор. зб. – К. : КИТ, 2004. – С. 391–395.
10. Маланюк Т. Природно-заповідний фонд Івано-Франківської області / Т. Маланюк // Джерела. – 1999. – № 3. – С. 21–24.
11. Маланюк Т. Форми і методи виховання патріотизму учнів основної школи засобами туристсько-краєзнавчої роботи / Т. Маланюк // Обрії : науково-педагогічний журнал. – 2009. – № 2. – С. 53–56.
12. Обозний В. Краєзнавство : навч. посіб. – практикум / В. Обозний. – 2-ге вид., доповн. – К. : «Науковий світ», 2004. – 240 с.
13. Патріотичне виховання учнів засобами туристсько-краєзнавчої роботи / Уклад. О. Панкрат'єв, О. Мацевич, Т. Сідельнікова та ін. – Луганськ : Знання, 2008. – 164 с.
14. Пустовіт Г. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах : [монографія] / Г. Пустовіт. К. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 540 с.
15. Тарасенко Г. Екологізм педагогіки Василя Сухомлинського: аспект впровадження в практику роботи сучасної початкової школи / Г. Тарасенко // Актуальні проблеми вивчення педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського: зб. наук.-праць. / За ред. Г. Тарасенко, О. Поясик та ін. – Івано-Франківськ : НАІР, 2013. – С. 206–231.
16. Троценко Т. Формування моральних якостей молодших школярів у процесі туристсько-краєзнавчої роботи // Гуманітарний вісник державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : наук.-теор. збірник. Спец. випуск : Педагогіка. – Тернопіль : Видавництво Астон, 2006. – С. 170–177.

РОЗДІЛ VIII. Природознавче краєзнавство (Рослинний і тваринний світ рідного краю)

*Олена Васильків,
кандидат біологічних наук,
доцент кафедри педагогіки
та психології
Івано-Франківського ОШПО*

Івано-Франківська область є одним із найбільш густонаселених і давно освоєних регіонів України. Вона розташована на стику двох великих природно-географічних підрозділів: Східноєвропейської рівнини та Карпат. Завдяки цьому область має різноманітний рельєф і поділяється на фізико-географічні частини, які відмінні між собою геологічною будовою, різницею висот над рівнем моря і, відповідно, рослинним покривом і тваринним світом [9].

Загальна характеристика рослинного світу

Флора області нараховує понад 1500 видів рослин, що складає більше половини списку флори України. На заповідних територіях області охороняється більше 1000 видів судинних рослин, що становить майже 55% всієї флори Українських Карпат.

Згідно офіційного переліку регіонально рідкісних тварин майже третина природної флори Івано-Франківщини, тобто 418 видів, потребує повної або часткової охорони. Сюди належать ендемічні¹⁰ та реліктові¹¹, рідкісні та зникаючі види рослин. 169 видів рослин і грибів занесено до Червоної книги України та Європейського Червоного списку; 211 – до Регіонального Червоного списку [7, 12].

Охорона, використання та відтворення лісів

За даними Івано-Франківського обласного управління лісового та мисливського господарства землі лісового фонду Івано-Франківської області складають 635,5 тис. га, з яких вкрито лісовою рослинністю 635,5 тис. га, що складає 41% від адміністративної площі області. Ліси на території області розміщені нерівномірно і знаходяться в основному в гірських умовах (73% лісів області належить до гірських). Тому лісистість коливається від 11% до 68% [3].

¹⁰ ЕНДЕМІКИ (грецьк. *endemos* – місцевий) – види, роди, родини чи інші таксони рослин або тварин, що мешкають у межах обмеженого простору, ізолюваного географічно, екологічно від інших середовищ існування історією видів. Розвитку ендемізму сприяють географічна ізоляція, кліматичні та едафічні умови, біотичні фактори (паразитизм, конкуренція та ін.). Ендемізм (відсотковий вміст Е.) – важливий показник оригінальності флори [10].

¹¹ РЕЛІКТИ (лат. *relictum* – залишок) – рослинні та тваринні організми, що в даний час збереглися лише в окремих невеликих районах, або залишки фауни і флори минулих геологічних часів. Р. можуть зберігатися у тих районах, де умови відносно подібні до умов епохи їх розповсюдження у минулому. У цьому разі вони мало змінюються та називаються консервативними Р. Вони можуть також зберігатися і при змінених умовах існування, при цьому Р. більш або менш помітно змінюються, пристосовуючись до нових умов, і називаються адаптивними [10].

У зв'язку з особливими захисними (водоохоронними, ґрунтозахисними, рекреаційними, санітарними, гігієнічними, оздоровчими, природоохоронними, естетичними тощо) функціями більше половини лісів області (52%) мають обмежений режим лісокористування. Решта лісів (48%) віднесено до експлуатаційних лісів.

За породним складом в лісах області переважають хвойні породи, що складають 53% (328,4 тис. га) (із них – 48% смерека, 4% ялиця, по 1% сосна і модрина), твердолистяні складають 34% (210, 4 тис. га), м'яко-листяні 3,0% (22,1 тис. га).

В Карпатському регіоні, де в минулому відбулась зміна корінних ялинових деревостанів на біологічно нестійкі похідні, техногенний вплив, посилене рекреаційне навантаження помітно зменшили стійкість гірських лісів та збільшили обсяги ураження їх хворобами та комахами. Активізація збудників кореневих гнилей, масове розмноження стовбурових шкідників, вітровали тощо за останні роки призвели до інтенсивного всихання ялинових насаджень на території багатьох державних підприємств лісового господарства, що спричинило необхідність проведення санітарно-оздоровчих заходів на значних площах.

В 2011 році проведено заходи захисту насаджень від небезпечних шкідників і хвороб лісу на площі 175 тис. га, з них на 122,7 тис. га – біологічними методами (70%) [6].

Адвентивні види рослин

Адвентивні види – це випадкові види, що мігрують із одного угруповання чи ареалу в інший.

Адвентивна флора області різноманітна за своїм походженням. Здебільшого встановити батьківщину адвентивної рослини дуже важко, тому що чимало з них від давнього часу поширилися на великі території, дуже часто віддалені від їх первинного ареалу на значні відстані. Більшість адвентивних рослин надає перевагу місцям виростанням із порушеним рослинним покривом.

Сичак Н. М. частково проаналізувала адвентивну флору області та наводить у своїй роботі інформацію про деякі знахідки, зроблені протягом 1987–2012 років. [9].

В області простежуються тенденції до збільшення кількості адвентивних видів та розширення місця їх зростання і поширення. Експансія адвентивних видів гальмує процеси відновлення корінного рослинного покриву, створюючи можливості їх блокування та спричиняє умови до утворення угруповань з домінуванням адвентивних видів.

Для області найбільш поширеними інвазійними видами на сьогодні є 3 види [9]. Це амброзія полинолиста (*Ambrosia artemisiifolia* L.), повитиця польова (*Cuscuta campestris* Junk.) та борщівник Сосновського (*Heracleum sosnovskyi* Manden).

Використання та відтворення природних рослинних ресурсів на території природно-заповідного фонду

Осередками зростання значної частини раритетного фітогенотипу на території Івано-Франківської області є установи природно-заповідного фонду, а саме: природний заповідник «Горгани», Карпатський національний природний парк, національний природний парк «Гуцульщина», Галицький національний природний парк, новостворені національні природні парки «Верховинський» та «Синьогора» [4]. На території природного заповідника «Горгани» ростуть два види рослин, які занесені до Додатку 1 Бернської конвенції [5], з 10, що зустрічаються у флорі Українських Карпат. Виявлено 30 видів судинних рослин, занесених до Червоної книги України, що становить понад 20% від загальної кількості червонокнижних видів, що ростуть в Українських Карпатах.

Загалом раритетна флора¹² заповідника налічує 69 видів судинних рослин, що забезпечує охорону 17,1% раритетної компоненти Українських Карпат і 63% – району Горган.

На території Карпатського національного природного парку зареєстровано 78 видів вищих судинних рослин (відносяться до 27 родин), які занесені до Червоної книги України.

Флора природних фітоценозів НПП «Гуцульщина» налічує 687 видів судинних рослин, 161 – мохоподібних, 204 – лишайників та макроміцетів (загалом – 1052 види) [11].

Із них до Червоної книги України занесено 39 видів судинних рослин (14 родин, 21 рід), 5 – макроміцетів (5 родин, 5 родів), 2 – лишайників (1 родина, 2 роди).

З метою збереження біологічного різноманіття, унікального генотипу рослинного світу області розпорядженням облдержадміністрації від 18.04.1996 р. № 268 «Про охорону цінних рослинних ресурсів області» [8] затверджено перелік видів рослин, занесених до Червоної книги України та Європейського Червоного Списку, які зростають на території Івано-Франківської області, перелік ендемічних, реліктових, рідкісних та зникаючих видів рослин, що зростають на території Івано-Франківської області (Регіональний Червоний Список), перелік видів рослин, обсяги заготівлі яких на території області лімітуються, а любительський збір здійснюється за спеціальними дозволами та перелік видів рослин, промислова заготівля яких обов'язково узгоджується з користувачами угідь [7].

¹² Раритетність є одним з чотирьох ключових критеріїв цінності біоти (екосистем) разом з такими критеріями, як різноманіття, ряснота і охоронний статус [1].

Загальна характеристика, охорона та відтворення тваринного світу

Важко уявити світ без гварин – царства, яке нараховує мільйони видів. Тварини впливають на життя кожної людини, незважаючи на те, чи вона їм симпатизує, чи недолюблює їх, чи вживає у їжу, чи навпаки – охороняє. Вони мають життєво важливе значення ще з тих часів, коли наш предок уперше пішов на полювання, і перехід на м'ясну їжу став одним із найважливіших чинників у еволюції людини [13].

Видова чисельність тваринного світу Івано-Франківщини порівняно з іншими регіонами України значно багатша. Хребетні представлені 435 видами, ссавці – 74 видами, птахи – 280 видами. Ряд видів перебувають під загрозою зникнення і занесені до Червоної книги України: бурозубка альпійська, норка європейська, борсук звичайний, рись, тритон карпатський, саламандра плямиста, полоз лісовий, мідянка, вусач альпійський, вирезуб, чоп великий.

Різноманітний тваринний світ Карпатського національного природного парку. Із поширених у Карпатах видів хребетних на території парку зареєстровано більше 200 видів, серед них тритон альпійський, саламандра плямиста, кумка жовточерева, глухар, вівірка лісова, олень благородний, ведмідь бурий та ін. види [13].

На території природного заповідника «Горгани» зустрічається понад 100 видів безхребетних тварин, 149 видів хребетних, 103 види птахів, 47 видів ссавців. З них 20 видів занесено до Червоної книги України, 10 – до Європейського червоного списку (харіус європейський, тритон карпатський та альпійський, саламандра плямиста, лелека чорний, кіт лісовий).

В області проживають такі представники червонокнижної фауни:

ссавці: бурозубка альпійська, кутора мала, підковик малий, підковик великий, широкоух звичайний, норка європейська, борсук звичайний, видра річкова, кіт лісовий, рись;

земноводні: тритон карпатський, тритон альпійський, жаба прудка, саламандра плямиста;

плазуни: полоз лісовий, мідянка;

комахи: вусач альпійський;

риби: харіус європейський (р. Лімниця), веризуб (р. Дністер), чоп великий (р. Дністер), чоп малий (р. Прут, притоки);

птахи: лелека чорний, зміїд, беркут, глухар, тинівка альпійська.

Слід наголосити на тому, що останніми роками спостерігається позитивна динаміка в зростанні згаданих видів тварин. Чисельність риси збільшилась на 42%, kota лісового – майже в 4 рази, видри річкової – на 27 особин (13%), борсука звичайного – на 49 особин (9%).

Ліси населяють цінні мисливські види тварин – ведмідь бурий, олень благородний, сарна європейська, свиня дика, куниця лісова, лисиця руда, заєць сірий, вівірка лісова.

Завдяки географічному положенню та специфіці природно-історичних умов Івано-Франківська область відзначається своєрідною рідкісною фауною. На території області проживає 25 видів фауни, які перебувають під загрозою зникнення і занесені до Червоної книги України [12]. Ці види потребують систематичної роботи щодо виявлення місць їх перебування, проведення постійного спостереження за станом популяцій та наукових досліджень з метою розробки наукових основ їх охорони та відтворення.

Із зареєстрованих видів хребетних на території природного заповідника «Горгани» зустрічаються види, занесені до Червоної книги України [12]. Серед них представники таких класів: круглороті, риби, земноводні, плазуни, птахи та ссавці

Інвазивні види тварин

Інвазивні – це такі, які включаються в угруповання нових, не характерних для них видів [2].

Список інвазивних видів включає види тварин, випадково занесених людиною в нові для них регіони, де вони успішно приживаються, починають розмножуватися і захоплювати нові території.

Інвазивні («агресивні») види негативно впливають на місцеву фауну і флору, від чого стають шкідниками і карантинними об'єктами. Ця проблема поширюється у світі, сприяючи, перш за все, соціально-економічним, медико-санітарним та екологічним витратам, призводить до бідності, ставить під загрозу розвиток країн, впливаючи на сільське, лісове, рибне господарство та природні системи, що є важливою основою людства.

Такий збиток ускладнюється зміною клімату, забрудненням навколишнього природного середовища, втратою середовища проживання та антропогенним забрудненням.

Прикладами інвазивних видів для Івано-Франківської області є усім відомий колорадський жук, нутрія, ондатра, домашня коза, сірий пацюк, чорний шур.

Вирішення проблеми інвазивних видів, є невідкладною, оскільки загроза зростає щодня, викликаючи серйозні економічні та екологічні наслідки.

Отже, рослинний та тваринний світ Івано-Франківської області – це неповторна скарбниця природних багатств, яка потребує до себе бережливого ставлення та охорони.

Література

1. Sutherland W. J. Setting conservation priorities // Sutherland W. J. The conservation handbook: research, management and policy. – Oxford: Blackwell Science Ltd., 2000. – P. 21–35.
2. Биологические инвазии в водных и наземных экосистемах. – М. – СПб. : Тов. научн. изд., 2004. – 436 с.

3. Івано-Франківське обласне управління лісового та мисливського господарства [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ifforestry.gov.ua/home.html>

4. Карпатський біосферний заповідник [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://carpathian.land/biosphere-reserve>

5. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 р.) – К., 1998. – 76 с.

6. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/docs/activity-dopovidi/NacDopovid2011.pdf>

7. Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України (довідкове видання) / Укладачі: докт. біол. наук, проф. Т. Л. Андрієнко, канд. біол. наук М. М. Перегрим. – Київ : Альтерпрес, 2012. – 148 с.

8. Розпорядження Івано-Франківської обласної державної адміністрації від 18.04.1996 р. № 268 «Про охорону цінних рослинних ресурсів області».

9. Сичак Н. М. Нові локалітети деяких адвентивних видів рослин у Івано-Франківській області // Наукові основи збереження біотичної різноманітності. – 2012. – Том 3(10), № 1. – С. 111–122.

10. Фармацевтична енциклопедія [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/5803/endemiki>

11. Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч .1. Біосферні заповідники. Природні заповідники / Колектив авторів під ред. В. А. Онищенка і Т. Л. Андрієнко. – Київ : Фітосоціоцентр, 2012. – 406 с.

12. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

13. Червона книга Українських Карпат. Тваринний світ / заг. редакція – О. Ю. Мателсшко, Л. А. Потіш. – Ужгород: Карпати, 2011. – 336 с.

РОЗДІЛ IX. Бібліотечне краєзнавство: теорія і практика роботи

*Галина Столярчук,
методист лабораторії
національного виховання
Івано-Франківського ОІППО*

Краєзнавство є одним із провідних напрямків діяльності шкільних бібліотек. Це – характерна риса нашого часу, коли українське суспільство приділяє значну увагу плеканню патріотизму, поглибленню знань із вітчизняної історії, специфіки етнотворення, культури, літератури тощо.

Краєзнавство є ваговою складовою патріотичного виховання молоді і посідає значне місце в діяльності шкільних бібліотек. Використання бібліотеками краєзнавчих матеріалів виступає невід'ємною складовою процесу соціального, духовного та інтелектуального становлення молодого покоління, сприяє вихованню у молоді патріотизму, національної свідомості, високої моральності.

Суть краєзнавчої діяльності шкільних бібліотек області полягає у формуванні в учнівському середовищі національної свідомості, самосвідомості, вихованні патріотичних почуттів через засвоєння комплексних знань краєзнавчого характеру (регіональні географія, історія, економіка, культура, етнографія, література рідного краю) засобами бібліотечної роботи.

Актуальність теми обумовлена постійно існуючою необхідністю забезпечення учням та педагогам рівного доступу до інформації про рідний край і, відповідно, формування особистості, здатної до дієвої любові до Батьківщини, почуття господаря, який турботливо зберігає природу краю, його ресурси, пам'ятки культури, традиції, інтенсивно примножує своєю працею його багатства.

Краєзнавство як соціально значуща діяльність потребує бібліотечно-інформаційного забезпечення й обслуговування. У системному аспекті краєзнавство є сферою, що обслуговується, а бібліотечна діяльність – сферою, яка обслуговує. Бібліотечне краєзнавство це складова частина загального краєзнавства, особливості якого обумовлено специфікою бібліотечної справи. Його мета – виявлення, збір, опрацювання та внесення до обліку матеріалів краєзнавчого характеру (комплектування фонду краєзнавчих матеріалів і документів); забезпечення загалу відповідною бібліографічною інформацією; популяризація краєзнавчої

літератури при допомозі цікавих форм і методів; залучення молоді до активного пізнання рідної землі.

Нормативно-правовою базою краєзнавчої діяльності шкільних бібліотек є розроблені й прийняті нормативні документи із бібліотечної справи в Україні. Зокрема:

1) Положення “Про краєзнавчу роботу бібліотек системи Міністерства культури і мистецтв України” (1996), у якому закладено основи сучасної концепції бібліотечного краєзнавства;

2) Закон України “Про бібліотеки і бібліотечну справу” (№ 1561-III від 16.03.2000 р.);

3) Положення “Про бібліотеку загальноосвітнього навчального закладу” (наказ Міністерства освіти і науки України від 14.05.1999 р. № 139);

4) “Програма розвитку краєзнавства на період до 2010 року” (2002 р.).

Єдиним в Україні підручником, у якому весь комплекс історичних, теоретико-методологічних, методичних та організаційно-практичних проблем бібліотечного краєзнавства розглянуто як єдине ціле є підручник автора **Кушнарєнко Н. М.** *Бібліотечне краєзнавство: Підручник* – К.: Знання, 2007. – 502 с. В даному підручнику викладено особливості змісту і структури краєзнавчої діяльності бібліотек за умов інформатизації.

Теоретичною основою діяльності є аналіз наукових досліджень означеної проблеми. При цьому необхідно зазначити, що вітчизняними науковцями широко досліджено різні аспекти краєзнавства як науки в цілому та його впровадження в освітній сфері зокрема.

Видатний український педагог **К. Д. Ушинський** розглядав краєзнавство як педагогічне явище та могутній засіб вивчення Вітчизни. Він першим запропонував внести до навчальних планів початкових шкіл України предмет *“вітчизнянознавство”* й постулював тезу про те, що як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до батьківщини. Вчений вважав, що успішним є навчання, яке базується на краєзнавстві. Це дало поштовх до зародження *“вітчизнянознавчого”* напрямку в географії, який став основою сучасного краєзнавства.

Уперше серед українських учених тезу про можливість трактування краєзнавства у вузькому та широкому розуміннях обґрунтував **С. Л. Рудницький** (1905 р.). Академік **П. Т. Тронько** розглядав краєзнавство як науку, предметом якого є вивчення рідного краю (1969 р.). Сучасні українські вчені **Я. І. Жупанський** та **В. П. Круль** (1994 р.) означають національне краєзнавство як цілісну, нерозривну і відкриту систему, яка функціонує у світі тривимірних моделей: простір, час, соціум.

Серед праць, присвячених проблемі бібліотечного краєзнавства виділяються статті вченого, бібліографа-краєзнавця М. М. Щерби, в яких помітною є спроба визначити сутність цього напряму бібліотечної роботи та деталізувати її складові.

Теоретична основа краєзнавчої діяльності бібліотек полягає у твердженні, що така діяльність спрямована на вивчення “малої батьківщини” і є одним із головних засобів реалізації краєзнавчої функції бібліотеки. Загалом ж зміст краєзнавчої роботи шкільних бібліотек полягає у сприянні популяризації краєзнавства як допоміжної ланки в структурі вітчизняної освіти через формування системи бібліотечно-інформаційного забезпечення й обслуговування педагогічного та учнівського колективів.

У нашій області склалася певна **практика** краєзнавчої діяльності шкільних бібліотек. В обласну картотеку передового педагогічного (бібліотечного) досвіду занесено досвід “Краєзнавча діяльність шкільної бібліотеки” бібліотекарів Палагняк Людмили Йосипівни (Залуквянська ЗОШ I-III ст. ім. Іванни Блажкевич Галицької районної ради), Хіміон Галина Василівна (Стримбівська ЗОШ I-II ст. Надвірнянської районної ради). (пр. № 2 від 27 червня 2014 р.).

Методисти районних (міських) інформаційно-методичних центрів складають методичні рекомендації щодо краєзнавчої діяльності бібліотек. Так, методист Івано-Франківського ІМЦ управління освіти і науки Уляна Чупрунова уклала методичний вісник “Краєзнавча робота у шкільній бібліотеці” метод. вісник. / У. Чупрунова – Івано-Франківськ, ІМЦ управління освіти і науки, 2009. В 2-х част. – ч. I. – 89 с., ч. II. – 81 с. – Іл.; методист Богородчанського районного методичного кабінету Дем’янюк Ольга уклала методичні рекомендації на допомогу шкільним бібліотекарям “Краєзнавча робота шкільної бібліотеки: сучасні підходи”, 2011 р.

Новизною напрацювань працівників шкільних бібліотек є поєднання бібліотечних та педагогічних методик краєзнавчої праці, що **виявляється у:**

1) формуванні в учнівському та педагогічному колективах комплексного розуміння краєзнавчої діяльності бібліотеки як складової навчання в загальноосвітньому навчальному закладі через популяризацію краєзнавчих матеріалів.

2) оновленні форм популяризації результатів краєзнавчої діяльності серед учнів та педагогів;

3) налагодженні системної роботи краєзнавчого характеру на базі бібліотек ЗОШ через реалізацію співпраці з громадськістю, місцевою адміністрацією, культурно-просвітницькими організаціями тощо.

Узагальнюючи матеріали практичної діяльності бібліотекарів можна сказати що у значній кількості бібліотек функціонує система краєзнавчої

роботи, успіх та ефективність якої обумовлюється тісним співробітництвом бібліотекарів із педагогами (учителі-предметники, класні керівники, керівники гуртків тощо), батьківськими комітетами, представниками місцевої адміністрації та релігійними громадами.

Складовими технології бібліотечного краєзнавства як сфери професійної бібліотечної діяльності є:

- планування краєзнавчої діяльності бібліотеки, що відображено в “Плані роботи бібліотеки на рік” та здійснюється у погодженні з педагогічним колективом;

- формування фонду краєзнавчих матеріалів і документів;
- формування краєзнавчого довідково-бібліографічного апарату бібліотеки;

- обслуговування користувачів бібліотеки з краєзнавчої проблематики;
- надання інформаційно-методичної допомоги вчителям в організації навчально-виховного процесу;

- забезпечення інформаційно-методичної допомоги учням в оволодінні основами окремих шкільних дисциплін (історія України, географія, література тощо);

- поширення краєзнавчих знань через впровадження у практику роботи системи тематичних бібліотечних уроків;

- проєктивна діяльність бібліотеки, організація конкурсів на краєзнавчу тематику;

- оновлення універсальної постійно діючої та тематичних книжкових виставок;

- популяризація краєзнавчого матеріалу через виховні заходи;
- моніторинг результатів краєзнавчої діяльності бібліотеки.

Розуміючи, що краєзнавча інформація є джерелом формування національної свідомості, самосвідомості, виховання патріотичних почуттів, розвитку допитливості, бібліотекарі області займаються збором та аналітичним опрацюванням матеріалів краєзнавчого характеру, розробкою навчально-методичних посібників, інформаційних списків-булетенів, буклетів, тощо. Одним із аспектів цієї діяльності є формування і постійне поповнення наявного фонду краєзнавчої літератури шкільної бібліотеки. Результативна робота із комплектування відповідних фондів шкільних книгозбірень характеризується:

- ✓ всебічним вивченням бібліотекарями складу наявних краєзнавчих документів і визначення рівня та якості задоволення читацьких запитів (моніторинг);

- ✓ вироблення перспективних моделей розвитку краєзнавчих фондів із врахуванням читацьких потреб;

- ✓ створення проєктів щодо поповнення книжкових фондів

краєзнавчою літературою.

Фонд краєзнавчої літератури у шкільних бібліотеках області складає приблизно 10%. Поповнення бібліотечного фонду надходженнями краєзнавчого характеру здійснюється за рахунок акції “Подаруй бібліотечі книгу”, спонсорів, книг, які користувачі приносять взамін загублених тощо. Фонд краєзнавчої літератури зберігається окремо і виділений роздільником, що дозволяє швидко віднаходити літературу краєзнавчого характеру.

Формування краєзнавчого фонду та пошук краєзнавчої інформації здійснюється за такими напрямками:

- історичний;
- народознавчий;
- географічний;
- екологічний;
- літературне краєзнавство;
- персоналістичний (видатні люди рідного краю).

Використання краєзнавчого фонду має інтенсивний та різнобічний характер тому що знаходить адекватне відображення в краєзнавчому довідково-бібліографічному апараті, складовими якого є:

- краєзнавча картотека;
- фонд виконаних довідок;
- тематичні теки, папки, досьє, альбоми газетних вирізок;
- фактографічні картотеки з питань культури, історії, економіки, екології краю;
- фототеки – колекції оригінальних фото, що ілюструють минуле та сучасне життя краю, вирізки фотоматеріалів, опублікованих у районній та обласній пресі – це не лише важливий фактографічний матеріал, а й можливість багато ілюструвати бібліотечні виставки;
- фонд довідкових видань та бібліографічних посібників краєзнавчого змісту.

Краєзнавчий матеріал підбирається у виданнях місцевої преси, довідниках, енциклопедіях та інших виданнях. Предметом постійної уваги є інформація, в якій відображено літературне і громадське життя області, району, села та художні твори, присвячені подіям, що відбуваються у рідному краї. З цих матеріалів формується краєзнавча картотека, яка є частиною довідково-бібліографічного апарату бібліотеки. На даний час новизною є створення електронних краєзнавчих картотек, наприклад, електронна краєзнавча картотека “Літературна Рожнятівщина” (Іванна Годованець, Ясенська ЗОШ І-ІІІ ст. Рожнятівської районної ради).

Важливим напрямком краєзнавчої діяльності бібліотек області є бібліографічне інформування, споживачами якого є вчителі, керівники

краєзнавчих гуртків, учні. Бібліотекарями формуються та оновлюються тематичні довідки, рекомендаційні списки літератури, проводяться інформаційні усні повідомлення, робиться підбір літератури на заздалегідь визначені теми.

Будучи обізнаними з наявною у фонді бібліотек літературою та інформацією, педагоги загальноосвітніх шкіл ефективно використовують її у навчально-виховному процесі у відповідності з вимогами шкільної програми та рекомендують учням. Навчальні програми передбачають об'ємний матеріал для використання інформації краєзнавчої тематики, яка органічно включається майже до всіх навчальних предметів. Таким чином зміст майже кожного навчального предмета стає більш цікавим, доступним для усвідомлення при використанні на уроках краєзнавчих матеріалів. Краєзнавчі матеріали сприяють яскравому емоційному викладу предмету, виховують школярів у душі любові до рідного краю, його історії, рідної природи; розкривають широкі можливості для учителів-предметників та у виховній роботі з учнями.

Наприклад, спільно з бібліотекарем (Людмила Палагняк) та учителями у бібліотеці Залуквянської ЗОШ Галицької районної ради проводяться уроки географії (тема: "Ріки Івано-Франківщини"), урок позакласного читання в 4-му класі (тема "Поезія наших односельчан"), урок християнської етики (тема: "Різдвяні звичаї нашого села").

Бібліотекарем Стримбівської ЗОШ Надвірнянської районної ради Галиною Хіміон видано анотований бібліографічний покажчик "Гуцульщина моя" до якого увійшли книги краєзнавчого відділу шкільної бібліотеки, що розміщено за розділами бібліотечно-бібліографічної класифікації. Він розрахований на краєзнавців, освітян, учнів, бібліотечних працівників, усіх, хто цікавиться минулим і сучасним Прикарпаття.

Бібліотекарем Залуквянської ЗОШ Людмилою Палагняк складено рекомендаційний список літератури на історичну тематику "Національне відродження Галичини. Наш край наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Історія України". Список та огляд рекомендованої літератури розрахований на учнів 9 класу. Людмилою Палагняк створюються рекомендаційні списки про життя та творчість знаних людей рідного краю: "Життя, відане Україні" (до 120-ї річниці від дня народження Іванни Блажкевич) та біографічна довідка про життя і творчість Володимира Масляка.

Заслугує на увагу самостійна робота школярів із краєзнавчою літературою. Працюючи із відповідними виданнями у читальному залі бібліотек, учні при допомозі бібліотекаря набувають і закріплюють навички пошукової роботи, розширюють свій кругозір, збагачуються

новими знаннями, вчать працювати із довідковою літературою. Напрацьована інформація використовується при підготовці повідомлень, рефератів, наукових конкурсних робіт, сценаріїв, стінних газет тощо.

У процесі індивідуальної роботи учні вчать користуватися різними інформаційними джерелами, тематичною краєзнавчою картотекою, самостійно знаходити необхідний краєзнавчий матеріал та творчо його застосовувати. Така самостійна праця активізує пізнавальну роботу учнів.

Поряд із накопиченням краєзнавчих матеріалів бібліотекарі працюють над їхнім ефективним використанням. Значну допомогу в поширенні краєзнавчої літератури надають тематичні папки, добірки матеріалів, рекомендаційні списки літератури, біографічні та бібліографічні довідки.

Для поширення інформаційно-краєзнавчих знань у навчальних цілях та з метою пропагування результатів краєзнавчої діяльності використовуються **бібліотечні уроки**. На бібліотечних уроках та шляхом індивідуальних консультацій читачі вчать користуватися краєзнавчим довідково-бібліографічним апаратом для пошуку необхідної інформації.

Бібліотечні уроки з краєзнавства характеризуються присутністю наступних складових елементів:

- огляд краєзнавчої літератури, яка є в шкільній бібліотеці;
- знайомство з краєзнавчою картотекою, її розділами;
- проведення вікторин на краєзнавчу тематику;
- огляд матеріалу на дану тему в папках тощо.

З метою поширення краєзнавчих знань бібліотекарі спільно з учнями розробляють **міні-проекти**. Так, у Стримбівській ЗОШ Галина Хімійон спільно з учнями 5-9 класів розробили проект дослідницько-пошукового характеру "Село Стримба. Сторінками минулого і сучасного". Його метою було поглибити знання учнів про історію села, місцеві традиції, обряди, звичаї, виховати повагу до рідної культури, прагнення вивчати перлини народної творчості тощо.

Через **проекти** бібліотекарі створюють різні форми інформації, переконують користувачів (учнів та педагогів) та нагадують їм про послуги бібліотеки з краєзнавства. Зокрема Людмила Палагняк спільно з педагогічним та учнівським колективом школи розробила проект "**Роль бібліотеки у краєзнавчій роботі загальноосвітньої школи**". Мета проекту – цілеспрямоване створення передового досвіду у шкільному бібліотечному краєзнавстві. Проект за домінуючою діяльністю історико-краєзнавчий, розрахований на один рік. Завдання проекту виконані. Очікувані результати проявилися у:

- підвищенні інтересу учнів до краєзнавчої літератури;
- поглибленні знань про історію рідного села;
- інформація про рідний край сприяла бережливому ставленню до

природи та краси рідного краю;

- заходи в рамках проекту сприяли розвитку допитливості, популяризували народні традиції, звичаї, обряди.

В межах даного проекту спільно з учнями та педагогом – організатором Людмила Палагняк створила проект – путівник по Залукві “Визначні місця села Залукви очима учнів”.

Галина Хімйон розробила спільно із педагогічним колективом та учнями 5–9 класів проект “Прикарпаття – мій рідний край”. Головні завдання цього проекту полягали у сприянні пошуково-дослідницькій роботі учнів; напрацюванню ними навичок пошуку інформації в довідково-інформаційному апараті краєзнавчої картотеки тощо. Складовими проекту були:

- мультимедійний бібліотечний урок “Село Стримба. Сторінками минулого та сучасного”;
- інсценізація виховного заходу етнографічного характеру “Гуцульське весілля”;
- віртуальна презентація краєзнавчої літератури у шкільній бібліотеці;
- анотований бібліографічний показчик “Гуцульщина моя: минуле та сучасне”;
- організовано випуск шкільної газети “Юний краєзнавець”.

У Ясенській ЗОШ I–III ст. Рожнятівської районної ради Іванна Годованець розробила інформаційно-пізнавальний краєзнавчий проект для учнів 9–10 класів “Іван Вагилевич – пресвітлий боян галицької раті”. Результативність проекту проявилася у:

- створенні презентації “І. Вагилевич – славний син Підгір’я”;
- виготовленні розгортки пошукових матеріалів;
- оформленні інформаційного куточка в школі “І. Вагилевич – будитель національної думки на Галичині”.

Усвідомлення учнів своєї приналежності до долі свого села, України завершилося участю у святкуванні у 200-річчя від дня народження поета.

У Коломийській ЗОШ I–III ст. № 1 ім. В. Стефаника Ганна Бутницька спільно з учнями 7–11 класів розробила проект “Його ім’я з гордістю носить наша школа”. Актуальність проекту: розкриття та дослідження величчя і творчості В. Стефаника а також творчості “Покутської трійці”. Учасники проекту об’єдналися у групи: юні дослідники, юні журналісти, юні бібліографи, юні фоторепортери. Продуктом виходу проекту стали:

- створення відеофільму про с. Русів, батьківщину В. Стефаника;
- презентовано проект “Його ім’я з гордістю носить наша школа”;
- випуск газети з історії школи;

- поповнено матеріалами Стефаниківську світлицю;
- створення комплексу методичних робіт;
- в рамках роботи семінару заступників директорів з навчально-виховної роботи ЗНЗ м. Коломиї проведена виховна година з історії школи.

У Підгайчиківській ЗОШ І-ІІІ ст. Коломийської районної ради Інна Фестрига розробила пошуково-дослідницький краєзнавчий проект “Святині Коломийського краю”, завданням якого є дослідити духовні пам’ятки архітектури рідного краю. Учні 5-9 класів (учасники проекту) мали на меті:

- навчитися знаходити інформацію з різних джерел, опрацювати її (пошук, аналіз, систематизація);
- відвідати храми Коломиї;
- зустрітися з настоятелями храмів;
- створити проектну роботу;
- видати інформаційно-методичний путівник “Святині Коломийського краю”.

У бібліотеках функціонують постійно діючі інформаційно-ілюстративні книжкові виставки, на яких представлені видання, що висвітлюють історичний шлях рідного краю, етнографію, її природу, екологічні проблеми, дані про розвиток економіки і культури, суспільно-політичне життя, новинки художньої літератури, зокрема:

- “Батьківська земле, краю козацький, краю святий, Україно!» «Славна ти, земле Франкова» (Людмила Палагняк, Залуквянська ЗОШ);
- “Немає кращої землі, ніж та, що зветься краєм рідним” (Галина Хімюн, Стримбівська ЗОШ) тощо.

Добре сприймаються дітьми книжкові виставки на краєзнавчу тематику із евристичними елементами – вікторинами, ребусами, загадками, кросвордами; виставки-ігри; виставки, оформлені з використанням предметної атрибутики (творів ужиткового мистецтва – вишиванок, гончарних виробів, різби по дереву, малюнків дітей). Наприклад, виставки-подорожі “Стежками рідного краю”, “Мандрівка дідусями стежками” (1-4 кл.), “Рідним краєм: експедиція допитливих” (5-6 кл.), “У похід по рідному краю” (7-9 кл.), пресс-панорама “Надвірнянщина – горизонти поступу”(10-11 кл.), виставки – вікторини “Відкрий для себе рідне село” “Про батьківський край запитаю у книги” (5-9 кл), (Олександра Рак, Підберезька ЗОШ І-ІІ ст. Болехівської міської ради, Галина Хімюн, Стримбівська ЗОШ І-ІІІ ст. Надвірнянської районної ради).

Окрім значної проективно-пошукової роботи краєзнавчого характеру окрему увагу бібліотекарі приділяють популяризації історико-краєзнавчої літератури, літератури про пам’ятки історії і культури, про екологію і охорону рідного краю, творчість місцевих письменників.

Популяризація краєзнавчих матеріалів здійснюється через такі виховні заходи:

- години спілкування, літературні години, години роздумів: “Нам з цією землею жити разом судилось” (Стримбівська ЗОШ);
- літературна година “Михайло Павлик: не останні штрихи до портрета” (Косівська ЗОШ № 1);
- огляди краєзнавчої літератури: “Лісова аптека”(Стримбівська ЗОШ);
- зустрічі з відомими людьми: “Зустріч із членом УПА М. Й. Гамуляком», “Зустріч з поетесою Адель Станіславською”, та ін. (Залуквянська ЗОШ);
- літературно-мистецькі презентації “Знайомство зблизка: неповторний дивосвіт Оксани Тебешевської” (Голинська ЗОШ I-III ст. Калуської районної ради);
- літературно-краєзнавчі подорожі “Екологічними стежками Богородчанщини” (Богородчанська ЗОШ № 1);
- презентації книг про рідний край: “Наш край легендами і славою овіяний” (Стримбівська ЗОШ); презентація книги “Рожнів. Нариси історії села” (упорядник В. Погребенник, Рожнівський навчально-виховний комплекс “Гуцульщина” ім. Ф. Погребенника НаУКМА); презентація книги “Святині мого села” (автор вчителька української мови і літератури М. Мурмилін Топорівської ЗОШ Городенківської районної ради);
- години цікавих повідомлень: “Таланти рідного краю” (Стримбівська ЗОШ), “Тут кожен камінь дихає історією” (Підберезька ЗОШ I-II ст. Болехівської міської ради);
- вікторини: краєзнавчі, літературні “Вивчай і знай свій рідний край”, “І світу не впізнаєш, не знаючи свого краю”, “Де найкраще місце на землі” (Стримбівська ЗОШ);
- заочні подорожі рідним краєм: “Є щось святе в словах – мій рідний край”: заочна подорож села Залукви (Залуквянська ЗОШ);
- усні журнали: “Село над Луквою”, “Архітектурні пам’ятки рідного краю” (Залуквянська ЗОШ); “Відомі люди нашого села” (Підберезька ЗОШ I-II ст. Болехівської міської ради);
- історико-культурні експедиції “Мій край – моя земля” (Підберезька ЗОШ I-II ст. Болехівської міської ради);
- конкурс шкільної бібліотеки, педагогічного, учнівського колективу “Глянь, який чудовий мій рідний край, моя Україна” (Красноільська ЗОШ I-III ст. Верховинської районної ради);
- конкурси учнівських проєктів: “Яким я бачу своє село через 10 років”, “Стримба 2025 року” (Стримбівська ЗОШ);

- творчі краєзнавчі конкурси “Вулиці нашого села” (Стримбівська ЗОШ);
- генеалогічні дослідження “Дерево мого роду” (Стримбівська ЗОШ);
- еко-лото “Дивосвіт рідної природи” (Стримбівська ЗОШ);
- мистецькі години, мистецькі колажі “Майстри пензля Стримби”, “Родина вишивальників” (Стримбівська ЗОШ);
- зустрічі з письменниками і поетами рідного краю (всі навчальні заклади області);
- Дні краєзнавства, Тижні краєзнавства проводяться краєзнавчі читання “Барви слова Прикарпаття”, присвячені біографії та творчості літераторів-ювілярів року. Зокрема, “Дарунки Ольги Слоньовської” (до 55-річчя автора); “Пересмішник Карпатського краю” (до 85-річчя Павла Добрянського); “Немов гірська ріка, життя людське збігає...” (до 75-річчя Степана Пушика); “Муза Прикарпаття” (до 140-річчя з дня народження Михайла Яцківа); “Моя поезія пташина” (до 50-річчя Марії Гоголь); “...Я повернувся, але уже не сам-за мною йшла, котру зовуть Пречиста” (до 75-річчя Нестора Чира) та інші. (Глибівська ЗОШ I-II ст. Богородчанської районної ради);
- бібліотечні уроки “Тортаючи сторінки книжки “Барвінкові росток” Марії Влад (Рожнівський навчально-виховний комплекс “Гуцульщина” ім. Ф. Погребенника НаУКМА).

Учні збирають літературний та фактографічний матеріал про походження назв куточків села, про яскраві епізоди в історії, про знаних людей, що народилися і виросли у рідному краї. Весь зібраний матеріал учні узагальнюють і створюють альбомні матеріали та електронні презентації, співпрацюють з шкільними музеями, беруть участь у виховних заходах. У вищезгаданих закладах шкільна бібліотека виступає ініціатором проведення заходів.

Популяризуючи краєзнавчу літературу бібліотекарі роблять наголос на вихованні не споглядальної, а дієвої любові до Батьківщини, почутті господаря, який турботливо зберігає природу краю, його ресурси, пам'ятки культури, традиції, інтенсивно примножує своєю працею його багатства, засвідчуючи у такий спосіб активну життєву позицію.

За підсумками краєзнавчої діяльності бібліотекарі проводять моніторинг результатів та оцінку проєктивної діяльності. Ними зокрема здійснюється анкетування щодо необхідності отриманої інформації та проводяться соціологічні опитування (наприклад – у вигляді інтерв'ю “Я вивчаю рідний край”). У відповідях всі опитані дають позитивну оцінку діяльності бібліотеки та зростаюче бажання вивчати рідний край.

Результативність краєзнавчої роботи бібліотек полягає у:

- співпраці між педагогічним колективом та бібліотекою;
- покращенні вміння учнів розробляти учнівські проекти із краєзнавства;
- поглибленні знань про історію своєї землі, рідного села;
- підвищенні інтересу учнів до краєзнавчої літератури;
- вихованні бережливого ставлення до краси рідного краю та повага до людей, які живуть поруч;
- розвитку всебічного світогляду учнів;
- прищепленні через краєзнавство представникам учнівського активу вмінь працювати у дослідницькому напрямі.

Література

1. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013 // Шкільна бібліотека плюс. – 2013. – № 21-22. – С. 11-26.
2. Про Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України. – Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1243 від 31.10.2011. – http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/.
3. Артюх Л. Шкільна бібліотека – інформаційний центр шкільного краєзнавства/ Л. Артюх // Шкільний бібліотечно-інформаційний центр. – 2014. – № 3. – С. 19-25.
4. Бех І., Чорна К. Патріотичне виховання дітей та молоді / І. Бех, К. Чорна // Позашкілья. – 2011. – № 10. – С. 9-16.
5. Богуш А. Патріотичне виховання починається з доброти : педагогіка Добра у спадщині Василя Сухомлинського / А. Богуш // Дошкільне виховання. – 2014. – № 11. – С. 4-7.
6. Жосан О. Є. В. Сухомлинський про книгу як важливе джерело та засіб розумового виховання учнів / О. Є. Жосан // Шкільна бібліотека плюс. – 2014. – № 15-16. – С. 2-7.
7. Івано-Франківщина туристична. Бойківщина. Гуцульщина. Опілля. Покуття / Голов. упр. туризму і культури ОДА. – Івано-Франківськ, 2007. 33 с.
8. Кушнарєнко Н. М. Бібліотечне краєзнавство: підручник / Н. М. Кушнарєнко – К. : Знання, 2007. – 502 с.
9. Микитюк Л. Методичні рекомендації щодо організації та проведення у загальноосвітніх навчальних закладах позакласної роботи з вивчення та популяризації творчої спадщини Тараса Шевченка / Л. Микитюк // Шкільна бібліотека плюс. – 2014. – № 3-4. – С. 5-7.
10. Молчанова С. Веб-квести як інноваційна форма популяризації літератури рідного краю / С. Молчанова // Шкільний бібліотечно-інформаційний центр. – 2014. – № 3. – С. 29-34.
11. Островський В. Історія Прикарпаття / В. Островський – Івано-Франківськ: Лілея-НВ. – 2008. – 351 с.
12. Педагогічні погляди Т.Г.Шевченка у контексті розвитку освіти: Рекомендаційний бібліографічний список до 200-річчя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка // Шкільна бібліотека плюс. – 2014. – № 3-4. – С. 8-19.
13. Попова Н. Краєзнавча робота в бібліотечі / Н. Попова // Шкільний бібліотечно-інформаційний центр. – 2014. – № 3. – С. 40-49.
14. Хіміон Г. Краєзнавчий проект "Прикарпаття – мій рідний край" / Г. Хіміон // Шкільний бібліотечно-інформаційний центр. – 2014. – № 3. – С. 26-28.

Навчально-методичне видання

Шкільне краєзнавство Івано-Франківщини
Збірник науково-методичних матеріалів для вчителів

Упорядник *Ярослав Треф'як*

Відповідальний за випуск *Роман Зуб'як*
Технічний редактор *Богдан Мисик*

Підписано до друку 23. 06. 2016. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Віддруковано на цифровому дуплікаторі.
Умов. друк. аркуш 5,6. Наклад 500 примірників.

Віддруковано в Івано-Франківському обласному інституті післядипломної
педагогічної освіти
пл. Міцкевича, 3, м. Івано-Франківськ, 76000

